

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

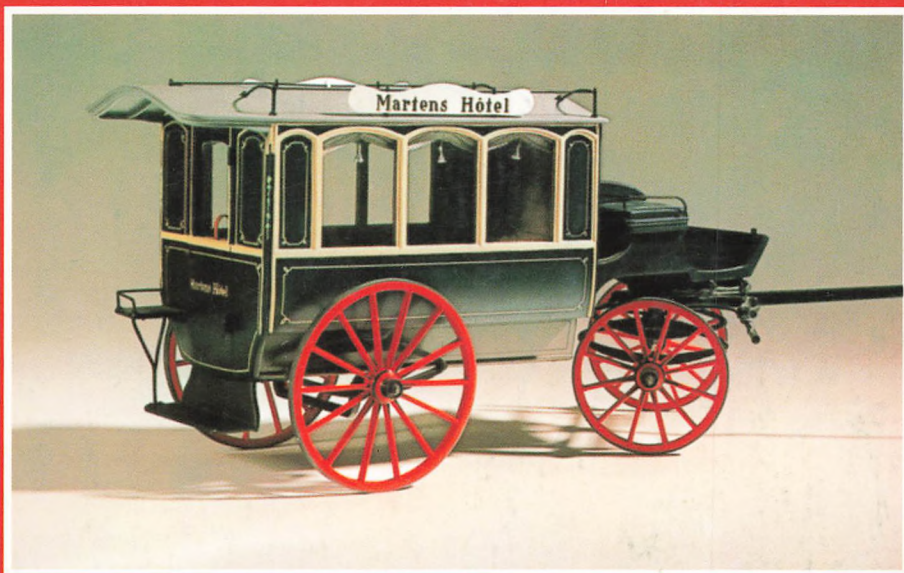
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT

1998

HISTORISK AARBOG

HISTORISK AARBOG

FRA

RANDERS AMT

1998

RANDERS AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HISTORISK AARBOG
FRA RANDERS AMT XCII
er udgivet af Randers Amts
Historiske Samfund
Slyngborggade 21
8900 Randers

Trykt i 1100 eksemplarer
hos Buch's Grafiske i Randers.
115 g mat Silver.
Sat med Garamond.
Redigeret af
Palle Kirk (ansv. redaktør),
J.E. Donner, Inger Marie Hyldgård,
Tina Knudsen Jensen, Poul Larsen,
Jytte Nielsen og Kaj Jørgensen.
Copyright © by Randers Amts
Historiske Samfund.
ISSN 0108-4100
Printed in Denmark 1998.

FORSIDEN

Hotelvogn leveret af Scandia til Martens
Hotel (det nuværende Hotel Randers) i 1884.

Støvringgård Kloster

Af Maria Kjær

I denne artikel vil jeg ved hjælp fra forskellige kilder beskrive Støvringgård Klosters historie fra gårdens oprindelse i 1300-tallet over klostrets tilblivelse til anvendelsen i dag.

Jeg vil hovedsagelig lægge vægt på det historiske forløb. Herunder vil jeg arbejde med af-dækning af de finansielle spørgsmål:

-Hvordan har man skaffet midler til at føre dette projekt ud i livet?

-Hvordan har man skaffet midler til at opretholde aktiviteten på klostret?

-Hvordan administreres midlerne i dag?

Videre vil jeg fortælle om klostrets stifterinde, Christine Fuiren.

Kort om - klostret

Eggen, hvori Støvringgård er opført, er et af landets rigeste og sandsynligvis tidligst beboede områder. Der er fra den ældre middelalder fundet et voldsted med tilhørende gård, hvilket bevidner ovenstående.

Første gang, stedet nævnes, er 1319. Der findes et skøde, hvori Palne Jonsen af Stifring

nævnes. Denne var brodersøn af ærkebiskop Esger Juul. (død 1325) Palne Jonsen ' var gift med en datter af Niels Bugge, (død 1359) og dette navn, ligesom så mange andre, blev i tidens løb knyttet til stedet.

Bygningerne

Støvringgård er smukt beliggende med udsigt til skov, fjord og marker, og her hersker en sjælden fred over stedet, da alt har fået lov til at stå uberørt og blive gammelt og hyggeligt. Når man dukker ind igennem den enorme kastanieallé, ser man den gamle, røde gård, og gennem ladegården, som stadig står med en del af sine gamle to-etagers bindingsværkshuse, kommer man ind til selve huset.

Man kommer ind i borggården ved at krydse en muret bro, og til højre står et lille klocketårn, som støder op til den gamle sydfløj med priorindens lejlighed, der oprindeligt var på fire værelser.

Lige overfor ligger kirkefløjen, og herunder findes den store sal, i daglig tale kaldet „rid-

dersalen“, hvor man finder smukke malerier af bl.a stifterinden Christine Fuiren, den første priorinde, frk. Rosenkrantz (om denne fortæller det, at hun stadig optræder som „den brune dame“ i sene nattetimer som et mildt og venligt væsen,) og direktørerne Jacob Benzon og P. Rosenørn.

Selve bygningen er omgivet af en voldgrav, og her udenfor ligger den gamle have i fransk stil, som er anlagt af Christine Fuiren, hvor de gamle buksbombhække skriver hendes initialer mellem blomsterbedene.

Ejerhistorien

Ejerhistorien er lang og indviklet, og da gården i nogle århundreder ejedes af adskillige forskellige familier, vil jeg springe frem til slutningen af 1500'erne, da Støvringgård kom i familien Kaas' eje. Brødrene Niels og Erik Kaas overtog ved arv gården fra Niels Kaas (1534-94) til Starupgård og Taarupgård (af Sparre-Kaaserne)².

Da Niels var både kansler³ og kongeformynder⁴ og derfor havde for travlt, blev det Erik (til Lindbjerg), der tog sig af gården, og efter ham hans sønner Niels (til Birkelse) og Mogens Kaas (1576-1656). Sandsynligvis opførte Niels det ældste hus på gården - nordfløjen, og senere kom østre hus. Da Mogens Kaas (født 1576) i 1614 blev eneejer af gården, har han vel syntes, at han måtte have en mere standsmæssig bolig, da han var meget rig og anset⁵. Han føjede derfor en tredje fløj til, den nuværende sydfløj, som på sin høje gavlbærer årstallet 1622, og som har hvælvede kældre. Siden udvidede han anlægget med den korte vestfløj, hvortil der føjedes det lille klokkeårn samt en tårnagtig udbygning i syd mod haven. Gården stod færdig i 1630. Samtidig opførte han et ladegårdsanlæg på den anden side af voldgraven. Langs med vejen, der forbinder Nørre- og Sønderkov, har der ligget en lang enetages ladebygning, og mod nord og øst en toetagers bindingsværksbygning. Desværre nedbrændte disse bygninger i 1923.

Det var også Mogens Kaas, der stod for godssamlingen. I 1614-40 erhvervede han bøndergårde fra Støvring, Lindbjerg, Linde og

Albæk, og godset fik en størrelse nærmende sig 2960 tdr. hartkorn, hvoraf Støvringgård kun repræsenterede de 332 tdr. og 2 skp.⁶

SLÆGTEN FUIREN *Fremtrædende personer*

Efter Mogens Kaas' død i 1656 gik det ned ad bakke med slægten, og Støvringgård kom ud af dens eje. Den 28. marts 1672 kom gården ved en landstingsdom i familien Fuirens besiddelse.⁷

Slægten Fuiren indvandrede i 1550'erne fra Mecklenburg og blev i løbet af et århundrede betydningsfulde borgere i landet.

Guldsmeden Didrik Fuiren (1581-?) var medlem af slægten. Han gjorde sig berømt ved guldsmedekunsten. I en periode virkede han i Odense, men har også været i kongelig tjeneste hos Frederik II og Christian IV. Han har skabt sidstnævntes krone.⁸

Henrik Fuiren (1614-1659) var læge, og studerede bl.a. i Padova, Leyden og Paris samt Basel hvor han, ligesom sin fætter Thomas Bartholin, tog doktorgraden. Han døde ugift under Københavns belejring, og testamenterede sin formue til kirker, studerende m.v.

Thomas Fuiren (1616-1673) var naturforsker og studerede ligesom sin broder Henrik i Leyden. Ved sin død, også som ugift, testamenterede han sine bøger og store samlinger, bl.a. et raritetskabinet, til Københavns Universitet.

Didrik Fuiren (1621-1656) var også meget lærd og berejst. Han er stamfader til den adelige gren af familien, da hans søn blev ophøjet til friherre af Fuirendal.⁹

Omkring midten af 1600'erne blev Didrik Fuiren(1656-86) godsejer, og han fik i 1677 sit adelsbrev som baron efter hjemkomsten fra en studierejse rundt i Europa. Han var gift med Margrethe Elers, og sammen havde de to børn. Sønnen Didrik døde som 19 årig efter et styrt med en hest. Datteren Christines data hersker der lidt mere tvivl omkring. Mere herom senere.

Støvringgård var på dette tidspunkt opdelt i en del søskendelodder, men Didrik formåede

efterhånden at samle alle delene. Ejendommen var dog ikke særlig stor. Hovedgårdens dyrkede areal var 133 tdr. land, engen kunne give 300 læs hø, men blev dog kun sat til 250, da fjorden ofte forvoldte skader herpå i form af oversvømmelser. Der kunne græsse 50 kreaturer. Størrelsen af hovedgårdens hartkorn var 38 tdr. og 3 skp. Derudover var der kun knyttet 18 gårde og 1 hus fra de nærmeste sogne, Støvring, Mellerup og Harridslev til ejendommen.¹⁰

Baronesse Christine Fuiren - Støvringgårds skæbne

Margrethe Ejlertsen, Christine Fuirens moder, havde i sine unge år været udsat for den store fristelse at blive maitresse¹¹ af en meget højtstående person, nemlig kongens broder, Hr. Ulrik Gyldenløve. Hendes slægt og venner bifaldt forbindelsen, men hun higede efter et ærligt og dydigt navn, og holdt derfor stand - siges det! Derfor hersker der megen tvivl om datteren, Christine Fuirens fødselsdag, da denne ikke er præcist opgivet noget steds. Der opgives blot, at hun er født i 1677.

Det tyder på, at Margrethe kan have haft en affære under mandens udenlandsrejse, er blevet gravid, og da Didrik kom hjem, fik han, for at skjule omstændighederne og påtage sig faderrollen, sit adelsbrev. Herefter blev hans gård, Vindingegård på Sydsjælland, kaldt Fuirerendal efter ham.

Christine blev ved faderens død medejer - og efter sin broders død - enejer af gården. Den 17. marts eller 28. marts (uoverensstemmelse - sidstnævnte dato i mindeskrift.) 1703 blev hun gift med den meget ældre overkrigssekretær gehejmeråd¹² Jens Harboe. Med sin mand boede hun i et prægtigt palæ i Stormgade i København. Desværre blev hun allerede i 1709 enke efter et barnløst ægteskab, men overlevede sin ægtefælle i næsten 26 år.

Man ved ikke meget om stifterindens barndom og ungdom, men hun blev anset for at være en højt begavet og fint dannet dame, der beherskede mange sprog, bl.a. latin, og som gerne indlod sig i lærde diskussioner om mange forskellige emner.¹³ Billedet, der hæn-

ger i „riddersalen“ på Støvringgård giver et udmærket indtryk af hendes personlighed. Holdningen vidner om hendes elegance, og det klare, kloge blik viser hendes beslutsomhed og frigjorte ånd.¹⁴

Foruden ånd besad hun også hjerte, hvad hun viste på mange måder, men der findes ikke noget smukkere bevis på dette end hendes efterladte arv.

Fra d. 24. juli 1733 findes der et testamente, skrevet af baronessen. Det senere, og gyldige testamente er underskrevet af hende i København dagen før hendes død d. 23. november 1735. Hun vendte syg hjem fra en inspektionsrejse til Støvringgård og døde efter kort tids sygdom. Bisættelsen fandt sted fra Vor Frue Kirke, forældrenes gravsted.

Hun bestemte i dette testamente, at der i hendes ejendom i Stormgade skulle oprettes et kloster for en priorinde og 12 jomfruer. Palæet i Stormgade hedder stadig „Det Harboeske Enkefruekloster“, mens det på Støvringgård er hendes pigenavn, Fuiren, der holdes i hævd.¹⁵

Christine Fuirens testamenter

Testamentet af 24. juli (Sancte Christine Dag) 1733 beskriver i ikke nær så grove træk fruens ønsker som testamentet af 23. november 1735.

Hun gør rede for sine ønsker om at blive begravet i Vor Frue Kirke, og at der tillige skal doneres 100 rdl. til samme kirke. Af renterne skal klokkeren årligt have tre rdl. og graveren to rdl. for at passe gravstedet. Derudover testamenterede Christine Fuiren omkring 2500 rdl. væk til personale på Støvringgård.

Stiftamtmandene og biskoppen i Århus Stift skulle være ansvarshavende for klosteret, som fru Fuiren ønskede oprettet efter sin død. Klosteret skulle være for 12 jomfruer samt en priorinde, og disse skulle hvert år modtage et bestemt beløb. Priorinderne skulle årligt til bestyrelsen og de fire ældste jomfruer på klosteret fremlægge regnskab.

Christine Fuiren har overvejet det økonomiske aspekt grundigt. For at finansiere sine

Støvringgård. Nørhald Egnsarkiv.

ønsker, ville hun have, at alle hendes værdifulde ejendele skulle sælges ved auktion, hvilket de jo også blev. Endvidere skulle der, hvis kapitalen tillod det, bygges et hospital ved Støvringgård for sognets fattige. Hvis der, mod forventning, ikke skulle være kapital nok, skulle penge trække renter, indtil beløbet var af en sådan størrelse, at ønsket kunne indfries.

I dette første testamente er Christine Fuiren meget målbevidst i sine overvejelser. Der gives indtryk af, at hun har overvejet de mange aspekter grundigt. Alligevel er det andet testamente mere uddybende og bedre formuleret - nogle ændringer/forbedringer - er tilføjet:

Her lægges for det første meget stor vægt på den enkeltes velvære. Jomfruerne i klostret skulle foruden fri kost og logi samt gratis brændsel have 80 rdl. hver. Priorinden fik 120 rdl. Hendes ønske om, at Johanne Cathrine Bartholin skulle være den første priorinde på

klostret, kunne ikke indfries, da denne døde, før klostret var færdigbygget. Videre skulle stiftamtmanden og biskoppen udnævne nye beboere på klostret, når en jomfru afgik ved døden.

Stiftelserne skulle stadig dele formuen lige-ligt mellem sig, og oversteg kapitalen det forventede, var det bestyrelsens opgave at hæve de til jomfruerne udbetalte beløb, men kun så meget, at budgettet kunne tåle det.

KLOSTRETS TILBLIVEN Ændringerne

Det Støvringgård, der i 1735 stod og ventede på denne helt nye tilværelse, da Christine Fuirens ønske skulle holdes i hævd, ved man ikke så meget om. Huset har aldrig været undersøgt, og der er mange gåder, der venter på en løsning. Sandsynligvis må det have været det Kaas'ske anlæg, men for at huset kunne gøres

egnet til det nye formål, måtte det gennemgå en gennemgribende forandring.

Nord- og østfløjen blev revet delvist ned og nye fløje opført på de gamle fundamenter. De store kampesten i soklerne mod haven og munkestene i skiftene over dem bevidner dette. Sydfløjen fra 1622 er den oprindelige, men den fik moderne vinduer og døre med meget smukke indfatninger. Der gik ti år, før fundatsen¹⁶ var klar, og 25 år, før bygningen var fuldt færdig til indflytning - man får en mistanke om, at håndværkerne dengang var lige så vanskelige at få fat på som i dag.

Den første priorinde, frk. Elisabeth Bille Rosenkrantz begyndte husholdningen d. 3. oktober 1760. Denne dag fejres stadig hvert år med gallamiddag i „riddersalen“, hvor der dækkes op med det gamle tinservice og serveres et overdådigt måltid.¹⁷

Formaliteterne

Det har været et moderne hus, man dengang rykkede ind i. Der var store, fine vinduer - der ses mange spor af de gamle, smalle tokoblede vinduer i sydfløjens mure - rummelige stuer, gyldenlæders- og malede tapeter og stands-mæssigt inventar, nymodens kakkelovne. Desværre blev alt stifterindens efterladte gods solgt ved en auktion, både på Støvringgård og i København. Hensigten var at dele formuen så ligeligt som muligt mellem de to klostre.

Af indtægterne ved salg af fast ejendom kan følgende bemærkelsesværdige eksempler nævnes:

Gierdrup Gård og Gods solgtes i 1737 på auktion for 20.100 rdl.

Løsøret¹⁸ på Støvringgård solgtes ved auktion d. 20.-23. november 1736 for 1.510 rdl. samt sølvet, der indbragte 443 rdl.

Syndervang Gård og Gods på ca. 274 tdr. hartkorn solgtes ved auktion d. 21. februar 1738 for 12.030 rdl.

Løsøret i København solgtes ved auktion for 16.091 rdl. foruden juvelerne, der solgtes for 1.480 rdl. og sølvet, der solgtes for 3.714 rdl.

Enkelte af Christine Fuirens ting findes dog stadig på klostret. Først det også tidligere

nævnte portræt af stifterinden. En af de nævnte tre kommoder med marmorlåg står i „riddersalen“, mens to marmorplader, der ligger på Louis XVI (1754-93) borde, kan stamme fra de to forsvundne. Desuden to spejle, der nu hænger i en beboers spisestue.

At salget ved auktionen og delingen af værdier i tidens løb er faldet ud til Støvringgårds fordel, der fik tildelt og har beholdt jorden, er en anden sag.

Resultatet blev nemlig, at Støvringgård fik tildelt en kapital på ca. 49.000 rdl. samt 5.100 rdl., som var afsat til renter, som skulle dække forskellige legater, og som til sidst skulle komme de to klostre til gode. I Christines tid var antallet af de tilhørende gårde blevet større, da der både i Gerlev, Dalbyover og Øster Tørslev var optaget fæstegårde. Værdien på disse var omkring 13.000 rdl. Størrelsen af bøndergods var dog stadig ikke særlig stor, så da staten i Frederik V's sidste regeringstid blev nødt til at sælge meget af jorden tilhørende kronen for at skaffe penge, samtidig med påvirkninger af reformideerne, ville man gerne give bønderne mulighed for at købe deres fæstegårde for at forbedre deres levestandard.

Forøgelse af jordegodset

Klostrets direktør, stiftamtmand, gehejmeråd P. Rosenørn, gjorde ved auktionen over statens jord i 1765 forsøg på at forøge stiftelsens ejendom. For klostrets penge købte han et stort antal enge i Albæk og Støvring samt 13 gårde og fire huse i Harridslev, fire gårde i Gassum og en gård i Hald til en værdi af i alt 20.317 rdl. Dette medførte en forøgelse i godsets hartkorn, som oversteg 500 tdr.

I 1860erne var hovedgårdens marker og skove af en størrelse på ca. 370 tdr. land og ca. 400 tdr. land hartkorn bøndergods, Støvring, Harridslev og Albæk kirke med de skatter, som dertil hørte, samt i rede penge, 194.516 rdl. Senere begyndte man at sælge bøndergodset til fæsterne, hvor man dog alligevel hvert år forpligtede sig til at betale en afgift til klostret på tre tdr. byg pr. td. hartkorn, og den samlede formue kom op på ca. 1,5 mio. kr.

Den tilbageværende hovedgård omfattede da 110 ha marker og 55 ha eng og kær, som var forpagtet ud, samt nogle funktionærboliger og skovene på 265 ha.¹⁹

SKOVENE

Historisk perspektiv

Skovene ved Støvringgård har bestået i årtusinder, men først i de sidste 200 år har man forstået at udnytte den mængde ressourcer, der ligger her. I starten af 1800-tallet blev en række ændringer i skovforvaltningsloven indført, og man begyndte herefter at se fordelene ved skoven som indtægtskilde. Efterhånden dækkede disse indtægter en stor del af klostrets udgifter, og ovenikøbet kunne man også skaffe arbejde til adskillige mennesker ved skovbruget.

Skovene er samtidig med de øvrige marker i sin tid blevet lagt til klostret af Christine Fuirren.

Det nuværende Støvringgård Skovdistrikt består af flere skove. De to gamle skove, Nørreskov og Sønderskov ligger på hver sin side af hovedgården, Østrup skov beliggende længst mod syd og endelig Sønderskov og Østrup skov, som er blevet forbundet ved tilplantning af ca. 135 tdr. land gammel fæsteland, det såkaldte „hvedeland“.²⁰ Kolbakken, et isoleret stykke skov og lidt landbrugsjord, beliggende ca. fem kilometer fra Støvringgård, tilhørte oprindeligt en fæstegård i Åstrup, men blev i 1862 indtaget under klostrets skove, og blev en del år senere, d. 1. september 1981, solgt til Henrik Tarp Johansen.

Nørreskov, Sønderskov og Østrup skov, eller Østrup krat, som det ikke uberettiget kaldtes i gamle dokumenter, er således de gamle skove, hvis oprindelse fortaber sig i fortiden.

Hvordan disse skoves tilstand har været i forudstider ved man intet eller kun meget lidt om. Formodentlig har de, som så mange andre skove, haft meget uregelmæssige grænser, nogle steder været afbrudt af opdyrkede strækninger, og har dannet et smukt landskabsbillede, men har næppe været under synderlig pleje før tiden hen imod Fredskovs-

forordningen af 27. september 1805, der her, som så mange andre steder, betød et vendepunkt.

Der har i Nørreskov og Sønderskov været fred for kreaturgræsning siden 1. maj 1803. Derimod var der svin på olden i 1804. Skovarealet var på dette tidspunkt 343 tdr. land, deri indbefattet ca. 20 tdr. land agermark. Der blev med energi taget fat på indhegning og fredning af skoven. Hegnenes beskaffenhed og dimensioner beskrives omhyggeligt. Hegnene var fuldførte omkring Nørreskoven, næsten fuldført om Sønderskoven, men endnu ikke helt afsluttede omkring Østrup skov, i hvilken endnu tre gårdejere og en husmand i henhold til deres fæstebrev havde græsningsret.²¹

Forbedring af skovene

Foruden den naturlige såning i skoven forsøgte man til dels ved såning og dels ved plantning at få de åbne pladser i skovene tilgroet. Østrup krat betegnes som en skov, hvor „ingen naturlig Opelskning kand finde Sted, da Fred ei haves“. Det eneste, denne skov kunne bruges til, var at forsyne bønderne med brænde. Om hugsten i skovene siges i øvrigt, at da denne var meget ulige af alder og vækst, kunne man ikke planlægge en bestemt rækkefølge hvori de forskellige dele af skoven kunne fældes. Hidtil var der ikke blevet fældet træer, medmindre de var væltet i stormen, knækkede i toppen eller gået ud. Dette bevidner, at der ikke har været opsyn med skoven, og man har derfor heller ikke kunnet få det udbytte, man kunne forvente.²²

Til gengæld for skovens fredning og den omhyggelige måde, hvorpå man i nogle år havde passet skoven, kunne skoven i 1817, foruden klostrets behov, afgive en del favne brænde af udgåede og knækkede træer.²³

Brændehugsten fandt i øvrigt sted i temmelig moderat udstrækning. Der skulle fra godsadministrationens side gives tilladelse, og skovfogederne skulle derefter have opsyn med skovhuggerne. Mærkeligt nok fik fire af klostrets faste arbejdsmænd lov til at hente al deres brændsel i skovene uden kontrol af nogen art.

Avlsgården. Norhald Egnarkiv.

Det samme gjaldt for en del af egnens fattige. Dog var der alligevel mange, der indlod sig på brændetyveri. Der kunne i perioder også være store problemer med vildttyveri. Efter at have jaget vildtet fra skovene ud på åben mark, var det ingen sag at nedlægge dette, og skovfogeden fandt ofte anskudte dyr i skovens udkant.²⁴

Det var med stor energi, der i begyndelsen af det 19. århundrede på Støvringgård blev taget fat på at overholde Fredskovsforordningens krav. På et „kort over Støvringgaard Hovedgaards Mark“, opmålt i 1806 af Jacob Høgh, er de nye skovgrænser indtegnede. På kortet ser man de agermarker, som er kommet inden for skovdiget, og i skoven kan man adskillige steder se de gamle agre, hvor der nu står gammel skov.

På mange jyske godser gik der mange år, før Fredskovsordningens bestemmelser blev bragt i orden. Det var en fordel for Støvringgårds

skove, at Støvringgårds direktører sørgede for, at bestemmelserne blev praktiseret på Støvringgård.

Skovene som indtægtskilde

Skovene bestyredes indtil 1886 af forskellige godsforvaltere. Der var nogle skovbetjente, der vel nærmest har været skovvogtere. Som det var sædvane i disse tider, blev disse stillinger som regel besat af folk, der havde tjent deres herskab godt i andre henseender. Som eksempel kan en gammel skovfoged fra 1913, en forhenværende tjener hos en af klostrets tidligere direktører, Biskop Brammer, og opsynsmanden i Østrup skov, som havde været kusk hos den tidligere godsforvalter, justitsråd Høst, nævnes.²⁵

I 1885 arbejdede der ni faste arbejdsfolk. For at opsætte favnbrænde gav man 2,70 kr pr favn. Daglønnen var forskellig efter årstiden. For plantehuller fik man som regel 80 øre pr

100 stk.; plantningen skete på dagløn: 1,33 kr pr dag. ... Man prøvede for så vidt muligt at anvende de samme folk hvert år.

Der afholdtes to eller tre skovauktioner om året, og der blev solgt topkvas til 2,50 kr pr læs. Priserne ved auktionen for træer med rød lår mellem 16 og 22 kr pr favn.

I perioden 1879-1885 var der for solgt træ indgået 4.729 kr årligt i godskassen.²⁶

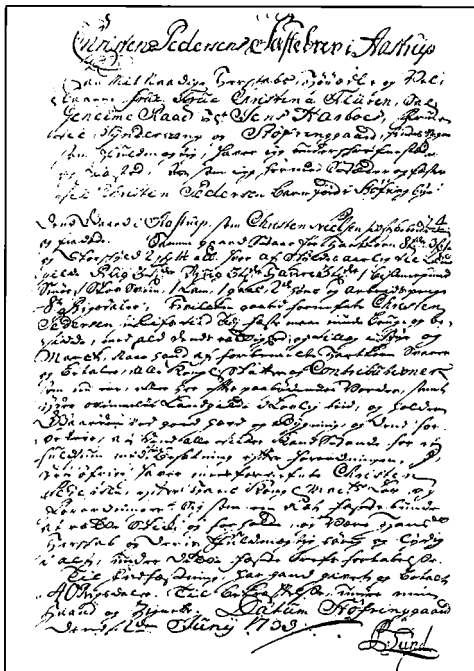
Skovdriften har i disse år sikkert været ret ekstensiv, indtil forholdene ændredes, da der i 1885-86 blev lagt en driftsplan for distriktet. Det var forstkandidat Holger Hansen, den senere skovrider på Langeland, der foretog denne planlægning med en fuldstændig opmåling og inddeling af skovene, massetakstation og hugstansættelse. Distriktets areal var i 1886 på 457 tdr. land, hvoraf kun 27 tdr. land var ubevokset. Forøgelsen skyldtes især tilplantningen af et bakket hedeareal, som også tidligere nævnt Kolbakken, i 1860'erne og 70'erne. Det er vist nok gået med denne, ret detaljerede, plan som med så mange andre planer, at den ikke er blevet fulgt ret nøje, men der kom dog mere system i skovdriften.

I 1916 foretoges en regulering af distriktet. Arealet var på dette tidspunkt vokset til 508 tdr., land, hvoraf 38 tdr. land var ubevokset. Til sammenligning kan anføres, at der i 1954 igen blev lavet en opmåling, hvor arealet anførtes til 604 tdr. land. Skovarealet er altså siden 1805 i alt forøget med ca. 260 tdr. land.

FÆSTEBØNDER VED STØVRINGGÅRD Fæstebøndernes påbud

Ved sammenligning af tre fæstebreve fra 1700-tallet er det tydeligt, at forholdene for fæstebønderne ved Støvringgård kan sammenlignes med de fleste andres på dette tidspunkt.

En fuldmægtig har formuleret og underskrevet fæstebrevene, og har i to ud af tre tilfælde taget penge for det - gennemsnitligt 48 rdl. PP fæstes til en gård, hvor den tidligere ejer er flyttet, CP har overtaget gården efter en enke, begge i Linde, og CC fra Åstrup har arvet sin faders gård.

Christen Pedersens Fæstebrev i Aastrup.

Gårdene er vurderet til at stå for 4 skp. hartkorn for de to første og 8 tdr. og 3 skp. hartkorn for den sidste. Denne har også en skovskyld på 2 skp.

Bønderne får alle ret til at benytte det til gården hørende jord og skov. De skal dog gengælde ved at vedligeholde bygningerne, arbejde jorden godt og betale alle kongelige skatter samt huspenge, der for PP's vedkommende er 24 sk. CP skulle ud over en dags arbejde ugentlig på Støvringgård betale 2 mark og 4 sk. CC skulle p.gr.a. den noget større gård betale 3 tdr. af henholdsvis rug, byg og havre, 1 bismerpund smør, 1 skovsvin, 1 lam, 1 gås, 2 høns samt 8 rdl i arbejdspenge i landgilde.

PP skal der ud over lade sine fader og moder bo hos sig, indtil de dør; PP beholder gården når faderen dør. CP skal give enken, som han har overtaget gården fra, husly, indtil hun dør, og CC's moder skal have gratis ophold på gården, ligeledes til hun dør.

Derudover har PP modtaget penge til hjælp ved istandsættelsen af gården. Man kan forestille sig, at den tidligere ejer er stukket af fra gården uden at have udført reparationer af nogen art.²⁹

Ved en fæstebondes dødsfald

Hvis en fæstebonde døde, kunne dødsfaldet nemt bringe den tilbageværende familie i forlegenhed. Et udmærket eksempel kan gives ved Peder Møllers enke fra Linde. Efter mandens død, sker der en skifteforretning, hvor to vurderingsmænd skal registrere og vurdere delingen af PM's ejendele imellem dennes enke og seks børn, (de to er fra første ægteskab.)

Indtægterne findes ved salget af møbler, kreaturer og redskaber, men disse dækker ikke udgifterne. PM har i et års tid ikke betalt sine skatter, huset er begyndt at falde sammen, og foruden dette skylder enken fem mænd i omegnen penge. Dette medfører, at der intet overskud bliver, og derved heller ingen deling. Enken har dog fået lov at beholde indboet, da hun har lovet at istandsætte huset på bedste måde.

Dette viser, at det ikke var en dans på roser at være fæstebonde. Ofte var skatter og afgifter sat for højt, og slog høsten fejl et år, var det utrolig svært at rejse sig igen og få overskud på ny. Der var nemlig ingen hjælp at hente noget steds.²⁹

BESTEMMELSER VEDR. KLOSTRET

Hævingen

Til forskel fra PM's enke kunne kvinder i andre rangklasser få penge uden at yde noget særligt.

Alle kvinder, som boede på klostret modtog i starten et fast beløb - hæving. Senere fik de kvinder, som var skrevet på ventelisten til en plads på klostret også et beløb svarende til ca. det halve af konventualindernes.

Hævingerne var bestemt efter fundatsen, og denne blev ændret adskillige gange i tidens løb, hvorved den passede til klostrets økono-

miske situation.³⁰ Ændringerne i den økonomiske tilstand skyldtes tidsomstændighederne. I 1832 var man nødt til at fratage konventualinderne og ekspektantinderne deres forøgelse fra de to foregående gange. De mange ændringer i størrelsen af hævingerne viser, at klostrets bestyrelse har forsøgt at tilpasse økonomien med hele landets økonomiske situation.

Fundationen

Christian VI underskrev d. 12. marts 1745 bestemmelserne for Støvringgård Jomfrukloster. Der blev opsat helt bestemte regler for, hvilke kvinder, der måtte optages på klostret.

For det første skulle forældrene have tilhørt en af de første fem rangklasser. Derudover skulle kvinden være født af danske eller norske forældre, og hun skulle bekende sig til den evangeliske lutherske religion.

Til gengæld fik jomfruerne omkostningsfri kost og logi, pejsebrænde og 80 rdl. om året.

Dog gjaldt det, at ingen penge, som var tilgængeligt klostret måtte anvendes til noget andet formål end til klostrets drift og vedligeholdelse.

Det lå derfor direktørerne på sinde at administrere klostrets gods og økonomi, og mindst hver tredje år at fremlægge regnskab for kongen. Disse skulle også, ved en beboers død, anbefale en ny, hvorpå kongen skulle tage stilling til, om denne kunne optages.

Når priorinden døde eller veg pladsen for en anden, skulle de seks ældste jomfruer sammen med direktøren stemme om en afløser, som skulle findes blandt de derboende kvinder. Den nye priorinde skulle derefter fremstilles for kongen.

I kapellet skulle der på alle søn- og helligdage holdes gudstjeneste under ledelse af præsten fra Støvring. For dette modtog han hvert år 50 rdl. Kirkesangeren blev aflønnet med 12 rdl. Derudover skulle priorinden hver morgen og aften kalde til bøn og skulle her bede „for Kongen, Dronningen, det gandske Kongelige Huus og alle Landets Indbyggere.“³¹ Priorinden havde også ansvar for husholdningen - d.v.s. holde regnskab med alle

Høstfolk på Støvringgaards marker. Nørhald Egsarkiv.

indtægter og udgifter og på forlangende fremvise dette til de fire ældste jomfruer og direktøren. Hun skulle også stå for ansættelsen af en brygger, -kokke,- og malkepige, en tjener, en kusk og en arbejdskarl.

Hvad der måtte blive leveret af sølvtøj, linned, møbler og køkkenudstyr havde priorinden også ansvar for. Hvis nogle af de ansatte ødelagde noget inventar, kom de til at bøde for det med erstatning. Skulle der erhverves nye møbler eller andet, skulle der sendes en skriftlig ansøgning til direktøren, som så skulle undersøge den økonomiske situation.

Selv om priorinden var hævet over de resterende jomfruer, skulle alle spise ved samme bord, og hvert måltid, både middag og aften, skulle bestå af tre retter mad. Tjenestefolkene spiste for sig selv, og fik til både middag og aften to retter mad.

Priorinden skulle også holde opsyn med konventualindernes opførsel, og „holde dem til et gudfrygtigt, skikkelig og anstændigt

Levnet, og ikke tillade, at de, uden naar de skulle være svage, forsømme enten Prædiken eller de anordnede offentlige Morgen - og Aften Bønner.“¹²

Hvis en jomfru opførte sig uskikkelig, og efter gentagne gange at være blevet formanet herom, ikke ville ændre sin attitude, mistede hun første gang, der blev klaget, et halvt kvartals pension, som var 10 rdl., anden gang 20 rdl., tredje gang 30 rdl. Fjerde gang medførte bortvisning fra klostret efter en samtale med de fire ældste jomfruer og direktøren, som har det sidste ord. En jomfru måtte ikke forlade klostret eller modtage gæster uden priorindens kendskab hertil.

I det tilfælde, at en jomfru „skulle findes i utugt“ blev hun uden nåde kastet i fængsel for livstid, og hendes ejendele tilfaldt klostret. Hvis en jomfru ligeledes giftede sig eller afgik ved døden, overtog klostret også hendes ejendele. Ved dødsfald blev kvinden begravet på den lille kirkegård, som hører til klostret.

Støvringgaard klostrets have. Norhald Egnarkiv.

Ved optagelse i klostret skulle jomfruen medbringe en seng, pudevår, og andre nødvendige møbler. Lejligheden var i forvejen udstyret med borde, stole og gardiner. Selv om jomfruerne boede hver for sig, skulle de to og to deles om en stuepige. Rangordenen jomfruerne imellem var helt klar: Den kvinde, der havde opholdt sig på klostret i længst tid, var øverst på rangstigen.³³

KLOSTRET I VORT ÅRHUNDREDE Klosterlivet

I 1930'erne var der ansat 10 piger på Støvringgård, en oldfrue, en husjomfru og en tjener til at betjene 11 frøkener og en priorinde. Der var 1. og 2. stuepige, seks piger til at passe frøkenerne op og to stuepiger til andre gøremål. Derudover var der over 20 daglige mennesker i arbejde om sommeren, hvor de særlig hjalp i roerne og med høsten.

Det gik meget fornemt til, da frøkenerne var på klostret. De var alle døtre af embedsmænd indenfor de fem første rangklasser. Mange embedsmænd fik mange børn, og nogle indskrev allerede deres døtre ved fødslen. På klostret var det sådan, at de, der havde været indskrevet længst, var højest i rang. Hver dag når klokken var 17.55 meddelte tjenerne frøkenerne, at middagen var færdig. Derefter samledes man i „riddersalen“ og gik efter rang ind i spisestuen.

Alle boede gratis og modtog lommepege. De fleste frøkener kom fra København, og pigerne måtte ikke tiltale dem med „De“, men skulle titulere således: „vil frøken det“ osv.

Hver frøken havde stadig en stue og soveværelse med kakkellov, som pigerne skulle fyre i. En pige havde to frøkener at opvarte, og skulle pigerne i byen, måtte de først bede om lov hos frøkenerne eller priorinden.

Der var ikke mange af frøkenerne, der havde en uddannelse. Tiden gik med at sy og strikke,

gå lange ture og skrive mange breve. Det, man syede, blev foræret til Røde Kors.

Frøkenerne måtte have liggende gæster ca. 14 dage hvert år, hvortil gæsteværelserne blev taget i brug. Selv måtte de rejse fra Støvringgård en måned hvert år.

Tiden løb efterhånden fra den gamle fundats, flere og flere kvinder blev selverhvervende, og der var ikke så mange frøkener, der ønskede at leve deres alderdom på Støvringgård. I stedet blev det i 1963 lavet sådan, at enker efter embedsmænd kunne flytte ind.³⁴

Da der jo ikke længere var tale om et decideret kloster, skulle damerne selv medbringe alt, når de flyttede ind. Møbler til dagligstuen, soveværelset samt gardiner, linned, sengetøj og sølvtøj. Service i al almindelighed foruden det porcelæn man skulle bruge oppe hos sig selv til frokost og morgenmad. I lejligheden skulle der ydermere forefindes et petroleumsapparat, kogegrej og rengøringsartikler. Videre et strygebræt, en tøjsnor og klemmer. Damerne sørgede selv for tøjvask. Hver dame havde vask hver anden måned. De to damer, der havde vask sammen, købte sæbe mm. dertil, og betalte selv vaskekonen, som fik kosten på klostret.

Damerne fik morgenmaden bragt op af deres jomfru,³⁵ alle på hvert sit tidspunkt; man fik udleveret brød og smør. Det samme fik man til frokosten kl. 11.00, men herudover fik man fem slags pålæg, en varm ret og råkost. Eftermiddagste sørgede damerne selv for, ligesom de selv skulle købe te, kaffe, sukker og petroleum. Hertil fik de dog af klostret hvert nytår 100 kr. Middagen var kl. 18.15, hvor alle samledes, efter at en jomfru havde mindet alle damerne på det et kvarter før. To jomfruer i sort serverede maden; tjenerjobbet var blevet sløjfet. Een af jomfruene serverede teen kl. 20.30, igen efter en påmindelse et kvarter før.

Damerne havde i sygdomstilfælde fri læge og medicin, men dette gode blev dog afskaffet i midten af 60'erne. Hospitalsophold og evt. efterfølgende sygeplejerske måtte man selv betale.

I 70'erne var der ikke så mange damer tilbage; de begyndte at betale en mindre sum for

Priorinde Doris Varming. Norhald Egnsarkiv.

at bo på klostret. Pengene var begyndt at slippe op, og man bestemte, at der skulle fortages nogle ændringer.

Fundatsen

I fundatsen fra 1978 fastslås en række markante ændringer i forhold til den første fundats fra d. 12. marts 1745. Allerede d. 29. november 1866 blev antallet af lejligheder på klostret nedsat fra 13 til 12, og i forbindelse med moderniseringen i 1959 blev antallet reduceret yderligere til 11 stk.

I tillæggene til fundatsen fra 1967 og 1968 blev det bestemt, at der for eftertiden skulle afkræves priorinden og damerne³⁶ et fast beløb hver måned for at bo på klostret. Derudover skulle man, når man flyttede ind på klostret, betale et indskud. Endvidere kunne enker, hvis forældre eller mænd havde tilhørt de første fem rangklasser, optages på klostret, hvis de øvrige regler kunne gælde for dem.

Ved denne fundats blev det også bestemt, at klostret godt måtte købe ejendomme til beboelse andre steder, men kun med justitsministerens tilladelse. I det hele taget skulle alle vigtige beslutninger m.h.t. investering og økonomi diskuteres med ovennævnte minister først, da denne blev klostrets tilsynsmyndighed, samtidig med at der stadig fandtes en direktion. Denne ville, hvis økonomien tillod det, modtage et mindre beløb for jobbet.

Driften af klostret var dagligt klosterforvalterens afdeling, og denne blev ansat og afskediget af direktionen efter godkendelse af justitsministeren. Forvalteren skulle iflg. fundatsen „...drage omsorg for beboerne, ...føre tilsyn med bygningerne, ...føre tilsyn med personalet, ... bestyre klostrets aktiviteter.“³⁷

Beboerne kunne nu også både være kvinder og mænd - enlige eller ægtepar - men stadig gjaldt det, at de havde været danske statsborgere hele deres liv, og at de tilhørte den danske folkekirke. Betingelsen for at få en lejlighed var, at man ikke behøvede hjælp (f.eks. hjemmehjælp) i dagligdagen. Ved indflytningen fik man stillet en umøbleret lejlighed med varme, elektricitet og rengøring til rådighed. For dette skulle beboeren da betale en månedlig husleje.

Med hensyn til hævingerne, kunne ingen modtage penge fra klostret, og samtidigt modtage hæving eller pension andet steds fra.

Denne fundats var revolutionerende, i det der nu også kunne bosætte sig mænd på klostret. Man var gået væk fra de stramme regler, men stadig skulle det overordnede, så som dansk indfødsret og medlem af folkekirken, holdes i hævd. Yderligere skulle beboerne nu også til at betale en månedlig husleje, hvor jomfruerne tidligere havde modtaget penge, mens de boede på klostret.³⁸

AFSLUTTENDE KOMMENTAR *Støvringgård kloster anno 1996*

Christine Fuirens ønske var, at der skulle „være og evindeligt forblive et Jomfrue-Kloster, for een priorinde og Tolv Jomfruer.“ Dette kan ikke opfyldes i dag.

Priorinde Gudrun Castenskjold. Den sidste priorinde, før klosterets status blev nyordnet. Nørhald Egnsarkiv.

I omformuleringen af fundatsen fra 1978 fremlægges et helt nyt formål med klostret. Man ønskede at leje lejlighederne ud til beboere, der ville medvirke til at skabe en god atmosfære omkring Støvringgård, og dette har bevirket, at det gamle jomfrukloster er lavet om til et af Danmarks smukkeste bokollektiver. Der er blevet foretaget en omfattende restaurering af det ydre såvel som det indre, og i 1988 stod de 11 lejligheder klar til at modtage de første lejere, og det har fra den første dag været en succes.

Her er blevet moderniseret, og beboerne har både TV antenne og telefon. Alle har adgang til de fælles opholdsrum, havesalen, som også er bibliotek og TV-stue, samt spisestuen og „riddersalen.“ Lejerne spiser middagsmad sammen fem dage ugentligt; dette forpligter man sig til i forbindelse med lejemålet. Ændringerne er sket på initiativ af amtskontorchef Paul. E. Isager fra Århus.

Inden de nuværende beboere flyttede ind, var der sendt brev ud til alle, som var skrevet op til en lejlighed, men ingen ønskede at tage imod tilbudet. Klosteret betaler dog stadig til nogle enkelte, der er indskrevet.

Klosteret ledes af en bestyrelse bestående af Stiftamtmanden i Århus amt, biskoppen over Århus stift og borgmesteren i Nørhald kommune.

Bygningerne er i dag fredet i klasse A, kirkesalen er lagt ind under Støvring kirke og bestyres af graveren herfra. Her holdes gudstjeneste ca. hver fjortende dag, både med sognepræsten og gæsteprædikanter.

Godsets ca. 220 ha. landbrugsjord er forpagtet af Niels Poulsen, og skovene passes af entreprenør Dan Olesen under vejledning af skovridder Niels Terp Hansen fra Clausholm.

Perspektivering

Som beskrevet i ovenstående, har man i 236 år formået at få en institution som Støvringgård Kloster til at fungere. Dette skyldes i første

omgang stifterinden Christine Fuiren, der testamenterede sine penge til oprettelsen af klosteret. Senere anskaffedes midlerne fra fæstebønderne på de af klosteret ejede fæstegårde, samt fra salget af træ fra de omkringliggende skove. I dag finansieres driften på basis af beboernes husleje, tilskud fra Staten til vedligeholdelse, og hertil kommer indtægter fra skovene, hvor selvskovene betaler for at hente træ. Salget af pyntegrønt og jagtlejen giver også en vis sum penge hvert år.

Forholdene på Støvringgård synes at have været ordnede fra første færd, og dette kan man takke Christine Fuiren for, da man har prøvet at holde testamentet i hævd; klosteret er blevet drevet i hendes ånd.

Noter:

1. Palne Jonson var drost (befalingsmand) hos Valdemar Atterdag. (Jf. episoden med Niels Ebbesen.)
2. Sparre-Kaaserne: dette var den ældste slægt af Kaas'erne. Den kan føres tilbage til 1300-tallet, og uddøde formentlig i 1779.
3. Kansler: en af kongens vigtigste rådgivere.
4. Kongeformynder: en af kongens beslutningstagere.
5. Denne ejede også Restrup, Gudumlund og Hemmestrup, og kom i 1624 ind i rigsrådet.
6. Rasmussen, Alexander: Støvringgaard udg. Af Landbohistorisk Selskab 1975 p.427
7. Udtales i h.t. Salomonsens Leksikon og Dansk biografisk Leksikon: Fyren eller Fyring.
8. Kronen er ikke signeret, men den er med sikkerhed tilskrevet ham.
9. Salomonsens Leksikon, Dansk biografisk Leksikon og Allers Konversationsleksikon.
10. Rasmussen, Alexander p.p. 425-428
11. Elskerinde
12. Gehejmeråd: medlemmerne af gehejmerådskonseilet var en mellemting mellem minister og departementschef
13. -beretter Christian Falster. Denne var en af baronessens bedste venner. Han døde som rektor i Ribe i 1752. Falster tilbragte mange gode ferier på gården hos „min meget berømt og lærde heltinde“. Hans skrivelser var koncentrerede om tidens skrøbeligheder lige som Holberg.
14. Billedet er malet i 1743 af U.F. Beenfeldt.

15. Rasmussen, Alexander p429
16. Iflg. Nudansk ordbog: fundats: oprettelsesdokument for legat. Denne fundats, der blev underskrevet af kongen i 1745, blev i anledningen af klostrets 200 års jubilæum overladt fra Landsarkivet i Viborg sammen med forskellige andre dokumenter. Denne kan nu ses i „ridder salen“ liggende i en glasmontre. Den er et udtryk for sin tid, forfattet i en højtidelig og streng, for et moderne menneske også pudsigt form. Men den er præget af en ånd, som det til alle tider har været målet at efterleve, og som man må håbe, at man, trods tidernes skiften må kunne bevare det væsentlige af.
17. -fortæller nuværende beboer Peter Grunnet.
18. Løseret, som omfattede smykker, vurderet til 5828 rdl., guld, vurderet til 1671 rdl. sølv, vurderet til 2600 rdl. porcelæn, vurderet til 330 rdl. samt tin, blikstøj, glas, stentøj, linned, sengeklæder, møbler, våben, kunst, heste og vogne, bøger og medaljer. Mindeskrift over Geheimeraadinde Christine Harboe (p.p. 65-73)
19. Rasmussen, Alexander p.p. 430-431
20. Hvedelandet var ikke helt igennem ny skov, da det omsluttede et par gamle egekrat. Hele hvedelandet har hørt til klostrets fæstegårde i Østrup. Ved bortsalg af fæstegodset i sidste halvdel af forrige århundrede inddrog klostret en del af fæstejorden - loven tillod 1/9 af arealet - til beplantning med fredskovsforpligtigelse. Denne forpligtelse tog man igennem nogle år meget let på, der blev ganske vist påbegyndt en tilplantning hen imod århundredeskiftet, men den største del af jorden blev i parceller bortlejet til gårdmænd og husmænd i Østrup, og blev derfor ved med at være agermark. (23)
21. Aarlig Indberetning angaaende Støvringgård Klosters Skoves Tilstand ved Aarets udgang 1805
22. Indberetning angaaende Ung Skovs Opelskning
23. Indberetning til Amtmanden om Støvringgaard Klosters skove 1817
24. Hansen, Holger: Uddrag af Driftsplan for Støvringgaard Klosters skove 1885.
25. Paulsen, C.A. Erindringer
26. Hansen, Holger
27. Klov: et knippe af 60-80 cm lange brændestykker, kløvet mindst en gang med diameter på mindst 15 cm.
28. Fagot: et knippe af ca. en meter lange ukløvede brændestykker med diameter på 10-15 cm.
29. Sammenfatning af: Andersen, Villads, Christen Christensen, Christen Pedersen, Peder Pedersen, alle fæstebreve. Det kan tilføjes, at der i perioden 1809-1858 har været 172 fæstebønder under Støvringgård. Disse var bosiddende i Harridslev: 33, Støvring: 57, Mellerup: 27, Gassum: 6, Østrup/Albæk: 18, Øster Tørslev: 1, Blenstrup: 6, Lindbjerg: 4, Gerlev: 16, Hald: 2, og Linde: 2.
30. Mindeskrift p.p. 11-12
31. Mindeskrift p 14
32. Mindeskrift P 15
33. Kort referat af Christian VI's foundation vedr. Støvringgård Kloster. Skrivelsen findes i Mindeskrift p.p. 12-17. Dog gik der efter fundatsens udgivelse lang tid, inden gården var sat i stand, og den i fundatsen nævnte priorinde, Cathrine Bartholin, nåede aldrig at virke på klostret, da hun døde før dets istandsættelse blev færdiggjort.
34. En perle ved Randers Fjord af Peter Østergaard i Mariager Avis.
35. Jomfruene var nu tjenestepigerne.
36. Her er det bemærkelsesværdigt, at man ikke længere kan betegne beboerne på klostret som jomfruer, da beboerne kunne være enkefruer af mænd, der havde sørget for, at der blev taget vare på hustruen i hendes alderdom.
37. Dronning Margrethe II Fundats for Støvringgård Kloster, Århus 14/9 1978 p.4
38. Afsnittene om klosteret i vort århundrede er baseret på både En perle ved Randers Fjord og et interview med Rosa Helveg, som er husjomfru, dvs. den dame, der laver mad til beboerne.

Turist i Mariager år 1901

Af Vagn Andreassen

Beretningen er fundet i Nationalmuseets arkiv

„Hen i Jylland - udi Mariager“

Endnu for nogle få uger siden viste jeg om Mariager ikke stort andet, end at det var derhen, manden i „Abrakadabra“ trak sig tilbage med sin onde samvittighed efter at have solgt Jeronimus det med spøgeri og andet djævelskab befængte hus. „Manden er alt fanden i vold hen i Jylland og har sat sig ned udi Mariager“. „Mariager eller Thisted“, hedder det senere hen. Nu ved jeg af selvsyn, hvor stor uret Henrik gør den hæderlige, lille østjyske by ved så flot at slå den i hartkorn med et hul som „Thylands hovedstad“.

Mariager er i virkeligheden, ligeså vist som det er Danmarks allermindste købstad, en af dets elskværdigste og smukkeste liggende. Turiststrømmen er endnu ikke nået herop, om der end begynder at vise sig blænkere, efter der såvel ved dampbåd som ved jernbane (kom nu først i 1927) er åbnet god og let forbindelse mellem Mariager og omverdenen.

Men det giver sig nok. Inden føje tid vil det sikkert være gået på for den almindelige bevidsthed, at Mariager ikke alene fortjener et

kort besøg, men også er et sted, hvor selv de, som er mest kræsnede med hensyn til „naturen og dens omgivelser“- som den gamle fremmedfører på Munkebjerg plejede at sige - ville føle sig tilfredse i længere tid, og hvor vore landskabsmalere ville finde gode og ejendommelige motiver i hobetal. For den, der ikke kommer direkte fra København, men gør turen til Mariager som led i en større eller mindre Jyllandsrejse, vil det være rimeligt at lægge vejen over Hobro og ofre en dagstid eller så på at se lidt også af denne bys nærmeste omegn, der er både smuk og rig på afveksling. Selve byen frembyder ikke særlig interessante mærkværdigheder, nævnes bør dog, at her på dens Store Torv - utvivlsomt den mindste offentlige plads nord for Alperne, idet selv Hobros Lille Torv er nogle alen større på hvert led - ligger et virkelig godt hotel. Ret langt udenfor byen behøver man imidlertid ikke at gå for at få et indtryk af omgivelsernes skønhed. Skoven ligger i dens umiddelbare nærhed, højt til vejs mellem prægtige bøge, Pavillon, fra hvis veranda udsigten over trætoppene og fjorden er

Postvognen kommer. Foto: Mariager Museum.

både vid og rig. Der er sikkert altid stærk tilstrømning ikke alene af byens og dens nærmeste oplands beboere, men også af folk længere borte fra.

Mellem Hobro og Mariager farer flere gange om dagen små dampbåde frem og tilbage, og sejladsen frembyder megen interesse også bortset fra den mærkelighed, at den koster på første plads den ene vej 50, den anden 60 øre. Alene rejseselskabet kan være pudsig nok, ikke mindst for den, som finder nogen morskab i studiet af snobberiets forskellige fremtrædelsesformer. Smukt var det således at se et selskab af lokale honoratiorens klumpe sig sammen på den „fine“ plads i bådens agterende, hvor den bagende solhede blandede sig med, hvad der udgik fra maskinen, og hvor der, som i Noureddins Helvede, „ikke viftede den mindste vind“, hellere end at slå sig ned forude i den friske luft og i skyggen fra ruffet, men så rigtignok at udsætte sig for det vanærende skin at være „dækspassager“. De svedte da som fyrbødere under en monitors dæk, mens vi andre trøstede os over vor mangel på honnet ambi-

tion ved søbrisen og de skiftende udsigter til nordkystens barokt formede lyngbakker og kløfter og til sydkystens skove.

Det første syn af Mariager virker overraskende på den, som kommer ad fjordvejen, og ved , at byen „med forstæder“ næppe har 700 indbyggere. „Hvad i alverden“ siger man til sig selv, „skal sådan en ussel torp med to kirker?“ Sagens rette sammenhæng er imidlertid den, at det højeste af de to tårne, det, som i baggrunden af det nydelige billede rager op over alle de små røde tage, ikke hører til et Gudshus, men snarere til noget helt modsat, efter det gamle ord, at hvor Vorherre bygger en kirke, skal Fanden nok snart se sit snit til og få holdt rejsegilde på en kro. I tårnet troner den skovpavillon, som for ikke længe siden for kommunens regning blev opført med en best costing af 18.000 kr., en historie, der, som man vel kan tænke sig, har bragt de brave Mariageres skattebyrde kendeligt i vejret. Man trøster sig imidlertid så godt man kan med håbet om, at de penge er godt givne ud, de skulle nok komme igen i kraft af den tillok-

kelse, den virkelig kønne og anseelige pavillon vil udøve på turister og „liggende“ sommergæster. Muligvis er ræsonnementet rigtigt, men skal de vise sig fuldt ud at slå til, bliver man dog vistnok i Mariager nødt til at lægge sig efter nogle ændringer i beværterforholdene. Med logiet har det næppe nogen nød. Den rejsende, som henvender sig til den lokale turistforening vil i regelen derved kunne få sig godt og billigt natteleje hos privatfolk, og „hoteller“ er der også i byen, om end de, i alt fald udvendig fra, tager sig ret tarvelige ud.

Mad kan man også få i Mariager, men rigtignok ikke sjældent under omstændigheder, som måske vil synes en eller anden i alt for høj grad landligt naive, i alt fald for lidet stabile og for rige på overraskelser. På det første sted, hvor jeg spiste til aften, fik jeg et rigeligt godt, om end just ikke luksuøst måltid for 70 øre. Den næste dag omtrent det samme, lidt ringere i kvalitet, 95 øre. Da jeg tredje gang efter at have spist, bad opvartningspigen sige mig prisen, spurgte hun mig, hvad jeg „plejede at

give“, og da jeg af gode grunde ikke kunne svare bestemt, sagde hun, at så var det bedst at spørge værten.

Et andet sted bestod „Dinerén“ til en krone den ene dag af fisk, steg og omelet, kaffe, den anden dag lød menuen - i 22 graders varme - på øllebrød og stegt ål. Tredje gang, jeg var der, serveredes der mig en portion af Beauvais dåsemad for en betaling af 1 kr. og 25 øre.

Det vil af disse kendsgerninger tydeligt nok fremgå, at man i Mariager ikke ret har lært, hvorledes en madpose skal skæres. Men ellers er alt heroppe så nogenlunde i orden til at modtage en større indrykning. Menneskene er venlige og gode at komme til rette med. Byen er hyggelig og for enkelte steders vedkommende helt luksuøs, og naturen så prægtig som nogen steds indenfor Danmarks grænser.

Af egentlige seværdigheder frembyder Mariager kun få, beboelseshusene er, bortset fra nogle gamle kælderhvelvinger, der viser hvor, i byens velmagtsdage, de mange tilflyttede stormænd havde deres boliger - uden interesse,

Torvet i Mariager. Foto: Mariager Museum.

Torvet i Mariager. Foto: Mariager Museum.

*Torvet i Mariager, hotel Postgården.
Foto: Mariager Museum.*

og rådhuset (dengang i en etage) ser nærmest ud som en af de gamle „siseboder“, der endnu for en menneskealder siden markerede indkørslerne til København, at det som symbol på bygningens bestemmelse, er prydet med billedet af en trane, vil vistnok synes de fleste gådefuldt. (Tranen er årvågenhedens symbol!).

Derimod er kirken på sin måde ganske mærkelig, ikke mindst som vidnesbyrd om den brutalitet, hvormed man endnu for lidt mere end et århundrede siden handlede med fortidens ærværdige bygningsmonumenter. Oprindelig var kirken en af de største i landet, en god gotisk bygning på 84 alens længde og 48 alens bredde, der var sammenbygget med Birgittinerklosteret, hvor 60 nonner og en del munke levede i en mere eller mindre udpræget samdrægtighed, og styredes af en abbedisse og en prior, af hvilke førstnævnte havde uden sammenligning det meste at skulle have sagt.

I 1587 blev klosteret nedlagt, dets bygninger brugte til verdslige formål og til sidst for største delens vedkommende nedbrudt, en enkelt af dem står dog endnu og bruges, efter den i 1891 er blevet restaureret, til offentlige kontorer, som med deres smukke hvælvinger og luksuøse krinkelkroge vel kunne regnes for det stilfuldste i landet.

Med selve kirken gik det hverken værre eller bedre, end at man, da den hen imod slutningen af det attende århundrede viste sig i høj grad brøstfældig, fandt det rigtigst at ombygge den, hvilket iværksattes på den rabiante måde, at man rev størstedelen af den ned, afløste midthvælvingen over det parti, man ville bevare, med et fladt loft og tilbyggede et lille kor. Resultatet blev gyseligt, af den oprindelige kirke er der kun så meget tilbage, at man lige netop kan slutte sig til omfanget af ødelæggelsens vederstyggelighed.

Den gamle altertavle er selvfølgelig borte, den er afløst af et sørgeligt træskærerarbejde - Nadveren - fra slutningen af det syttende århundrede, af mærkelige ligstene er der kun få, en enkelt ypperlig med et grandøst billede af den sidste Børglumbisp, den i 1551 heden-gangne Stygge Krumpen, af malede indskrifter kun en, den, der minder om „Velbyrdig mand Thord Deign, som hid gav godt gods hans sjæl Gud bevar“. Bag altertavlen gemmes nogle store træfigurer, forestillende den afsjælede Kristus, man tænker på igen at give dem en plads i koret, hvor de med deres fortrukne ansigter og ræddelige sår vil kunne virke godt til at skaffe børn og unge piger krampetilfælde.

Mariager Skovpavilionen. Postkort: Mariager Museum.

Hvorom alting er - for kirkens og dens kunstskattes skyld skal ingen besøge Mariager, heller ikke for klosterets, øllebrødet eller de ganske vist i og for sig højst fortrinlige stegte åls skyld. Hvad der her skal trække, og hvad der sikkert inden føje tid - ialtfald hvis folk heroppe får mod til at indrette nogenlunde tidssvarende somerpensionater - vil drage en strøm af rejsende til Mariager, er omegnens strålende og karakterfulde skønhed.

Jeg kan ikke tænke mig noget bedre sted i Danmark at ligge på landet - når man da ikke ligefrem kræver stærke søbade - end denne gamle klosterby, så fredelig og så naiv i hele sin fysiognomi, at man her føler sig sat menneskealdre tilbage i tiden, og så kraftigt vidnende om klosterbrødrenes og søstrenes fænomenale

evne til altid at finde de smukkeste steder at slå sig ned på.

Der er ikke tvivl om, at man ville kunne tilbringe måneder i Mariager uden at få set blot halvdelen af de skønne udsigter og - for at bruge et fælt turistudtryk - „Punkter“, hvortil der her er adgang. Fra Hohøj har man et rundskue, næppe mindre vidt end det fra Skamlingsbanken og sikkert rigere. Vesterskovens skrænter og kløfter er jo nær enestående i vinterskønhed og, i alt fald ved sommertid, i farvepragt, ligeved byen og er der i skovene og på bakkerne fuldt op af prægtige enkeltheder. Nok altså for almindelige sommergæster med sans for naturen. Men det er dog ikke netop dem, jeg i første række vil råde at rejse til Mariager, særligt tænker jeg på at få vore malere herop.

For figurmalere er der ikke meget at hente, her er mange smukke børn, men de voksne er ikke udpræget ejendommelige gennemgående, også dyrene er tarvelige, der findes ikke en ærlig rød ko. Mer for landskabsmalere - jeg ved ikke af, at andre end Godfred Christensen har arbejdet her - er Mariagerdistriktet et kosteligt revier, og det for landskabsmalere af enhver art og med alle mulige forskellige krav, Kyhn og Bacho, Johan Rohde og Niels Skovgaard kunne man anbringe på en plet og hver med ansigtet til sit verdenshjørne, og der skulle komme fire herlige og kunstneriske studier ud af det, der er motiver for alle. Der er stof til de

herligste „publikummer“ i massevis. Og i umiddelbar nærhed heraf de lækreste småting, således nogle aldeles pragtfulde kik ind i smøger eller igennem porte til gårdsrum med vigende lys ind i krogene, med en storartet, gammel arbejdsvogn og en uforlignelig møddingplads.

Noget for alle, for sommergæster og kunstnere. De bør komme herop i mængde. Men kravet til livets materielle goder må, som antydet, ikke stilles for højt.

Turisten hed Sigurd Møller.

Mariager Gl. købmandsgård. Postkort: Mariager Museum.

Polske landarbejdere på Djursland

Af Birthe Brandt Jensen

Fra begyndelsen af 1890'erne indvandrede flere tusinde polske sæsonarbejdere til det danske landbrug. De polske landarbejdere forbindes ofte med Lolland-Falster og arbejdet i roerne. Det er rigtigt, at flertallet kom til den egn, men mange polske landarbejdere fandt også arbejde andre steder. I forbindelse med polakindvandringen er netop Djursland interessant, fordi denne egn tilsyneladende oplevede den allerførste indvandring af polske landarbejdere i en organiseret form.

For gårdene på Djursland så roehøsten ikke alt for god ud i 1892. Vejret havde været dårligt med megen regn og kulde, og flere steder havde man været nødt til at så påny. Og der var mangel på folk til udtyndning, hakning og senere optagning.

Fra artikler i de lokale aviser kan vi uddrage følgende; at en kreds af godsejere på Djursland henvendte sig til det randrusianske fæstekontor og bad dem indforskrive polske landarbejdere. Vi ved ikke, hvem der tog initiativ til denne kontakt. Måske var det Dinesen, som ejede Katholm og Stensmark. Han forsvarede i

august måned 1892 brugen af polske landarbejdere i Grenaa Avisen. På et tidspunkt i løbet af juli måned 1892 kom en gruppe på 52 polakker, hvoraf nogen fik beskæftigelse på Holbækgård, Ingerslevgård og Estruplund i Rougsø Herred og Johannelund og Sorvad i Sønderhald Herred og på gårdene Stensmark, Benzon (nu Sostrup Slot) og Christensminde ved Grenå. Fæstekontoret var også ansvarlig for anbringelsen af 3-4 polakker på en gård ved Nyborg.¹

De lokale aviser blev hurtigt opmærksom på tilstedeværelsen af polske landarbejdere; med deres for danskere set aparte påklædning vakte de hurtigt opmærksomhed. Demokraten, med basis i Århus, Randers Arbejderblad og Randers Folketidende var stærkt kritiske over for denne indforskrivning og fremlagde de sædvanlige holdninger om, at indførelsen af udenlandske arbejdere medvirkede til løntrykleri, omtalte den dårlige behandling, som polakkerne visse steder var udsat for (fra gårde både ved Nyborg og på Djursland „deserterede“ polakker). Ligeledes var Randers Dagblad,

Gammel Estrup. Foto: Sønderhald Egnsarkiv.

trods sin politiske observans, også betænkelig ved brugen af udenlandsk arbejdskraft og agiterede i den forbindelse for en jordreform, som ville fastholde de danske arbejdere på landet. Grenaa Folkeblad var på sin side positivt indstillet, for der var jo mangel på landarbejdere og polakkerne var skikkelige og intelligente folk. Men hvis de var intelligente, spurgte Demokraten, hvorfor fandt de fleste sig så i en dårlig løn og ringe arbejdsforhold. Avispolemikken var kort og heftig - knap en måned varede den. Gruppen på de 52 polakker blev næppe opfattet som en reel trussel, men de socialdemokratiske aviser opponerede snarere imod det faktum, at udenlandske arbejdere blev hvervet i en tid med stor arbejdsløshed i landet.

De polske landarbejdere på den vestlige del af Djursland har kun efterladt sig få spor. I

„Protokol for udstedte Opholdsbøger over Sønderhald, Rougsø og Ø. Lisbjerg Herreder 1875-1903“ er to grupper polakker registreret; den første på 10 i juli - september 1892. Der er grund til at antage, at denne gruppe var en del af den i aviserne omtalte 52 personer store gruppe, idet registreringen fandt sted kort tid efter, at disse skulle være indrejst. Den anden gruppe på 9 polakker er registreret i 1897, de fik alle arbejde på Skårupgård ved Todbjerg.³

Polakgruppernes sammensætning

Trods de sparsomme oplysende kilder taler meget for, at polakindvandringen allerede på dette tidspunkt tegner mønstret for de senere indvandring. På to punkter adskiller dette mønster sig fra sæsonindvandringen til Lolland-Falster. For det første er der en større an-

del af mænd , og for det andet en større andel fra den russiske del af Polen. I „Protokol over udstedte opholdsbøger for Sønderhald, Ø. Lisbjerg og Rougsø Herreder 1875-1903“ er fordelingen for de to grupper således: i 1892 tre kvinder og syv mænd, 8 fra russisk Polen og de resterende fra anden del; i 1897 4 kvinder og 5 mænd, alle er fra den russiske del. I „Pasjournal 1902-20 for Sønderhald, Ø. Lisbjerg og Rougsø Herreder“ er fordelingen lidt anderledes: seks kvinder og fire mænd, deres hjemsted er opgivet som Polen, i Folketællingen, hvor et ægtepar fra denne gruppe også findes, er deres hjemsted opgivet som Russisk Polen. Endvidere nævnes det i Demokraten, at de fire polakker, som forlod deres arbejdsplads, opgav deres hjemsted som Kasimir i den russiske del af Polen. Forskellen i hjemsted og kønsfordeling synes at fortsætte i senere indvandring: i 1910 var det gl. Randers Amt det amt i Jylland, der modtog flest polakker (ca. 400). Af de „jyske“ polakker var 33% fra den russiske del og 65% fra Galizien (den østrigske del); for øernes vedkommende var tallene henholdsvis 12% og 86%. Egnsforskellen i indvandringsmønstret kan skyldes, at fæstekontoret havde kontakt til agenter i de pågældende polske egne og/eller indvandringen tog form som en kædereaktion: efter sæsonen rejste polakkerne hjem, kontaktede folk på hjemegnen, som i det følgende år kom med til Danmark - til den samme egn.

Et andet særtræk ved den første indvandring er, polakkerne blev fordelt i mindre grupper på 2-4 personer. Ved senere indvandring blev polakkerne fordelt i grupper. Det synes, at dette også fortsætter senere. På 23 gårde i den vestlige del af Djursland, havde 5 over ti polakker, og 18 havde 8 eller færre polske landarbejdere.

Som hovedregel var de polske landarbejdere unge, når de kom til Danmark, som regel under 20 år. Dette er ikke tilfældet hos de to grupper, der indrejste i henholdsvis 1892 og 1897. I den første gruppe ligger aldersspredningen på 20 til 48, og i den anden gruppe mellem 16 og 34. Der er forholdsvis flere ældre. Måske har de været sæsonarbejdere i Tysk-

„Den anden polak“. I 1916 blev tre unge polakker fotograferet hos Dörge. I fotoprotokollen blev de ikke opført ved navn, men med et nummer.

Foto: Rougsø Lokalhistoriske Arkiv.

land tidligere, i hvert fald har den ene, på 46 år, et legitimationskort fra Sachsen-Anhalt, et område i Tyskland, der modtog mange polakker. I den gruppe, der kom til Gl. Estrup i 1905 var alle med undtagelsen af ægteparret Felisiak, mellem 16 og 21 år. Aldersfordelingen for de første polske grupper er altså ikke et fænomen, der fortsætter.

Poliske landarbejdere på Gl. Estrup

For Gl. Estrups vedkommende finder vi de første registrerede polakker hos „Herredsfogden i Sønderhald, Ø. Lisbjerg og Rougsø Herreder. Pasjournal 1902-1920“. På første side angives, at denne protokol „autoriseres som til- og afgangsprotokol for Fausing Sogn“. Her er en (og den eneste gruppe) registreret i 1905, hvor Gl. Estrup modtog 10 polakker. Den

eneste anden nævnelser om polakker er i 1919, hvor en polsk kvinde ankom i august fra Langeland og rejste igen i november samme år. Ifølge Polakloven af 1908 skulle polakker anmeldes hos politimyndigheden inden 4 dage, man kan derfor undre sig over, at der ikke findes flere registreret, idet der ved denne polaklov kom strengere regler. Ifølge de fundne protokoller skulle der i perioden 1875 - 1920 kun være indrejst 3 polske grupper til den vestlige del af Djursland. Det antages, at andet materiale er forsvundet. En gennemgang af sognefogedarkiverne fra 68 sogne på Djursland viste således, at der til landsarkivet kun var indleveret tyendeprotokoller fra de sytten.

Kirkebogen for den katolske menighed i Randers giver et billede af polakkernes mærkedage. Her er opført fødsler, bryllupper og begravelser. Men Kirkebogen kan ikke give et fyldestgørende billede, den må betragtes som et supplement. I enkelte tilfælde kan polakkerne have frekventeret den katolske kirke i Århus eller brugt den omreisende katolske præst. For følgende år er opgivet fødsler blandt polakkerne på Gl. Estrup: 1912, 1914, 1917, 1918 og 1920. Året 1918 var særlig begivenhedsrigt: der blev født tre drenge og to piger (hvoraf den ene døde tre måneder senere). I 1918 og 1919 rejste ingen nye polakker ind i Danmark p.g.a krigens, så de polakker som forøgede folkeholdet på Gl. Estrup, havde altså overvintret fra 1917, det må have været en kold vinter, hvor man tilsyneladende søgte varmen hos hinanden. I Kirkebogen er ofte registreret børnefødsler, hvor faderen er ukendt eller hvor en polak eller dansker er udlagt som barnefader. Det påfaldende ved de registrerede børnefødsler på Gl. Estrup er, at både faderen og moderen er nævnt ved navn og de er i alle tilfælde polske. En undtagelse for dette er et tilfælde i 1920, hvor en ung polsk pige satte sit barn i pleje. Dette barn hed Frands Poulsen, hvilket kunne tyde på at faderen er dansker, men barnets fødsel er ikke registreret i Kirkebogen. En anden mulighed er, at plejefamilien har fordansket hans navn.³ Samme år, 1918, fandt to bryllupper sted på Gl. Estrup, så det var et begivenhedsrigt år for polakkerne. Der er i

kirkebogen nævnt i alt 16 polakker med tilknytning til Gl. Estrup. De optræder her som brudepar, forældre, gudmor, fadder, forlovere.

Men glæder er kun en del af livet, sorg en anden; som sagt døde et barn i 1918, og i 1911 døde også et barn. Det er vanskeligt at tyde, hvorvidt der i Kirkebogen står „3 Mdr“ eller „3 Aar“, der er ikke registreret en fødsel dette år, så det mest nærliggende at antage, at barnet var 3 år snarere end 3 måneder. Yderligere to dødsfald giver et dystert billede af en polsk families skæbne. I 1912 får Jakob Waladin og hans unge hustru, Viktoria, på 20 år en pige og i 1915 endnu et barn, som dør to uger gammel på Hornslet Sygehus. Måske har der været komplikationer ved fødslen, for det var ikke sædvanen at føde på sygehuset, og det tragiske er at Viktoria dør to måneder senere på Randers Sygehus. Hun blev begravet på den katolske kirkegård i Randers, og barnet blev begravet på Auning Kirkegård ligesom de andre to børn. Jakob Waladin stod tilbage med et barn på omkring 4 år. Måske valgte han at rejse hjem, for hans navn optræder ikke længere i arkiverne.

Folketællinger, der blev foretaget med omk. 5 års interval og om vinteren kan ikke fortælle meget om polske landarbejdere, netop fordi tællingen skete om vinteren, hvor polakkerne oftest var rejst hjem til Polen. En enkelt familie på otte medlemmer er dog fundet registreret på Gl. Estrup i 1911. Denne familie skal vi senere vende tilbage til. I enkelte bøger findes omtale af polakker på Gl. Estrup, således i 1908, hvor det nævnes, at der er tolv polakker og i 1920, hvor den foromtalte pige satte sit barn i pleje.⁴

Rasmus Jørgensen, Randers, boede med sine forældre på Gl. Estrup fra 1922 til 1925. De boede i husmandshusene på Liltvedvej, syd for gården. Senere kom han tilbage til Gl. Estrup som karl i 1929. Han husker, at i et husmandshus boede en polsk malkepige ved navn Katrine. Hun delte huset med en polsk familie, hvor manden, Mikhail, arbejdede som daglejer på Gl. Estrup. Familien bestod, foruden af forældrene, af et par børn. Familien rejste til Polen i 1923. Rasmus Jørgensen erindrer

Gl. Estrup's mandlige arbejdere ved en æresport ca. 1916. Nr. 5 og 7 f.v. er polske arbejdere. Foto: Auning Arkiv.

ikke, hvor længe Katrine blev på gården eller hvor hun rejste hen. Hun var ikke på gården i 1929, da han kom tilbage. Ifølge Rasmus Jørgensen „passede Katrine sig selv“.

På grundlag af ovennævnte kan det fastslås, at der var polakker på Gl. Estrup følgende år 1905, 1908, 1910-12, 1914-23. Det må formodes, at der tidligere end 1905 og også i de år, hvor der ikke er fundet polakker registreret, må have været polakker på Gl. Estrup. De offentlige protokoller må være ført meget lem-fældig, når man tager i betragtning, at kun tre polske grupper skulle være indrejst fra 1875 til 1920. Med den såkaldte polaklov fra 1908 skulle polske landarbejdere registreres. Men meget materiale fra herredfogedembederne er forsvundet. En gennemgang af La Cour's „Større Gårde“ for 1908 viser, at mange gårde havde polske landarbejdere, enkelte steder op til 15 personer, og de er ikke fundet registreret i de offentlige arkivaler.

Den polske familie Felisiak på Gl. Estrup

Et forsigtigt gæt ville være, at der blandt de „jyske“ polakker fandtes flere familier som følge af den mere ligelige kønsfordeling. Vi ved det ikke, men et eksempel herpå var ægteparret Anton og Katarin Felisiak (eller Felisak), som dukker op i kilderne tre år; første gang i „Protokol over udstedte opholdsbøger.“ At de er registreret i denne protokol kunne tyde på, at det var første gang, de rejste ind. Ved første indrejse skulle der udstedes en opholdsbog. Derefter kunne vedkommende rejse ind igen og har måske ikke fundet det nødvendigt eller besværligt at lade sig registrere for et par måneders ophold.

Fra den russiske del af Polen ankom de i foråret 1905 til Gl. Estrup, med fire børn i alderen fra tre måneder til seks år. Deres hovedbeskæftigelse var roearbejdet, med udtyndning,

Gl. Estrup avlsgårdens nordlige del set fra slottet. Foto på Gammel Estrup ca. 1920.

hakning og senere optagning. Når roerne ikke krævede deres arbejdskraft, blev de sat til andet arbejde på gården. Gl. Estrup havde landvæsenselever i 1920'erne, om gården havde det tidligere vides ikke. Eleverne skulle føre en dagbog til indsendelse til Landhusholdnings-selskabet. Der er fundet en dagbog fra en landvæsenselev på Rosenholm slot. Det interessante ved denne trykte bog er, at der er en særlig kolonne til polakker: her ses det for året 1909, at polakkerne blev sat til arbejde som lugning af slotsbroen, pleje af besætningen og tærskning.

Rasmus Jørgensen erindrer, at børnene i den anden polske familie blev taget med på arbejdet. Det var meget almindeligt tage børnene med ud i roemarken, de mindste lå i barnevogne og de lidt større traskede i forældrenes fodspor eller tumlede mellem og over roerækkerne.

Anton og Katarin kom sammen med otte andre polakker. De skilte sig som nævnt ud fra resten af gruppen ved at være betydelig ældre. De var henholdsvis 38 og 32 år, de andre var mellem 16 og 21 år. De har muligvis fungeret som forældreerstatning for de unge polakker. Anton og Katarin var derfor atypisk for gruppen af polakker. De var sene „fremmedarbejdere“, men det må formodes, at de tidligere har arbejdet som sæsonarbejdere, muligvis også på Gl. Estrup.

I hvert fald vender de tilbage. Vi finder dem igen, nævnt i Kirkebogen. Katarin føder det femte barn, den første søn, som døbes Dydaka. Det vides ikke, om Anton og Katarin i de mellemtiliggende år er kommet tilbage for at arbejde i sæsonen, men det er vel sandsynlig.

I 1911 finder vi atter familien på Gl. Estrup, denne gang i Folketællingen. Der er nu seks børn. Foruden Dydaka, som i Folketællingen

kaldes ved sit kælenavn Edck (alment polsk at ændre fornavn) blev pigen Jenny født i juli 1910, også på Gl. Estrup. Dydakas fødsel er fejlagtig opgjort til november 1909. Da Folketællingen er opgjort i januar/februar, må familien have overvintret på herregården. Det har antagelig været for anstrengende at rejse hjem med seks børn, hvoraf den ene var 6 måneder. Optegnelsen i Folketællingen er det sidste spor af familien Felisiak. Vi træffer dem ikke senere, hverken som faddere ved en dåb eller som forlovere ved et bryllup. Det syntes, at de har forladt egnen. De kan have returneret til Polen på et senere tidspunkt og enten være forhindret i at rejse ud igen p.g.a. krigen eller de havde fået økonomisk mulighed for at skabe et bedre liv for dem selv i Polen. Desuden var de nået en alder, hvor det at være sæsonarbejdere ikke kan have forekommet at være særlig tiltrækkende.

De polske landarbejders ophold på den vestlige del af Djursland er vanskeligt at få klarlagt, da der eksisterer så lidt materiale. Vi har kunnet konstatere, at de første registrerede polakker rejste ind i sommeren 1892, året før de første polske roepiger kom til Lolland-Falster. Derudover har vi kunnet finde polakker opført i enkelte officielle arkiver. Men vi er ca. 25 år for sent ude til at kunne finde polakker, der oplevede de første år i sæsonvandringerne til Danmark. I dag er efterkommerne tredje eller fjerde generation og den slægts- og tidsmæssige afstand bevirker, at de ingen interesse har for deres bedsteforældres historie - eller kender meget lidt til den. Som følge heraf står vi tilbage med flere løse ender, end da vi begyndte, om de polske landarbejders historie på Gl. Estrup og den vestlige del af Djursland.

Noter

1. Aviser:
 - a. Demokraten 8. Marts 1892 („Fremmede arbejdere indføres! Danske arbejdere sulter!“)
 - b. Demokraten 17. Juni 1892 („Ugens Landbrug“)
 - c. Demokraten 8. Juli 1892 („Ugens Landbrug“)
 - d. Demokraten 8. August 1892 („De polske Arbejdere“)
 - e. Demokraten 11. August 1892 („Polsk kvinde indbragt til Fattiggården“ og „Polakkerne“)
 - f. Demokraten 12. August 1892 („Igen Polakkerne“)
 - g. Demokraten 15. August 1892 („Polakkerne i Danmark“)
 - h. Demokraten 16. August 1892 („Polakkerne i Danmark“)
 - i. Randers Arbejderblad 28. Juli 1892 („Polakkerne i Danmark“)
 - j. Randers Arbejderblad 3. August 1892 („Maa vi være her?“)
 - k. Randers Dagblad 6. August 1892 („Polske Arbejdere“)
 - l. Grenaa Folkeblad 27. Juli 1892 („Polske Arbejdere“)
 - m. Grenaa Folkeblad 19. August 1892 („Polske Arbejdere“)
 - n. Grenaa Avisen 8. August 1892 (Læserbrev imod polske arbejdere)
 - o. Grenaa Avisen 16. August 1892 (Svar fra godsejer Dinesen på læserbrev)
2. Enkelte polakker er fundet registreret tidligere end 1892. I Pasjournalen for Ebeltoft By er opført en Josef Puskar og en Stefani Goreslisick for året 1890. Deres bestemmelsessted er Randers. Josef Puskar er første gang registreret i 1888 i Roskilde. Uden tvivl er flere polakker rejst ind enkelt vis som følge af deres erhverv eller almen udlængsel. Den polske forfatter S. Kosciecka anfører i „Studia Historian Oeconomiae“ UAM Vol. 13. 1978, at der indrejste 510 polakker i 1892. Denne oplysning baserer han på et polsk værk fra 1917, som det ikke har været muligt at fremskaffe. Men jeg tvivler, at antallet har været af den størrelse, dette ville være blevet bemærket i aviserne.
3. Nationalmuseet. Herregårdsliv. Beretning fra århundredeskiftet. Bind 8. 1982
4. Ibid. og La Cour: Større OGårde. 1908.

Kildemateriale:

Logbog for Johannes Christensen. Landvæsenselev. Rosenholm. 1909.

Sognefogedarkiver (tyendeprotokoller).

Folketælling for Sønderhald Herred 1911.

Ebeltoft By- og Herredfoged. Pasjournal. 1.2.1881 - 24.4.1919.

Protokol over udstedte opholdsbøger 1875-1903. Sønderhald, Ø. Lisbjerg og Rougsø Herreder.

Herredsfogden i Sønderhald, Ø. Lisbjerg og Rougsø Herreder. Pasjournal 1902-1920.

(Til- og afgangsprotokol for Fausing Sogn)

Liber Baptismalis Ecclesiae. Randers romersk-katolsk menighed 1868-1902.

Kontraminiesterielbog for Romersk-Katolsk Jesu Hjerter Kirke i Randers. Paabegyndt den 1. januar 1892.

Hvis vægge kunne tale

Sonja Mathisen sikrer byen sit gamle Hotel Randers

Af Henning Hall

Sig navnet: Sonja Mathisen, og hele hoteldanmark ved, hvem vi taler om.

Det var C.G. Schmidt - en mand naturligvis, der i juli 1856 åbnede dørene til provinsens første egentlige hotel, gæstgivergården i Randers opført i Torvegade, hvor „Byens gård“ kommandantboligen blev nedrevet for at give plads til dette „storartede etablissement“, der med sin „anseelige treetagers front“ beskrives i avisen som „en sand prydelse“ for staden.

Tre år tidligere var arvefølgeloven vedtaget og tronen forbeholdt mænd alene.

Nioghalvfems år senere gik en ung pige fra Asferg gennem svingdøren til Hotel Randers. Der var noget oppe i tiden, som hun ikke funderede på ved den lejlighed, men året efter, i marts 1953 overførtes ved grundlovsændringen arvefølgen i Danmark til Frederik 9.s ældste datter, Margrethe.

Kvinden var ved politisk tæft, behørig rigsdagsbehandling og folkeafstemning lempet ind på en førsteplads i Danmarkshistorien.

Hvad hotelejer Wilhelm Mathisen gjorde sig af tanker ved frk. Madsens ankomst til

Hotellet har næppe strejft udtrykket: „Hoteldronningen“, som en overstadig journalist siden hittede på. Men kendsgerningerne lader sig ikke afvise. Frk. Sonja Madsen installerede sig i 1959 som adm. Direktør for Hotel Imperial i København, og på Wilhelm Mathisens opfordring 1. Januar 1960 tillige som forpagter og senere som indehaver af Hotel Randers for at varetage paralleldriften af de to betydelige virksomheder.

Hotelhistorien og byens med var nu beriget med en kvindelig erhvervsleder, der ikke alene matchede tidens trend, men evnede at sætte lygter op, så mandlige kolleger fik et respektes genskær i øjnene.

Sonja Mathisen har erhvervslederens konstante holdning til hverdagens krav og en vis robusthed, når det gælder iværksættelsen af sine ønsker.

Efter tabet af sin anden ægtefælle, landsretssagfører Kristian Vester-Petersen er Bjellerup Ladegård sat til salg og en 100 m² stor privatbolig under indretning i hotelkomplekset. Endnu en gang skifter tilværelsen spor.

Fru Sonja Mathisen. Foto: Richard Sylvestersen.

Fru Sonja taler åbent, men berører vi personlige emner, røber øjnene en følsomhed, der viser, at selv de stærkeste har deres smertepunkter. Vort emne er da også et andet, nemlig en kvindes kærlighed til et af landets bedst konserverede hotelmiljøer og en stadig brændende iver for at bevare husets kulturhistoriske værdier for eftertiden. Det er denne hotelbranchens grand-dame med hvem jeg deler en af årets alt for sjældne sommerdage i haven.

Sonja Mathisen sidder med udsigt til pelargoniebedenes lidt pjuskede besætninger, en klynge strunke brandliljer, den hvide lupin, som lyser endnu, og en majestætisk blodbøg så gammel som Hotellet på Torvegaden, - men det er året 1952 vi har i tankerne, og fruens tre brødre: Per, Jørgen og Preben, alle uddannede i tjenerfaget på Hotel Randers. Per og Jørgen, der begge skulle få deres virke i Stockholm, og Preben, som efter supplerende uddannelse i Schweiz vendte tilbage fra St. Thomas til en inspektørstilling på Hotel Randers for atter at

tage turen tilbage til USA. Det var dem, der fortalte Wilhelm Mathisen, at de havde en søster, der dimitteret fra Købmandsskolen i Århus og med international erfaring fra et treårigt virke for British Red Cross i London ville være egnet til at bestyre Hotellets drift og finanser.

- Så gik der bud efter mig, fortæller fru Mathisen, - og med eet stod jeg i en ny verden som en slags kontorchef, hvor jeg i øvrigt ukendt med hoteldrift ret hurtigt gjorde mig fortrolig med forretningsgangen, og ikke mindst fordi Wilhelm ville, at jeg også ved deltagelse i arbejdet skulle have indblik i køkken og buffet. Det var yderst lærerigt, når man tager i betragtning, at hele processen fra råvare til servering skulle køres igennem. Silden f.eks. blev taget hjem fra Island i tønder og modnet. Rullepølserne kogte vi selv. Det hele var hjemmelavet. Wilhelm Mathisen leverede, hvad vi brugte af kartofler, gulerødder, blomkål, løg, dild og andre grønsager fra sit landsted „Mulnæs“ ved Lyngsbæk Strand. Det syntes han var herligt. Selvfølgelig med en mand til at passe gartneriet..., og det finder for resten sted den dag i dag.

- *Mulnæs...!?*

Ja, det hedder det... Mulnæs! Det skulle være et gammelt ord for: Mols. Vi får i øvrigt også vore blomster derfra. Hver tirsdag - og netop nu i tiden: roser og studenternelliker og alt det andet. Jeg har delvist holdt fast ved selvbetjeningen.

Og brodet...? Bagte I selv?

Ja! Wilhelm Mathisen åbnede i 1937 Kageboden i Brødregade, og vi drev bageriet til ... Vent lidt, nu skal jeg passe på. Det har nu nok været 1976 vi solgte forretningen, men ikke ejendommen.

Du begyndte altså med gryderne...?

Ja, med at vaske gryder op. Det var faktisk morsomt!

Morsomt...??

Ja, i hvertfald spændende. Desuden var jeg som eneste pige med fem brødre vant til at hjælpe min mor. Vi boede i Asferg præstegård, i forpagterboligen. Derfra kendte jeg køkkenvejen.

Hotelejer Wilhelm Mathisen.

Direktionssekretær... eller var det kontorchef?

Vi holder os fortsat ved jorden, hverken blandt engle i Østerland eller rummænd på Mars. Samtalen fører os til vaskeriet på Hotel Randers, hvor interviewerens må se det for sig: Sonja Madsen iført gummirøjer og forklæde i røg og damp for med de øvrige ansatte at tage sin del af skrubbet.

Da det nuværende hotel blev opført 1927 var der ingen erhvervsvaskerier, forklarer Sonja Mathisen. På førstesalen stod en 125 år gammel tysk lavtryks-dampprulle, der betjentes ved eget fyr. Skrumlet står der endnu. Vaskeriet lå på anden sal. Herfra blev tøjet kastet gennem en slugt, rystet ud og kørt gennem rullen. Der var fire rullepiger.... Nej, hvad siger jeg...? Der var fire piger til at betjene rullen. Jeg har selv stået der og taget min tørn og afløst i ferier. Vi kunne sommetider vaske op til en halv ton pr. dag. Det var virkeligt fysisk krævende, men jeg kunne lide miljøet, arbejdsfællesskabet. I det hele taget. Det at kende sine medarbejdere. Det er ubeskriveligt nødvendigt... den gang, som nu.

Sypigen...! Ja, der var også en sypige til at reparere linnedskader. Det hele var hør. Helt linned. Det var så flot! Men ellers var det oldfruen, som førte tilsyn med husets linned. Pigerne og stuepigerne boede på Hotellet. Vi havde stuepige på hver etage. I alt fjorten indeboende piger og en oldfrue. Men ellers var det naturligvis administrationen, der optog mig.

- Ja, du kom til Hotel Randers 1952, og så sprang du fra fem år senere.

- Jeg vil hellere benytte et nutidigt udtryk: Jeg blev headhuntet. Hotel Imperial var netop da under opførelse i København. Nogen havde da åbenbart hvasket bygherren i ørerne, at derovre i Randers gik en effektiv dame, der med fordel kunne sættes på opgaven. Det blev årsagen til, at jeg fik en forespørgsel. Nåh..ja..., tænkte jeg. Min bror Preben, der da var inspektør på Hotel Randers og med hvem jeg samarbejdede ville tilbage til De vestindiske øer, så jeg tænkte: Rejsers han, så lad mig se, hvad det er, - og udfordringen, at etablere, montere og indrette et supermoderne hotel, og ansætte personale var så spændende et job, at jeg måtte sige: ja, og den 15. April 1958 åbnede vi Imperial.

- og året efter var du direktør i København. Hvad sagde Wilhelm Mathisen til det?

Det kunne han ikke li'. Så tog han over for at se, hvordan jeg klarede mig, og så var han der ... „Hvad med at komme hjem til Randers?“ foreslog han. - Næh, hr. Mathisen. Det er alt for spændende til at jeg slipper det her. Sandheden var, at jeg stod i arbejde til halsen. 18 - 20 timer i døgnet var ikke usædvanligt, men man var jo ung og energisk. Nå, så kom Mathisen igen efter et par måneder. Nu spurgte han, om jeg havde lyst til at forpagte Hotel Randers. Det måtte jeg lige overveje, så jeg rådførte mig med landsretsagfører C. E. Jensen, den store københavnske byggesagfører, som jeg fortalte, at jeg nu hældede til det gode randerstilbud. „Er der noget i vejen for, at De driver begge hoteller?“ spurgte han så. Aftalen blev, at jeg skulle prøve i to år. Jeg skulle få fuldstændig frihed under ansvar. Så det blev til 38 år indtil 1996... og medførte 5.700 flyninger med SAS mellem Tirstrup og Køben-

havn. Man kan roligt sige, at jeg gjorde flyvningens historie med, begyndte i de gamle, propeldrevne DC.3'ere, fortsatte i Metropolitan og det franske Caravelle mellemdistance jetfly og Douglas DC 9'eren. På alle disse ture var vi kun én eneste gang ude i rabatten på Tirstrup som følge af et kraftigt sidevindskast. Jeg flyver altid SAS. Det giver mig fornemmelsen af tryghed.

Vi bevæger os ud i en fyndig rejseerindring fra De dansk vestindiske øer forbi Rom med dens hedeformildende fontæner og tilbage til en lunken, dansk sommerdag. Der er så meget at mindes og tale om. Men tilbage til sagen. Her er det ikke, som i Edna Ferbers 60'er romaner en kvindes karrierelyst kontrasteret til ægteskabet. Det handler om samarbejde og gensidig tillid. Wilhelm Mathisen var manden, der gav Sonja vinger.

- Returen til Randers førte så også til ægteskab med Wilhelm Mathisen.

Sonja Mathisen modtog i april 1980 SAS jubilæumsplatte, fordi hun som den første havde fløjet 2500 enkeltture mellem Tirstrup og Kastrup, siden rutens start i 1945.

- Ja, vi giftede os i 1961, og i 1964 var jeg tilige indehaver af Hotel Randers. Wilhelm viste mig absolut tillid, hvad vort projekt med indretning af parkeringskælderens til fulde bekræfter.

På Imperial havde vi en samarbejdsaftale med KDAK. Prins Axel var den første leder af samarbejdsudvalget. Hans efterfølger, hofjægermester Carl Christian Scavenius kom en gang i 1962 tilbage fra et besøg i Randers. Han beklagede sig over manglende parkeringsmuligheder, og fandt Hotel Randers lige så utilnærmeligt isoleret som et fyrtårn. Vi rådede den gang over nogle garager på den gamle rutebilstation. Nå, jeg ringede hjem og betroede min mand, hvad Scavenius havde sagt, og spurgte om han troede, at en udgravning under Hotellet kunne lade sig gøre? Han slog sin karakteristiske latter op. „Der er ikke noget, der ikke kan lade sig gøre“, sagde han. Hele vejen i flyet til Tirstrup kørte denne fyrtårnshistorie rundt i hovedet på mig, men da jeg straks efter på Mulnæs traf min mand var sagen afgjort. „Sonja, sørger du for økonomien, så sørger jeg for projektet“. Wilhelm var dygtig til den slags. Så gik vi i gang i 1962. Hotel Randers er et solidt og velbygget hus, der holdt til udgravningen. Garagerne kunne åbnes på selve Fandens fødselsdag den 11. december 1964. Det blev min første omfattende indsats for at a jourføre en bedaget institution til tidens krav.

- Du blev hængende ved Randers, selv om du i hovedstaden må have mødt alt, hvad der kan kravle og gå, afspændende mennesker.

Jeg er jyde, og vil altid være jyde, og spændende mennesker, siger du...!?. Vil der ikke altid være værdifulde oplevelser og erfaringer at få i mødet med mennesker, hvem og hvad de så er? Hotel Randers har jo også gennem årene været logi for konger og dronninger, for ministre, militære, digtere og skuespillere. Men glæden ved at se, og gense en stamgæst, en familie, kunden, der nyder husets atmosfære, erhvervslivets folk, der behøver nogle øjeblikkes afslapning, og turisterne, der kommer og udtrykker deres betagelse over et stykke provinsielt Danmark med en kirke, der rejstes, før Columbus opdagede Amerika, er værtens bed-

Kongeværelset på Hotel Randers.

ste belønning. Kantoren ved Sct. Mortens kirke, Ulrik Rasmussen har da også nogle gange sat sig ved både orgel og klokkespil til mine amerikanske gæsters begejstring. Og Hotellet selv. Ja, om de vægge kunne tale...

Du kalder dig „værten“... Det har jeg bemærket ved receptioner, familieanledninger, foreningsarrangementer, laugsammenkomster og mange andre lejligheder, at du selv stod ved Glückstadts pejse og hilste gæsterne velkommen.

- Det er en arv fra Wilhelm Mathisen. Han stod der altid. Direktør er én ting, men vært! Er noget andet. Et gammelt hus med traditioner må også have en vært. Det føler jeg.

- Et gammelt hus med atmosfære...

- Ja, skuespilleren Palle Huld boede hos os fornylig. Han sagde: „Jeg kan ikke fordrage disse hersens nymodens betonklodser“. Han vil bo i et gæstgiveri med sjæl... og så...

Fru Sonja smiler, ...så kunne han selvfølgelig også få madpakke med til rejsen og til Edith derhjemme.

Hvad med Victor Borge? Det var dog pudsig, du siger det! Du ved, han var huspianist

hos os i 30'erne. Han var her et smut for tre år siden på vej til Rebildfesten. Men Niels Jørgen Kaiser forbereder for tiden Borges 90-årsdag med engagementer i København, Århus og Aalborg. Da jeg hørte det, sagde jeg til Niels Jørgen, „Hils ham fra Sonja og sig, at Randers ligger lige midt mellem Århus og Ålborg og at han naturligvis må bo på Hotel Randers“. „Det var da en glimrende ide...“ svarede Borge, så jeg glæder mig til gensynet den 24. og 25. november. Forhåbentlig vil han da også slå tonen an på det flygel, Hotellet anskaffede til ham, da han var hos os.

- Når man færdes med dig i husets saloner og ser det spændende art déco miljø for ikke at tale om de tidsmæssigt skiftende værelsesinteriører eller de sjældne baderum med italiensk terrasso og klassisk VVS-udstyr fornemmer man din veneration for husets historie og en afklaret stil-sans, der bygger på viden. Hvor kommer den fra?

- Som jeg sagde før... Hvis vægge kunne tale. Historien hænger både i og på væggene.

Omgivet af dette både elegant raffinerede og funktionalistiske jugendpræg undgår man ikke

Hotel Randers hovedindgang.

bevidstheden om en stilperiode, der var relativ kort, men som hos os og i midt-tyvernes byggerier gør sig mærkbar. Der er ikke mange af den slags hoteller tilbage. Jens Otto Krag boede altid på nr. 311. Han elskede værelsets Art Déco-møblement ... og så selvfølgelig Randers. Han vedblev at elske Randers. Han var en byens søn, der altid glædede sig ved at være hjemme. Så fik han burøl sat op på værelset i en champagnekøler, op til skrivebordet, hvor han forberedte sine taler. Han brugte ikke sekretær. Til tider havde han også fru Helle og børnene, Christian og Søsser hos sig... og så var der Per Hækkerup. Han var mere til mad end til stilarter. Han elskede husets muslingesuppe og en eller anden lille steak, som han absolut måtte slæbe Henry Grünbaum ind til.

- Vi må ikke glemme Gauguin salen.

Fruen nikker samstemmende. - Netop...! siger hun og tager sig tid med cigaretten, der bliver tændt, mens hun kaster et langt blik op over plænerne og pelargoniebedene.

- Det var i forbindelse med Hotellets 100 års jubilæum i 1956. Carl Johan Elmquist var i gang med jubilæumsbogen, hvor han skrev, at „Et hotel blader altid frem i kalenderen“. Det gjorde Wilhelm Mathisen. Han så, at Kuppelsalen havde overlevet sig selv som restaurant efter krigen. De store underholdningsaftener var en saga. Fjernsynet var kommet. Den tid, hvor et glas fadøl til 50 øre kunne nydes til tonerne fra Kaj Julians eller Vinstrup-Olesens orkestre, eller fra Wandy Tworeks sprælske violin, var endegyldigt forbi.

Men Wilhelm, der var en god ven af Bing & Grøndahls direktion, sagde en dag til direktør Ole Simonsen: „Jeg vil lave en ny restaurant, og nu skal vi have noget ordentlig kunst, om det var en ide at spørge Mogens Bøggild...?“ - du ved, ham med Grisebrønden foran Rådhuset i Århus. „De kan da godt spørge Bøggild,“ sagde Simonsen, „og så får De Deres kunst en gang efter år 2000. Nej, jeg vil foreslå, at De taler med Jean Gauguin...“

Han kom så herover for at opstille i en prøveniche og fandt, at han måtte afstemme salens hele farveholdning efter sine figurer og relieffer.

- Og dermed fik Hotel Randers en dekorativ ekspressionisme, hvor Gauguin drev figurernes bevægelser ud i det ekstreme med et overraskende flydende omrids.

- Ja, mon ikke... og ikke uden årsag, ler Sonja Mathisen. - Manden kunne ikke komme i gang før han hver formiddag havde tømt en flaske whisky. Jeg var ung og forarget. Jeg syntes det var forfærdeligt og spurgte Wilhelm Mathisen, om det da skulle være sådan?

„De kan ligeså godt sætte flasken frem fra morgenstunden“, var det svar jeg fik. Men så fik manden også noget fra hånden. Han havde for resten nogle hæslige hænder klør...nærmest... krumme klør. De lignede faderens. Jeg har set billeder af Paul Gauguins hænder. Jean forærede mig flere bøger med billeder af faderens værker. Han havde i øvrigt også besøgt ham på Tahiti.

- Da har Jean været ret ung. Så vidt jeg husker var han født i 1881, og rejste Paul Gauguin ikke 1901 fra Tahiti? Han døde, så vidt jeg husker, kort efter på Marquesas øerne, fattig og nedbrudt.

Fru Mathisen nikker. - Ja, jeg har det derhjemme i bøgerne. Jo, Jean var meget ung den gang, men han talte også helst om moderen, Mette Gad. Han nåede dyb medlidenhed med hende. Hun blev nærmest overladt til sig selv. Faderen hadede Danmark.

- *Vejret...?*

- Vel nærmest det hele.

- *Men Hotel Randers fik sin kunst!*

- Det tør siges. Gauguin vendte for resten tilbage. Da havde han sin muse med, - en nydelig dame, og de boede på Hotellet. Sidste gang han var her.. han døde i 1961, sagde han: „Om hundrede år står der en formue her“. „Åh, hr. Gauguin“, sagde jeg, „kan vi ikke sige bare 50 år, så jeg også får noget ud af det“.

- *Får du så det?*

- Nu skal jeg fortælle dig noget, som endnu ikke har været offentliggjort. Jeg har skænket Hotel Randers til en selvejende fond kaldet: Sonja og Wilhelm Mathisens fond.

Jeg fik ellers tilbudt ikke under 30 millioner for ejendommen. Det drøftede jeg med min anden, nu afdøde mand, landsretsagfører Kristian Vester-Petersen, men han kendte mig og vidste, hvad der skulle svares. Hotel Randers er ikke til salg, hverken for 30 eller 40 eller 50 millioner. Det hotel skal ikke ende som et varehus, så vi forhandlede med Told og Skat og fik oprettet en fondsbestyrelse. Midlerne er båndlagt til husets fortsatte vedligeholdelse. Byen er sikret sit gamle Hotel Randers.

- *Paul Gauguins hovedværk fra 1897-98, som i dag hænger på Museum of Fine Arts i Boston, betitlede kunstneren selv med spørgsmålene: „Hvor kommer vi fra? Hvad er vi? Hvorhen er vi på vej?“*

Sonja Mathisen lader blikket vandre fra kaffekoppen, som hun stiller fra sig, og ser ud over haven, mens hun overvejer. Så retter hun det mod mig. - Er der nogen, der kan svare på det? Jeg kan ikke. Men vi kan da have lov til at tro, hvad vi har lært. Jeg er opdrager i en grundtvigsk tradition. Min mor var en Keldsen. Så jeg tror, at Vorherre tager mig. Men jeg vil gerne være her noget endnu.

Pause. Eftermiddagssolen ruller tujaens skygge løber ud over plænen.

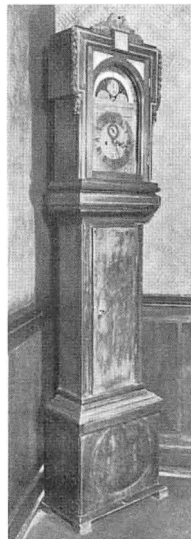
- Du går tæt på...hvad? fortsætter Sonja grundende: Hvad er vi? Ja, hvad er vi...? Jeg har været utrolig begunstiget. Det har været en dejlig tid. Jeg ville gerne, om jeg kunne skrue den tilbage. Alle de dejlige mennesker jeg har truffet. Hvis man kan lide mennesker, så er tilværelsen rig på tilbud. Ikke to dage bliver ens, men lige så forskellige, som dem du møder. Men utrolig, som tiden går.

- *Ja, hvordan er det med det standur på Hoteltrappen?*

- Det kan du læse dig til i den blå jubilæumsbog, men det kom hertil, fremstillet af en urmager Green fra Liverpool, der slog sig ned i Åbenrå en gang i 1700-tallet. Det har stået i Hotellet siden 1856. Johannes Martens syntes, at det var en del af Hotellet, så det skulle blive, da han solgte i 1892 til Peter Westergaard Mathisen, og det skal stå der, når jeg er borte.

- *Hvordan opleves det, nu hvor du selv er blevet en del af husets og byens historie?*

- Så morsomt du kan få det sagt.... Fru Sonja ler. - Martens sad der i 30 år. Wilhelm Mathisen fra 1916 og i 44 år. Nå ja. Jeg er unægtelig den, der må tage ansvaret for den længste ejerperiode. Det gør jeg så... uden at blinke!

Det gamle standur i hotellets hall.

Da Randers voksede oven for bakken

Nordvestkvarterets bebyggelsehistorie indtil 1930

Af Heino Wessel Hansen

Da jeg for et par år siden skulle skrive lidt om Hobrovejens skoles historie, vakte det min undren, at et vigtigt argument imod skolens placering var den lange vej, eleverne skulle tilbagelægge for at komme i skole. Strækningen fra Rådhusørvet til skolen kan vel tilbagelægges på 15 minutter og afstanden til Søren Møllersgades skole, som dengang lå længst fra bymidten, kan tilbagelægges på 7-8 minutter.

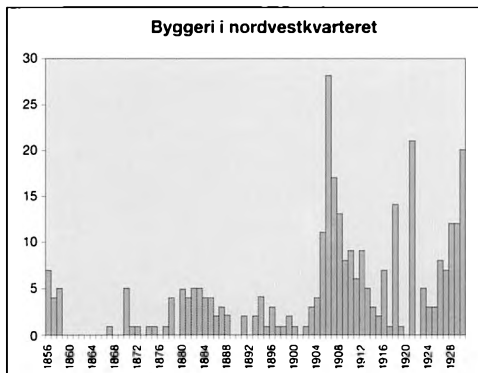
I 1917, da skolens placering blev debateret, var det i realiteten ikke så meget gåafstanden, der betød noget, men nok så meget, at skolen skulle ligge på markjorderne oppe på bakken. Marken blev endnu ikke rigtig opfattet som en del af byen, så man syntes, at skolen blev placeret helt ude i udkanten af byen. Dette inspirerede mig til at se nærmere på, hvordan kvarteret omkring skolen blev bebygget.

Hobrovejens skole er bygget i et område, der i 1920'erne stadig blev kaldt Marken. Navnet, som brugtes om hele det område, der lå uden for kransen af skovbeplantede bakkeskråninger omkring bymidten, var blevet hængende fra en tid, da det var der, byens borgere

havde deres dyrkede marker og græsning for deres køer og heste. Hele det gamle markområde gennemgik stort set den samme udvikling, men jeg vil koncentrere mig om den del af Marken, der ligger vest for Mariagervej og strækker sig over til skråningerne i Vestre Bakker. Næst Nyvang og Ny Vestervang udgjorde størstedelen af området, og her blev der i 1920'erne stadig drevet landbrug flere steder.

Bebyggelsen af området er sket i ryk. Den begyndte i 1850'erne og fortsatte århundredet ud med ganske få huse om året. Fra 1906 til 1912 var der en særlig stor byggeaktivitet, men med årene 1918 og 1921 som bemærkelsesværdige undtagelser følger så atter en lang årrække med beskedent byggeri indtil 1926. Så kommer der igen godt gang i byggeriet under lidt ændrede vilkår, mens kvarterets endelige udbygning finder sted i 1940'erne og 1950'erne.

Omkring 1850 skete der meget i Randers, der pegede frem mod nye tider for byens borgere. Blandt andet lykkedes det endelig at få gennemført det vældige arbejde med en retfærdig udskiftning af fællesjorden til byen.

Det årlige antal påbegyndte byggerier (nybygninger) i nordvestkvarteret indtil 1930. Kun 8 af byggerierne omfatter ikke boliger. Have- og sommerhuse er ikke medregnet.

Ifølge reskriptet af 18. november 1847 udskiftede man også den jord, der var tillagt de gejstlige og verdslige embeder i bl.a. Rådmandsvangen. Anlæggelsen af de nødvendige veje var en del af udskiftningsomkostningerne. Marken blev derved opdelt i en mængde jordstykker, og der opstod en del markveje, som gav adgang til jordstykkerne. Dette opdelingsmønster blev på mange måder bestemmende for den videre udvikling i Marken, og det afspejles i det nuværende vejnet. Sct. Pedersgade, Vester Allé og Nyvangsvej er nogle af disse nye veje. Øst for Mariagervej opstod tilsvarende markveje, der udgik fra Fabersvej, den tidligere anlagte forbindelsesvej nord om byen. Vejnettet var særlig tæt nærmest byen, fordi de mindste jordlodder blev udlagt her. Gethersvej, som havde været en del af landevejen mod Hobro, indgik i vejforbindelsen nord om byen, efter at den nye Hobro landevej kort forinden var anlagt.

Der kunne nu handles med jorden, og man kunne bygge på den. Fra 1856 kendes de første typisk 7 fag lange huse med 2 eller flere lejligheder og loftet udnyttet til endnu en eller to beboelser.

De folk, der byggede ved Nyvangsvej, Vester allé og Sct. Pedersgade, var mest avlsbrugere, gartnere, håndværkere eller arbejdere, og deres

lave længer havde oftest små lejligheder, som kunne lejes af arbejderne i den opvoksende industri. Huse og veje havde et landligt præg, og kvarteret lignede meget de tidligste stationsbyer. Mange af beboerne var da også folk, der var søgt til Randers fra omegnen tiltrukket af de nye muligheder for beskæftigelse, der var opstået med liberaliseringen af håndværk og handel, og i de nye industriforetagener. Enkelte af dem søgte senere en bedre fremtid i de stationsbyer, der opstod ved de jernbaner, som i de følgende år blev bygget i Randers' opland.

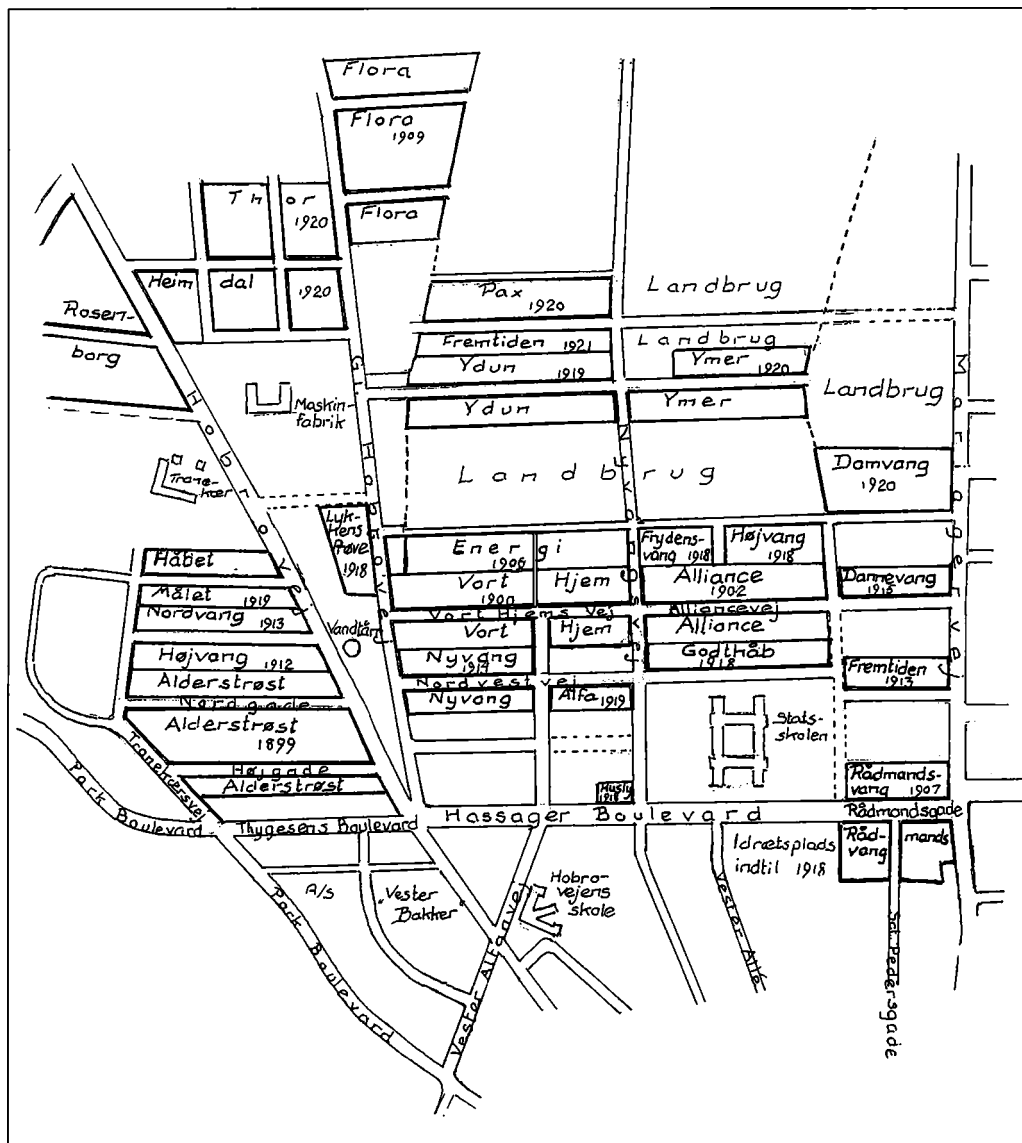
Krigen i 1864 lagde for en tid en dæmper på udviklingen i Randers, men den kom i gang igen i 1870'erne. Efterhånden kom bekvemmeligheder som gas og rindende vand beboerne i byen til gode, mens folk oppe på Marken fortsat måtte klare sig uden.

En af bygningerne fra denne periode var det beskedne hus, som snedker Waldbjörn byggede i Sct. Pedersgade i 1871. Her indrettede han et mødelokale for Indre Mission, men da det viste sig at være for lille, byggede han endnu et hus på sin grund, og det blev i 1872 indviet som Danmarks første missionshus. Huset gav gaden sit ældste navn, Missionsvej, og var missionshus i 20 år. Siden fungerede det som bolig, indtil det blev revet ned i 1968.

Selv om indbyggertallet i Randers voksede en del i forrige århundredes sidste årtier, blev der stadig kun bygget få huse på Marken. Som

Nyvangsvej 38, Villa Fiskerly, er bygget i 1885 af Anton Møller og Marius Møller. Stilen er typisk for det ældste byggeri i kvarteret.

Byggeforeninger og haveselskaber i slutningen af 1920'erne.

i de fleste andre industribyer var der bedre økonomi i at huse den tiltagende arbejdskraft i lejligheder i etagebyggeri, som der især fandt sted i de nye gader i Slyngborgtoften og i Slotsengen.

I København havde de elendige hygiejniske forhold for den tæt sammenstuede befolk-

ning i de indre bydele og især koleraepidemien foranlediget, at der blev bygget andre boligformer end etagebyggeri for arbejdere og håndværkerfamilier, nemlig lave huse med lys og luft omkring. Nogle mere velbeslædede havde allerede realiseret disse tanker med den nye boligform, villæen. I Randers var arbejderboli-

gerne fra 1874 ved Viborgvej første sted, de nye ideer realiseredes, mens byens ældste villa-byggeri på Tøjhushavevej begyndte i 1882.

Med loven af 29. marts 1887 om statslån til byggeforeninger og fornyelsen af loven i 1898 åbnedes der nye muligheder for arbejdere og mindre håndværkere for at blive selvejer af et hus, der nu var erkendt som den bedste boligform. Ifølge loven kunne der ydes lån til kommuner eller foreninger, der i København eller i købstæderne eller i disses nærhed ville opføre gode og sunde arbejderboliger. Der var tre vigtige betingelser for at få lånet: et eventuelt overskud skulle anvendes til foreningens formål, man underkastede sig det offentliges tilsyn, og selskabet måtte ikke opløses, før lånet var tilbagebetalt.

Den 29. maj 1899 var der tegningsmøde på Afholdshotellet, hvorved Byggeföreningen „Alderstrøst“ blev dannet med over 100 medlemmer. Efter kort tids søgen faldt valget af byggegrund på en mark i Ny Vestervang ved Hobro Landevej. Den købte foreningen for 12.000 kr. og lod udstykke i 94 små parceller. Man var særdeles ivrig for at realisere drømmen om eget hus, og byggeföreningen rådførte sig med flere arkitekter for at finde frem til et ordentligt men billigt hus. Byrådet modtog også en ansøgning om at opnå statslån efter loven af 1898, men foreningen fik afslag. I Randers var man åbenbart ikke parat til, at der kunne bygges i større omfang på Marken. Før et område, som det „Alderstrøst“ ejede, kunne bebygges, måtte det sikres, at anlæg af veje og kloakering og senere også forsyning af vand og gas var planlagt og anlæggenes finansiering aftalt.

Oprettelsen af „Alderstrøst“ og vanskelighederne ved at styre byggeriet på Slynborgtoften gav stødet til, at byrådet i november 1900 nedsatte et „Udvalg til Byens Udvidelse, Bebyggelse og Regulering“. Selv om dannelsen af udvalget ikke kom til at betyde, at Randers i tide fik en byplan for de nye kvarterer, så sikrede det dog, at gadeforløbet og bebyggelsen på Marken ikke blev helt kaotisk.

Medlemmerne i „Alderstrøst“ måtte altså væbne sig med tålmodighed i nogle år, hvor

Højgade 14. Trompeter ved 5. dragonregiment Christian Lauritz Thomsen var 58 år og nærmede sig pensionsalderen, da han byggede sin pragtfulde villa i „Alderstrøst“. Foto 1998 af Heino Wessel Hansen.

foreningens bestyrelse og kommunen søgte at blive enige om betingelserne for, at byggeriet kunne starte. Endelig i marts 1905 var man under jernstøber C.A. Nøddelunds formandskab så vidt, at der kunne udstedes skøder. De indeholdt de nye grundejeres forpligtelser og rettigheder. Foruden at sikre vej- og kloakanlæg lød de bl.a. på fælles vedligeholdelse af to brønde med vandbeholder og pumpe, som skulle sikre vandforsyningen, og at der „på hver parcel kun må holdes to svin ad gangen, og de skulle anbringes i grundmurede huse“. Det fortæller lidt om tidens levevis.

Den ivrigste for at komme i gang med at bygge var nok trompeter Christian Lauritz Thomsen. Allerede vinteren 1904 var han klar til at tage fat, men byrådet ville ikke acceptere noget byggeri, så længe anlægget af vejene i „Alderstrøst“ ikke var påbegyndt, så han måtte vente. Byggeselskabets plan for vej- og kloakanlæg blev ikke godkendt af byrådet, og parcellerne i „Alderstrøst“, der følte sig dårligt behandlet, sendte en klage til justitsministeriet. I maj 1905 var trompeter Thomsen trods alt gået i gang med sit byggeri, og nu fik han lov at fortsætte. I mellemtiden var planlægningen så vidt fremskredet, at der var lavet en vej- og kloakplan for hele området mellem Mariagervej og Viborgvej, og den havde alle byggesel-

Æ. Poulsen, 1922.

Nordgade 32 malet af malermester Emil Poulsen i 1922. Billedet er malet for tilskærer Nils Anderson Dahl, som ejede villaen fra 1911 til 1920. Bogbinder Axel Breidahl opførte den i 1907. Haven kom i Dahls tid til at omfatte tre parceller.

Et udvalg under den initiativrige sagfører F.C. Boldsens formandskab førte forhandlinger med de berørte grundejere for at sikre planens gennemførelse. Boldsen fik gennem sin dynamiske virksomhed stor betydning for udviklingen af haveboligen som boligform for den jævne befolkning i hele landet. I 1911 ejede kommunen så store arealer, at planen for kvarteret neden for bakkerne kunne gennemføres, og i 1913 begyndte man at bygge Vester Boulevard som en bred allé med vejtræer og cyklesti. På strækningen fra Vester Altanvej til rundkørslen ved Parkboulevarden fik Hobrovej senere et lignende udseende. Vejplanen ønskedes også fulgt i kvarteret oven for bakken, og anlægget af Egevangen og Parkboulevarden blev sikret. Den 10. maj 1912 stiftedes fore-

ningen „Vesterud“ med det formål at virke til fremme af planerne for udnyttelse af arealet mellem Viborg og Hobro landeveje. Jorden til den såkaldte skovpark blev købt, og parken blev anlagt. Derimod blev havebyen mellem Vester Altanvej og „Alderstrøst“ aldrig til virkelighed.

Uenigheder mellem kommunen og grundejerne om betalingen til den store kloakeringsplan, som den nyansatte stadsingeniør Richard Kromann havde udarbejdet i 1912, kom til at virke som et stop for byudviklingen i Marken i en årrække. Det var blevet ret almindeligt at have wc med træk og slip i boligerne, og i kommunen indså man, at det var højst nødvendigt at gøre noget ved afløbsforholdene. I 1913 vedtog byrådet da et nyt regu-

Nordvestkvarteret i 1915 med samtlige bygninger indtegnet. Tegnet efter stadsingeniørens kort fra samme år af Heino Wessel Hansen.

Hobrovej 60, 62, 66 og 68 er bygget i 1906 - 1908. De fire villaer er eksempler på de bedrestilledes byggeri.

lativ, udarbejdet af stadsingeniøren, hvori det bestemtes, at der ikke måtte opføres nye bygninger, før afløbsforholdene var i orden. Det fik stor betydning for udviklingen i Marken, hvor endnu kun halvdelen af husene modtog vand fra vandværket.

Der var stadig dannet nye haveselskaber. En lov af 3. maj 1909 gav fornyede muligheder for byggeforeningerne i Randers og i de følgende år købte haveselskaberne „Højvang“ og „Nordvang“ jord nord for „Alderstrøst“ ved Hobrovej, mens „Nyvang“ udstykkede parcellerne omkring Nordvestvej og „Fremtiden“ fik haver ved Brynhildsvej. I løbet af blot 5 år havde 14 foreninger i Randers købt grunde, men trods et vældigt pres fra haveselskaberne, fastholdtes regulativet om kloakeringskrav strengt, så byggeri næsten overalt på Marken blev umuligt.

Omkring 1915 oprettes „A/S Vestre Bakker“ med det formål at byggemodne området mellem Vester Altanvej og „Alderstrøst“, og fra selskabet modtager kommunen en plan for

veje i området. Den afviger noget fra den oprindelige vejplan, men bliver alligevel med enkelte ændringer grundlag for en overenskomst mellem kommunen og „A/S Vestre Bakker“, som underskrives i marts 1918. Da er Egevangen og Parkboulevarden, der senere er omdøbt til Vestre Bakkevej, anlagt. I overenskomsten fastlægges også anlægget af den senere Thygesens boulevard, nu en del af Parkboulevarden, men det realiseres først i 1925, da bebyggelsen af området bliver mulig. Der ønskes et pænt kvarter, og der må kun »opføres bygninger i villastil med højst 2 beboelseslag og med højst 2 lejligheder i hver«. Hidtil var der kun bygget sommerhuse i området.

Kortet over Randers i 1915 viser, hvor lidt der endnu var bygget i byggeforeningerne og haveselskaberne. Uden for deres områder var byggeriet også beskedent. Langs Hobro Landevej var der i 1900 og de følgende år bygget nogle villaer nær Vester Altanvej. Fra villaerne var der en pragtfuld udsigt over Gudenådalen. Omkring århundredeskiftet blev der også byg-

get nogle få karakteristiske villaer ved Vester Altan. Straks, da vandforsyningen fra det nye vandtårn blev mulig i 1905, byggede guldsmed Alfred Tvenstrup sin moderne sølvvarefabrik. Fabrikken blev flere gange udvidet og bygningerne ses endnu over for Hobrovejens skole. Byggeriet blev anledningen til, at Vester Altanvej blev forlænget til den planlagte „Nørre Boulevard“. Boulevarden blev anlagt et par år senere, men kun mellem Hobrovej og Nyvangsvej. Den fik navnet Hassagers Boulevard efter mægler Hassager, der havde ejet jorden på begge sider af vejen. Ved hans død dannedes A/S „Hassagers Gaard og Byggegrunde“, som lidt efter lidt lod arealet udstykke. Længere ude ad Hobrovej lå et par ældre, lave huse, enkelte villaer, vandtårnet, landejendommen Tranekær fra 1856 og Buchtrups maskinfabrik. Langs de ydre dele af Nyvangsvej og Mariagervej lå enkelte små landbrugsejendomme. Langs vestsiden af den inderste del af Mariagervej er de ældste huse fra omkring 1880. Rådmandsgade blev anlagt i 1909 og 1911 sammen med det yderste stykke af Sct. Pedersgade efter en plan fra 1907. Området for enden af Vester allé, hvor handelsskolen nu ligger, var en sportsplads, der blev brugt af klubber og skoler indtil 1918. Nord for, hvor Statskolen blev bygget, kunne man leje en af de omkring 100 små haver. Der var også en del haver på den jord, som kommunen købte i 1918 for at bygge Hobrovejens skole. Ikke mindst under verdenskrigen var haverne af stor betydning for de folk, der havde lejet dem.

På kortet ser alt pænt og ordentlig ud, og der er da også sket betydelige forbedringer siden 1900 for beboerne i marken, men det kneb stadig med at få del i de bymæssige faciliteter. De åbne rendestene var forsvundet, men kloakeringen var kun udført i nogle af vejene, der alle uden undtagelse var grusveje eller lignede markveje. Hobro og Mariager Landeveje var dog makadamiserede og forsynede med store vejtræer. Omend det var gået langsomt med rørlægningen, havde alle samlede bebyggelser dog vand og gas. Derimod var et ønske fra 1909 fra beboerne i „Alderstrøst“ og langs Hobrovej og Mariagervej om at få indlagt

elektricitet blevet afslået og kunne først komme på tale 4 år senere.

Verdenskrigen var begyndt, og de følgende år skulle vende op og ned på meget i Randers. Kimen til de nye tider var dog lagt før krigens udbrud. På landsbasis havde en vældig byggeaktivitet i århundredets første år ført til, at mange lejligheder stod ledige. Situationen kulminerede i 1908 med et alvorligt byggekrak, hvorpå byggeaktiviteten stort set gik i stå. Også i Randers blev der bygget for lidt i forhold til byens vækst. I øvrigt ændrede levevisen sig i løbet af århundredets første årtier, hvilket gav sig udslag i, at boligerne gennemsnitlig blev større, og at der boede færre i dem. Det kan f.eks. spores ved at indbyggertallet for mange af de nye veje ikke ændredes væsentligt, til trods for at der blev bygget flere huse.

I Randers blev den voksende bolignød yderst mærkbar i 1917. Ved den tid var der også opstået en alvorlig vareknaphed som følge af krigshandlingerne, og det gjorde det vanskeligere at sætte byggeri i gang. Bolignøden resulterede i en holdningsændring, så kommune og stat i 1917 fik nye muligheder for at yde støtte til nybyggeri. Allerede få år senere udførtes 2/3 af alt nybyggeri med offentlig støtte. Disse støtteformer blev i 1922 erstattet af den nyoprettede Statens Boligfond, der virkede de følgende 5 år.

Presset fra haveselskaberne for at få lov til at bygge på deres parceller blev stadig stærkere, men byråder håndhævede kloakeringsregulativet strengt, indtil boligmangelen var så alvorlig, at det følte sig tvunget til at give visse byggetilladelser i de områder, der var omfattet af kloakplanen. Man sikrede sig dog, at de vordende husejere kom til at betale til kloakeringen efter det finansieringsforslag, som var fremsat af kommunen.

I nordvestkvarteret begynder en ny byggeaktivitet i 1916 med at byggeforeningen „Rådmandsvang“ søger om statslån til at bebygge 10 parceller, der lå bekvemt i tilslutning til ældre bebyggelse og kloakering. Kun de 7 af villaerne bygges, men i 1917-18 opføres der yderligere 3 villaer på byggeforeningens parceller. I 1918 bygger endvidere „Lykkens

Energivej set fra Gl. Hobrovej. Villaen i forgrunden er nr. 73, der er bygget i 1908. Til venstre for vejen, bag vejskiltet, anes et stykke af det gamle dige omkring Næst Nyvang. Et par gadelamper fortæller, at urbaniseringen er begyndt. Fotografi fra o. 1935.

Prøve“ 5 villaer ved Gl. Hobrovej og „Vort Hus“ 2 dobbelthuse ved Hassagers Boulevard, alle med offentlig støtte. Periodens største samlede byggeri bliver iværksat i 1921, da byggeforeningen „Nyvang“ opnår offentlig støtte til opførelsen af 21 villaer forskellige steder i nordvestkvarteret.

De nye villaer viser, at der var sket forandringer i byggestilen. Nyklassicismen var slået igennem, og også i Randers er der huse, som er påvirket af „Bedre Byggeskik“s ideer. Blandt de nye huse ses imidlertid også de karakteristiske „murermeisterhuse“ med korsplan og saddeltag med halvvalmede gavle. Man kan på sin vis betragte dem som landets første typehuse, og i de følgende år bygges der mange af dem.

En af krigens følger var arbejdsløsheden, der begyndte at gøre sig gældende i 1917, og kom-

munen var af forskellige grunde tvunget til at gøre en særlig indsats for at holde gang i beskæftigelsen. Det private byggeri kunne øges ved at kommunen blev mindre påholdende med at give byggetilladelser eller ved at den igangsatte offentligt byggeri og andre mandskabskrævende arbejder.

Således var vedtagelsen af at bygge en ny kommuneskole i 1917 ikke bare affødt af de elendige undervisningsforhold med både formiddags- og eftermiddagshold på grund af pladsmangel på skolerne. Den truende arbejdsløshed blev brugt som argument for at påbegynde byggeriet straks. Derfor begyndte opførelsen af kvarterets smukke og nok mest markante bygning i 1918, og i 1920 stod Hobrovejens skole færdig. Da var situationen imidlertid sådan, at byrådet ikke mente, at

Nordvestkvarteret i 1927. Foto: Hærens Flyvetropper.

man økonomisk magtede at tage den store bygning i brug som skole, og man søgte at leje den ud – ja, endog at sælge den til staten. Tilbudet blev seriøst overvejet, og staten lod bygningen undersøge, men skolen opfyldte ikke de krav, staten stillede til det nye gymnasium i Randers, som byen skulle have. Kommunen beholdt Hobrovejens skole, men den blev gjort til byens mellem- og realskole i stedet for Søren Møllersgades skole.

Staten skulle altså stadig opføre en ny bygning til Statsskole. Hertil havde kommunen allerede i 1918 sikret en byggegrund ved den planlagte forlængelse af Hassagers boulevard, og for de omkring hundrede lejere betød det et farvel til deres have. Loven om opførelsen af nye bygninger til en statsskole i Randers var vedtaget den 30. august 1919. Arkitekten Hack Kampmann gik i gang med planerne for byggeriet, og det tilbudte areal måtte udvides med 10.000 m² af Haveselskabet „Godthaab“s villagrunde, for at han kunne få plads til sin monumentale gymnasiebygning. I 1923 kom byggeriet i gang, og indvielsen fandt sted i 1926. Byen var for alvor ved at rykke oven for bakken, og i de følgende år fortsatte urbaniseringen med forbedring af vejforholdene.

I årene fra 1921 til 1927 afløstes den hidtidige vækst i indbyggertallet af et mindre fald, men stagnationen gjaldt ikke Marken. Udtyndingen af befolkningen faldt alene på den gamle bydel, hvor indbyggertallet fra 1918 til 1927 blev mindsket med 2.000 indbyggere.

I forbindelse med salget af grunden til bygning af statsskolen blev den planlagte forbindelse mellem Rådmandsgade og Hassagers boulevard endelig gennemført, og Vester Allé blev forlænget til den nye vej. Kort forinden var De samvirkende Idrætsforeninger sagt op som lejere af idrætspladsen ved Vester Allé, og den mangel på idræts- og boldspilarealer, der derved opstod, var medvirkende til, at sportsanlæggene på de arealer, som allerede var afsat i de omtalte planer fra 1908, blev sat i værk som nødhjælpsarbejde. En anden form for nødhjælpsarbejde var vejanlæg, og heriblandt var anlægget af Laggade og Nordvestvej. Kommunen havde dog endnu intet ønske om at påtage sig forpligtelser ved at overtage dem som offentlige veje. Dertil var deres trafikale betydning for ringe.

Bortset fra byggeboomet i 1921 gav mulighederne for at få statslån ingen særlig anledning til byggeri i nordvestkvarteret. I 1926 be-

gyndte en stigning i aktiviteten, men først i 1930'erne tog byggeriet for alvor fart. Byggetil-ladelserne gjaldt også områder, der lå uden for kloakeringsplanens grænser. Efter et længere rovtværkeri og en retssag var denne plan endelig blevet vedtaget i 1921, og den blev derpå ført ud i livet etape for etape, så kommunen omsider i 1928 kunne erklære den 15 år gamle plan for gennemført. Statslånebetød ikke kun lykke for de nye husejere. I nedgangstiderne i 1920'erne kom mange til at sidde hårdt i det, og nogle måtte lade huset gå på tvangsauktion, og kommunen blev ufrivilligt husejer.

I 1920'erne blev en byplan for hele Randers anset for mindre nødvendig. Det var også kostbart at lave en sådan byplan, hvilket harmonerede dårligt med de vanskelige tider og kommunens store udgifter til byggeri og beskæftigelsesarbejder. Derimod havde byrådet erfaret, at det var vigtigt at have hånd i hanke med udviklingen i de nye bebyggelser. Byggeriet i de nye kvarterer blev således pålagt strengere restriktioner, end det var tilfældet med haveselskaberne fra før 1915. Haveselskaber godkendtes nu til „åben og lav bebyggelse“, dvs. at der kun måtte opføres huse til én familie. Det gjaldt bl.a. haveselskaberne „Ydun“, „Ymer“ og „Pax“.

Før 1930 var kvarterets etageejendomme alene bygget langs Mariagervej, Fabersvej og Rådmandsgade, men allerede i 1930'erne ændredes situationen, og foruden villaer opføres der nu flere steder en del store etageejendomme ligesom enkelte virksomheder også finder en byggegrund her. Det har givet nogle af kvarterets veje et noget rodet og uharmonisk præg. Blandt den ældre bebyggelse er parcellerne omkring Højgade og Nordgade, der udgjorde byggeforeningen „Alderstrøst“, bydelens mest harmonisk bebyggede område, skønt villaerne er bygget til vidt forskellig tid. Netop af den årsag kan en tur gennem de to gader give en spændende oplevelse af villabyggeriets stilhistorie. De fleste villaer har bevaret deres oprindelige præg trods de ændringer, de skiftende ejere har tilføjet dem – desværre ikke altid til fordel for villaens udseende.

Min beskrivelse af nordvestkvarterets dannelse rummer ingen beskrivelse af det liv, der levedes her i kvarterets første årtier. Levevilkårene var dengang meget anderledes på Marken end i den gamle bydel. Desværre er det kun få af beretningerne i Randers Lokalhistoriske Arkiv, der kan belyse denne side af kvarterets historie. Man kunne jo håbe, at min korte beskrivelse af kvarterets historie vil øge interessen for de nyere kvarterer i Randers. Det er jo på høje tid, hvis man skal nå at finde nogen, der kan huske tilbage til århundredets første årtier.

Kilder

Hvor intet er nævnt om billedets oprindelse, tilhører billedet Randers Lokalhistoriske Arkiv.

Artiklens indhold bygger på en undersøgelse af nordvestkvarterets bebyggelsehistorie, under hvilken der er benyttet en del arkivalier og trykt materiale i Randers Lokalhistoriske Arkiv. Blandt det trykte materiale skal nævnes:

Uddrag af Randers Byråds Forhandlinger fra 1890 til 1931

Artikler og referater i de lokale aviser

Heino Wessel Hansen (red.): Hobrovejens skole 75 år. Randers 1996

Søren Jensen: Randers i fortid og Nutid, Randers 1917

Grete Jans Revsbech: Have- og byggeforeninger i Randers 1899 - 1940, Historisk Aarbog for Randers Amt 1988

Endvidere blev jeg inspireret af at læse en del litteratur om arkitekturhistorie og byplanlægning, blandt andre:

F.C. Boldsen: Haveboliger i Danmark for de mindre bemidlede Samfundsklasser, Randers 1912

Olaf Lind og Jens Møller: Bag hækken. Det danske parcelhus i lyst og nød. København 1996

Degnen Jacob Jensen Hammer i Tvede-Linde

Af Henry T. Kjær

I de sidste par år har folkeskolen været under debat med hensyn til både en ny skolelov og læreruddannelse.

I det 20. århundrede er folkeskoleloven og lærernes uddannelse blevet ændret, adskillige gange, så nogle af lovene har haft så kort en levetid, at de dårligt nok er blevet afprøvet, inden der igen skete ændringer.

Skolelovene af 1814 var jo en milepæl i folkeskolens historie, og disse love var med nogle få ændringer grundlaget for folkeskolens undervisning indtil loven af 1937.

Vi går nu tilbage til 1700-årene, da en folkeskole begyndte at vokse frem. Nu skal der ikke her skrives skolehistorie, men nævnes skal de 240 såkaldte Rytterskoler, der blev opført i tiden 1722-1727. Der skulle bygges 24 skoler i hvert af landets 10 rytterdistrikter, men Dronningborg rytterdistrikt fik kun 10 skoler, medens nogle distrikter fik mere end 24 skoler.

På samme tid var der godsejere, som begyndte at opføre skoler, og Tvede nord for Randers fik en skole „doneret“ af justitsråd

Folsach ejer af Gessinggård. Fundatsen er dateret 29. oktober 1735, og da der var kommet en forordning om at degnene foruden deres hidtidige arbejde nu også skulle undervise i skolen, blev degnen Jacob Jensen Hammer også skoleholder, da Folsach gav ham et godt „Testimonium“. Tvede og Linde var tidligere blevet betjent af disciple fra Randers Latinskoles ældste klasse, og flere steder havde latinskolerne ret til at betjene degneembeder i en afstand af omkring 2 mil fra købstaden, og da de fik indtægterne af degneembedet udbetalt, så de ikke med blide øjne på, at der blev bygget skoler, hvor de havde betjeningen som løbedegne. For at give afkald på degnetjenesten, hvilket jo var følgen, når der blev ansat en sædedegn, fik latinskolerne en erstatning for det tab de derved led. Denne erstatning var en årlig afgift, som kaldes „Degnepension“, og denne skulle den siddende degn udrede af sin løn. Beboerne i Tvede havde været utilfredse med disse løbedegne fra Randers, da de for sømte embedet „og begik en og anden Usømmelighed“, så de ønskede at få en fastboende

Det lille hus til højre er den første skolebygning i Øster Tørslev. Her har Jacob Jensen Hammer sikkert holdt skole, før han kom til Tvede, hvor han var både degn og skoleholder. Foto: Nørhald Egnsarkiv.

degn, og denne var ovennævnte Jacob Jensen Hammer. Han er nok kommet til Tvede-Linde først i 1720-erne, men da der ingen degnebolig var i Tvede, fik han af cancelliråd Braem til Gessinggård anvist bolig i Øster Tørslev og skulle holde skole der. På den måde sparede cancelliråden penge til en degnebolig, og Jacob Hammer kunne måske få et lille tilskud til degnelønnen ved at holde skole, hvad det viste sig, at han ikke fik, idet beboerne i Øster Tørslev ikke var meget for at sende deres børn i skole, og derfor heller ikke ville betale noget til skoleholderen.

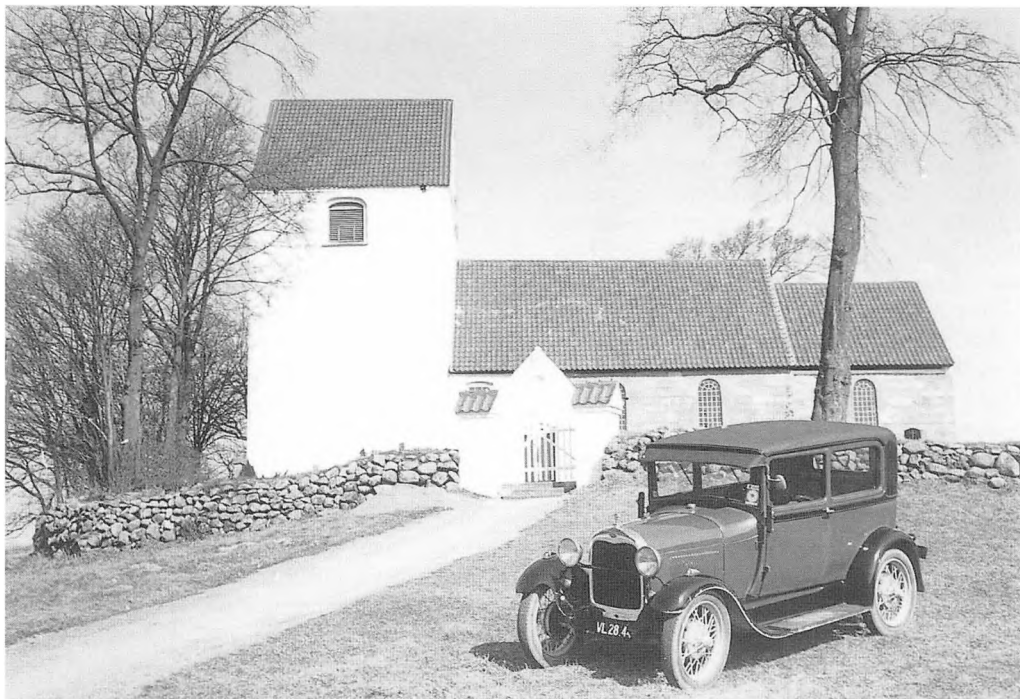
Tiden i Øster Tørslev har ikke været særlig spændende for Jacob Hammer, da han jo måtte foretage meget lange spadsereture til Tvede og Linde kirker i al slags vejr.

Der oprandt derfor en anden tilværelse for ham og familien, da de kunne flytte til en nybygget skole i Tvede. Nu fik han en fast løn, der var et godt supplement til den lille degneløn, som han dårligt nok kunne eksistere for.

Som en skoledag kunne forme sig i Tvede skole anno 1737

Det er en kold februarmorgen i året 1737. Mørkt er det og kulden har bidt sig fast, især ude på landet, hvor der ikke er meget til at give læ. Vi befinder os i Tvede sogn nordøst for Randers. Der er ved at komme liv i byens gårde og huse, for der er brug for lange arbejdsdage, både for kvinder og mænd i et selvforsynende samfund.

Børns arbejdskraft kan der også være brug for, dog mest om sommeren, men nu er der sidste år blevet bygget en skole i Tvede by, og denne bygning har ændret en del på børnenes hverdag. Skolen, der er opført skråt over for præstegården, er en pæn bygning med murede vægge og tegltag. Hele bygningen består af i alt 7 fag, tre til skolestue, som ikke er ret stor, men dog kan rumme sognets skolesøgende børn, og fire fag til bolig for degn og skoleholder Jacob Hammer, hans kone Else og deres børn, to drenge og tre piger.

Tvede kirke. Foto: Nørhald Egnsarkiv.

Store forhold er det ikke for degnefamilien at leve under, men de har sikkert været godt tilfredse med at fraflytte deres tidligere bolig i Øster Tørslev, hvor de har boet nogle år, fordi der ingen bolig fandtes i Tvede til degnen.

Jacob Hammer har været tidligt oppe for at tænde op i skolestuens kakkellovn, en gave fra Hans Folsach på Gessinggård.

På grund af dårligt vejr og slette veje, er børn, der bor længst fra skolen, enten blevet hentet i hestevogn af en gårdmand eller en anden voksen har hentet dem i deres hjem for at følge dem til skole ad den mørke vej. En ordning, der går på skift blandt beboerne.

Det er hundekoldt i skolestuen, men efterhånden er der da kommet lidt varme derinde, hvor også et par blafrende tællelys søger at se gennem mørket.

Nu er klokken otte, og skoledagen tager sin begyndelse. Eleverne, der ankommer, er i alde-

ren fra 5 år og opefter, og de sætter sig ved et par stolpeborde, piger og drenge hver for sig.

Der begyndes med at synge et par salmer, og derefter knæles der på gulvet under læsning af flere bønner. Skoleholderen tager nu fat på Luthers lille Katekismus og de dertil hørende autoriserede forklaringer. Paternoster, Credo og De ti Bud gentages igen og igen, indtil det sidder så nogenlunde fast.

Nu nærmer klokken sig tolv, og inden middagspausen, der varer til klokken fjorten, læses et eller to kapitler af Bibelen.

Endelig slipper børnene ud og farer hjem til den nok tarvelige middagsmad, men nogle børn, som har lang vej hjem bliver på skolen i middagspausen. Degnen holder disse børn under tilbørlig opsyn, og støj, sværgeren og banden tolereres ikke, og det sker da, at børnene bliver sat til at læse eller skrive i middagspausen, idet arbejde er et godt middel mod dårlig opførsel.

Klokken fjorten tages der fat igen, og nu skal der læses „indenad i bøger“. Nogle af børnene, får efter forældrenes ønske og mod en lille betaling, undervisning i skrivning og de fire regningsarter.

Skoledagen slutter klokken seksten, og som afslutning læses nogle af de kapitler og artikler i loven, som foreholder børnene deres pligt mod Gud, øvrighed og deres næste. Inden børnene får lov til at gå, læses nogle bønner og synges en salme.

Endelig kan børnene komme hjem efter en lang dag, hvor de tog hjemmefra, inden det blev lyst, og først er hjemme igen ved mørkets frembrud.

Vi må håbe, at Jacob Hammer, trods terperi, har givet dem en god dag.

I sommerhalvåret er skoletiden fra klokken syv til elleve og klokken fjorten til nitten, men da kan det være noget småt med fremmødet i skolen, fordi forældrene holder deres børn hjemme for at bruge deres arbejdskraft til forskellige gøremål hjemme på gården eller føre tilsyn med kreaturer. Dette bliver der i nogen grad set gennem fingre med, dog må ingen mellem fem og syv år udeblive fra skolen på grund af arbejde, og forsømmelse fra skolen uden lovlige grund bliver straffet efter herskabets afgørelse.

Sognepræstens indberetning til biskoppen i Århus angående Tvede skole

„Allerunderdanigst Beretning om de Poster som af Hans Højærværdighed Biskoppen er Begjæret“.

Lovet være Gud, som giver vor Salvede saa megen omhu for de vankundige Siæles Oplysning!

Tach at vor Allernaadigste Konges hensigt maatte blive opfyldt, saa blev mange Siæle frelste, som nu i det mørce vandre, har intet andet at vente uden det yderste Mørke.

Velb. Justitz-Raad Folsach har søgt at borttage den store Mørckhed iblandt os, idet han har indrettet en Skole, og med Kongl. Fundatz forsynet for 3 aar siden, taget til Skole-Holder den her værende Degn, Jacob Jensen Hammer,

om hvilken ieg kan sige, han lærer Børnene nogenledes at læse, men det gaar ham, som ieg har mærket hos de fleste, der har mange at læse for, at naar de giver agt paa en, saa læser en anden feil, og derfor behøver nogle aar førend de kan læse reent og tydelig.

At han er saa beqvem, som forordningens 10§ 2 Post omtaler understaar ieg mig icke at sige: Jeg tilstaar vel at han kan Catechismus og saliggørelsens orden, ellers maatte han frygte for sin egen Siæl, ja han har tiltaget derudi, siden han her blev Skoleholder, thi han kan lære det i alle mine Catechisationer og Prædikener, og vel efter gammel Mani føre dem nogen slags theoristick Kundskab til, men aldrig vil eller har ieg stolet paa ham, som den de paa en eenfoldig, forstaaelig og igiennemtrængende maade kunde applicere Sandheden paa Deres Siæle, thi det har ieg altid selv arbeidet paa ved Aandens meddelte naade som icke har været frugtesløs, ieg har hidindtil været fornøjet, at han kunde lære Børnene at udsige reent og tydelig det, de læste, saa har ieg funden at Aandens mening var lettere for mig at tilbringe Dem. Jeg lader heller icke af, at formane ham til Skriftens Læsning, at han, som selv voxte i Kundskaber, kunde blive foran i Guds Ord, gjøre hans Embede efter Pligt, og undgaae et forfærdeligt Regnskab.

Jeg mener dog han kan nok uden Ansvar forblive i hans Station, efter som explicationer og applicationer bliver mestendelen herefter som tilforn mit arbejde. Dog for at øve sig skal han undertiden Catechisere i min paahør, at ieg kan rette, naar han feiler, som læt skeer hos dem der icke har en tilstreckelig erfaring i Guds Ord.

Velb. Justitz-Raad Folsach giver ham et got testimonium, som satte ham her til Skolen, ieg kan ej heller Beskyldte ham for i den 3die Post opregnede Ugudeligheder.

Hans Skrift er maadelig, dog saa at her i Skolen behøves icke meere, men regne kan han meereend andre.

*Tvede Præstegaard d. 9. Mart. 1739
P. Rumohr.“*

Hvem var Jacob Jensen Hammer?

Det er kun lidt, der vides om Jacob Hammers barndom og ungdomsår, hverken om skolegang eller uddannelse.

Han døde i en alder af 67 år, og må så være født ca. 1694, sandsynligvis i Viby degnebolig. Hans forældre var sognedegn til Viby og Tiset menigheder, Jens Rasmussen Hammer og hustru Birgitte Jacobsdatter, der sikkert var en datter af den tidligere skoleholder i Viby, Jacob Christensen.

Jens Hammer var student fra Århus katedralskole i 1688 og blev kaldet som degn til Viby-Tiset i 1693. Han døde i 1715, og i skiftet efter ham oplyses det, at Jacob da var „Udi Hans Alders 20 Aar“ og i tjeneste hos provsten ved Frue Kirke i Århus, magister Johannes Matthias Hammerish.

Senere er han „i Kondition i Harlev Mølle“, men hvad hans arbejde der har været oplyses

ikke. Da hans mor døde i 1729, nævnes han som degn i Tvede, og han arvede da sammen med en søster.

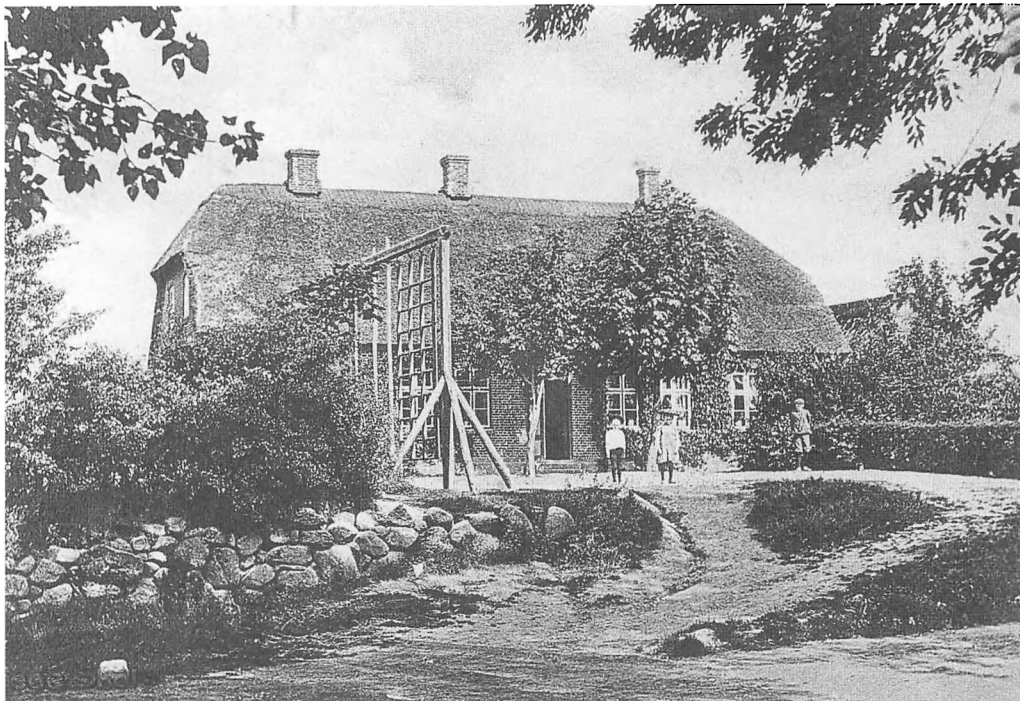
Han har uden al tvivl virket som degn i nogle år før han fik sit kaldsbrev, der er fra 1727.

Copie

„Som velædle og veldr. Hr. Cancellie Raad Gerhardt Bram til Giessinggaard, saavel som Sogne Præsten til Tvede og Linde Sogner ærværdige Hr. Jacob Høeg, for mig haver andraget, hvorledes Deigne Stoelen udj bemeldte Menigheder / som ved Skoele Dicipler af Randers Skoele / burde betienes, formedelst deris forsømmelse og Uskikeligheid, udj mange Maader er Blevn forsømt; Saa tilstedes her med, at Jacob Jensen Hammer, til videre andstalt der om gøres; bemeldte degnekald maae Betiene, og indkomsterne der af oppebære, Saa længe hand saavel med Sang i Kirken, som med ungdommens un-

Linde kirke. Foto: Nørhald Egnarkiv.

Tvede skole, der er bygget 1870. Billedet er fra omkring 1900. Foto: Nørhald Egnarkiv.

dervisning udj deris Børne Lærdom, samt andet til hans Embede vedkommende, tilbørlig sig forholder, og Aarligen Svarrer til Scholen udj Randers, Toe Tønder Biug, som Betalles efter Capitels Kiøb, fiorten Dage efter at den er Bleven Ansat; Sa skal han og strax Klargjøre med penge efter Capittels Kiøb, de Toe Tønder Biug, som han for forrige aar Resterer, Hvilket vedkommende her ved tilkiende givis.

Aarhus dend 20de November 1727

I. Ochsen"

En episode fra Jacob Hammers ungdom

At det er gået hårdt til for Jacob Hammer under en Århustur i hans ungdom, gives der her et lille glimt af i det følgende:

En dag i foråret 1721 var han en tur i Århus for at forrette et ærinde for mølleren, og på gaden traf han en bekendt, gårdmand Søren Jørgensen fra Viby, som tilbød ham at køre

med til Viby, når de skulle hjem. De gik nu ind på Christen Haarbys værtshus på Brobjerg, hvor de sammen med en svoger til Søren Jørgensen, Rasmus Pedersen fra Århus, drak to eller tre krus øl sammen. Øllet har sikkert gået dem noget til hovedet, for værtshusopholdet og dets følger endte i retten.

Her mødte værtshusholder Christen Haarby op som vidne og forklarede at Jacob Hammer og Søren Jørgensen kom „i Desput“ om et væddemål af en noget usædvanlig karakter. Christen Haarby fik dog gemytterne bragt til ro, og uenigheden om væddemålet kunne sones ved, at Jacob Hammer skulle give 2 stob øl, som han straks betalte, men da nu Jacob Hammer blev drukken af „omgangen“, ville de to andre, at han skulle spille kort med dem. Christen Haarby så nok, at de ville franarre Jacob Hammer hans penge og forbød dem at spille kort, og derved mislykkedes deres hensigt.

Jacob kom dog op at køre med Søren Jørgensen, men lige uden for byen væltede de, og Jacob Hammer blev så tilsolet med snavs, at de måtte tilbage til værtshuset, for at få ham renset.

Da de igen kørte ud af Århus lod Søren Jørgensen hestene løbe alt, hvad de kunne, og igen faldt Jacob af vognen. Ved dette „uheld“ mistede han sit spanskrør og en pung med en sølvsnustobaksdåse, samt en hel del penge.

Jacob Hammers ægteskab og børn

Jacob blev gift med Else Nielsdatter Krag, men hvor og hvornår de er blevet viet vides ikke, og det er mærkeligt, at ingen af deres børn er fundet indført som døbt i Tvede kirkebog, skønt han var bosiddende der, da de yngste børn blev født, men måske har præsten „glemte“ at føre kirkebogen i visse perioder.

Natten mellem 29. og 30. december 1761 døde Jacob Hammer i Tvede skole og blev begravet den 6. januar 1762. Herom beretter kirkebogen: „1762. H.T.K.-Dag som var den 6te januarij Blev Degnen i Tvede Begravet i Tvede Kirkegaard i sit Alders 67de Aar 3 Maaneder og 6 Dage“.

Hans navn nævnes således ikke her, men benævnes kun „Degnen“.

Ifølge skiftet efter ham af 1. februar 1762 havde ægteparret følgende børn: sønnerne Jens og Niels Hammer og døtrene Birgitte, Kirsten og Anne Marie. Sønnerne og to af døtrene bosatte sig i København. Den ældste datter, Birgitte blev gift med faderens efterfølger i embedet, Peder Christensen Stouby, der døde 1801.

Kirsten Jacobsdatter Hammer blev gift i København med en militærperson ved navn Mogens Hansen, og deres datter, Else Marie Mogensdatter, kom i huset hos mosteren i Tvede skole. Hun blev i 1795 gift med gårdmand Christen Mortensen fra Mellerup, og fra dette ægtepar er der mange efterkommere, så degnen Jacob Hammers efterslægt er stadig at finde på Randerseggen, hvor han sled sig gennem livet som både degn og skoleholder for en lille løn. Bohavet ved hans død var meget beskedent for ikke at sige fattigt selv med den tids målestok.

En løbedegn og mesterlectianer Christian Christensen fra Randers latinske skole har skåret i degnepulten i Søby kirke 1633. Det store R står for „Rhandrusius“.

Foto Kirsten Nijkamp.

For at være skoleholder fik Jacob Hammer ifølge fundatsen årlig 24 skæpper rug, 24 skæpper byg og 26 læs tørv. I penge fik han 6 rigsdaler og 5 mark. Til Randers skole var „pensionen“ 2 tønder byg, som blev betalt i penge efter kapiteltaksten. For året 1751 opgiver han degnindkomsten til at være på 16 rigsdaler, hvoraf han skal betale 3 rigsdaler til Latinskolen.

Om sognedegnen, Jacob Jensen Hammer til Tvede og Linde sognemenigheder, som virkede der i omtrent 40 år, er her skåret et lille og noget utydeligt portræt.

Et lidet appendix om Randers Latinske skole

Den lærde skole i Randers, som Jacob Hammer i Tvede svarede „pension“ til, lå ifølge Resens Atlas lidt øst for Sct. Mortens kirke, og var sikkert en skole, hvor disciplene sled med lektierne og fik udbytte deraf hvilket det følgende viser.

I 1780 så det ifølge indberetninger fra latinskolerne sløjt ud mange steder med hensyn til kundskaber i den latinske grammatik og stilskrivning.

Randers Latinskole var dog en undtagelse, idet den i 1780 fik kongelig ros for de gode resultater, som disciplene opnåede.

Fra Det Kongelige danske Cancellie modtog biskop Hee i Århus følgende skrivelse:

Til Biskop Hr. Jørgen Hee

Pro-memoria!

Som der af de indkomne Beretninger om den Fremgang, som De, der i Afvigte Aar har taget Examen artium, har udviist, Gives Anledning til at troe og frygte for, at det Latinske Sprog i endeel af Skolerne forsømmes, og det er dog Grundvolden til den øvrige Lærdom. Det som den meste Tiid anvendes paa og det Sprog, hvori den første og altsaa den almindelige Grammatia læres; Saa skulle Man herved tjenstligt have Deres Høyærværdighed anmodet, at indskærpe Lærerne i det Dem anbetroede Stift, at de nøye paasee den Latinske Stiils Forbedring og den fornødne Færdighed strax og oversete Af de eene Sprog i det Andet.

Iøvrigt vil man ikke lade umeldt:

At Aarhus og Randers Skoler ere blandt dem som ved Hans Majst. Allernaadigste Bifalds Tilkiendegivelse bør opmuntres og af de som i afvigte Aar have leveret de beste Discipler, hvorfor sammes Lærere kan ansees at have Giort sig Allerbøyst Samme Naade og Velbehag værdige, som de der blandt Andre ved en grundig Læremaade have udmærket sig.

Det Kongelige Danske Cancellie

d. 8de januarii 1780

Luxdorph & P. Aagaard

Kilder

Soggenes kirkebøger

Skolefundatser II 1735-1799

(Århus Bispearkiv C3-1964). VLA.

De danske skoler 1739-1747

(Århus Bispearkiv C3-1961). VLA.

Gejstlige indkomster 1748-1767

(Århus Bispearkiv C3-1138). VLA.

Degneboliger 1743 (Århus Bispearkiv C3-1194). VLA.

Stiftets skoler 1594-1802

(Århus Bispearkiv C3-1999). VLA.

Gejstlig skifteprotokol for Nørhald herred 1689-1791 (C25A-1). VLA.

Gejstlig skifteprotokol for Nørhald herred 1740-1818 (25A-2). VLA.

Gejstlig skifteprotokol for Ning herred 1693-1713 (C29H-2). VLA.

Tvede-Linde sogne 1716-1845

(Århus Bispearkiv C3-647). VLA.

Kørelærer P. H. Wendt, den første kørelærer i Randers

Af Karen Wendt

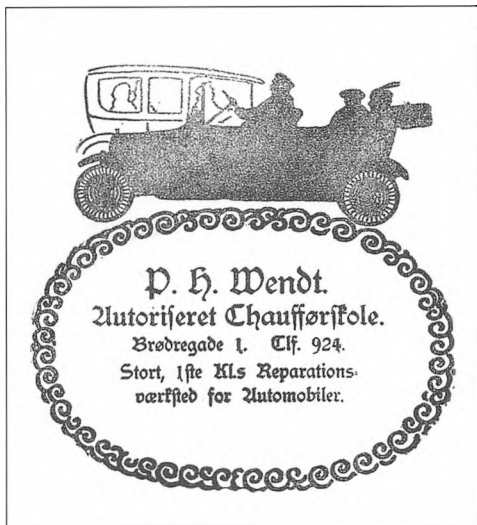
Jeg er født i Randers i 1885. Min far var en af „Lipperne“, de berømte tyske teglbrændere, der udvandrede fra Detmold i den tyske fristad „Lippe“ sv for Hannover op til Danmark i midten af 1800. Han bosatte sig i Randers, giftede sig her og blev siden smed på „Strømmen“. Da jeg var 14 år, kom jeg i lære som mekaniker 1899-1903 hos cyklesmed Michael Nielsen. Derefter var jeg, som det var vanligt dengang, nogle år „på valsen“, kom tilbage til Randers og blev lagerforvalter hos grosserer Obel.

Jeg havde ikke selv bil, men havde lejlighed til at køre min arbejdsgivers, og da jeg var den eneste i firmaet, der kunne køre bil, kom det ganske af sig selv. Jeg havde lært mig selv at køre bil - det var dengang den eneste mulighed, man havde, men jeg var jo mekaniker og kendte en hel del til motorer, hvad der jo var et stort plus. Jeg lærte det i en 2-cylindret tysk bil år 1907 - men jeg har også kørt 1-cylindret.

Min første store opgave som bilist var at hente et automobil i Berlin til daværende læge Randrup - det var i 1909 - på det tidspunkt var

Den første kørelærer i Randers var mekaniker Philip H. Wendt, der allerede før første verdenskrig startede en „autoriseret chaufførskole“ i byen. Mange år senere, i 1946, var han med til at stifte Randers og Omegns Kørelærerforening, og han blev foreningens første formand. Denne post havde han til han i en høj alder lagde op i 1960. Privatfoto.

Philip Wendts visitkort. Privatfoto.

der ingen bilforhandlere i Danmark. Jeg drog til Berlin og købte en Opel for 2000 mark (marken stod dengang i 85 øre). Det tog 3-4 dage at køre den hjem, og sikken en opsigt vi vakte - vejene var elendige, og punkteringerne talrige. Reservehjul kendtes ikke, så der skulle lappes slanger ustandselt og så pumpes med en fodpumpe, men til Randers kom vi!

Min første bil fik jeg i 1911, det var en Brenabor med 4 cylindre, den kostede 1800 mark. Man kunne godt få kørekort dengang, der var motorsagkyndige, og prøven foregik på den måde, at man skulle være fyldt 25 år og have kørt bil i en måned - derefter stillede man hos den motorsagkyndige fabrikant Hein. Han kunne ikke selv køre bil - og lærte det aldrig - men han vidste alt om, hvordan en motor var bygget - og kunne man det, så var sagen i orden.

Nogen teori i betydning færdselsregler kendtes ikke - ej heller skilte, man skulle holde til højre og så standse forud for mødet med et hestekøretøj - om fornødent skulle bilisten hjælpe kusen med hestene. Det var altid en tosset situation, for var hestene ikke bange, så var kusen det til gengæld.

Der var ingen benzinstationer, så vi måtte købe benzin hos materialisten, så vi mødte op

med vores 25 og 50 l dunke, men så kunne man også godt køre 7-8 km på 1 liter. - Det var stadig den brugte Opel, jeg kørte, som chauffør for læge Randrup. På de danske veje var jeg en sensation - og for folk med hestekøretøjer ingen behagelig sensation. Det værste, jeg kom ud for, var i Hjallerup. Jeg kom kørende nordfra og skulle til Ålborg med to læger i bilen. - Den dag var der hestemarked i Hjallerup!!

Det vrimlede med heste, hvordan skulle jeg komme igennem, biler var jo ikke ganske lydløse dengang! Der blev råbt grove ukvemsord efter mig, og lige syd for byen kom en fjælevogn med en mand og en kone på bukken. Aldrig så snart havde hesten set mig, før den i et spring styrtede ud over markerne.

Manden og konen røg i grøften, og der sad de og gav ondt af sig! Prangerne på markedet kom styrtende og var nærmest ved at lynche mig. „Hør nu her“, sagde jeg til konen, der jamrede nede i grøften - „jeg har to læger i vognen, de vil gerne undersøge, om De er kommet til skade“. Men konen i grøften råbte: „A will ett undersøgs' A will ha' erstatning!“ Lidt nervøs spurgte jeg, hvad hun ville have. „Fem kroner“ sagde hun tvært. Dem fik hun på stedet, og stemningen havde pludselig vendt sig til min fordel.

Jeg kunne også komme ud for helt andre ubehageligheder: sådan kom jeg en dag i 1910 til Viborg og tog ind på Hotel Preisler for at få en kop kaffe. Mens jeg sad der, kom en politibetjent: „De har overtrådt færdselsbestemmelserne“ sagde han. „Med hvad dog?“ „De har ikke tudet, som De skulle“. „Det mener jeg bestemt, jeg har. Jeg har tudet ved hvert gadehjørne“. „Det er ikke nok, min Herre! I denne by skal der tudes ud for hver port, der passeres!“ Jeg slap med en advarsel, jeg var jo udenbys - så jeg kørte tudende ud af byen!! På et vist tidspunkt fik bilisten altid skylden for et evt. uheld - var han blevet hjemme, var ulykken jo ikke sket!

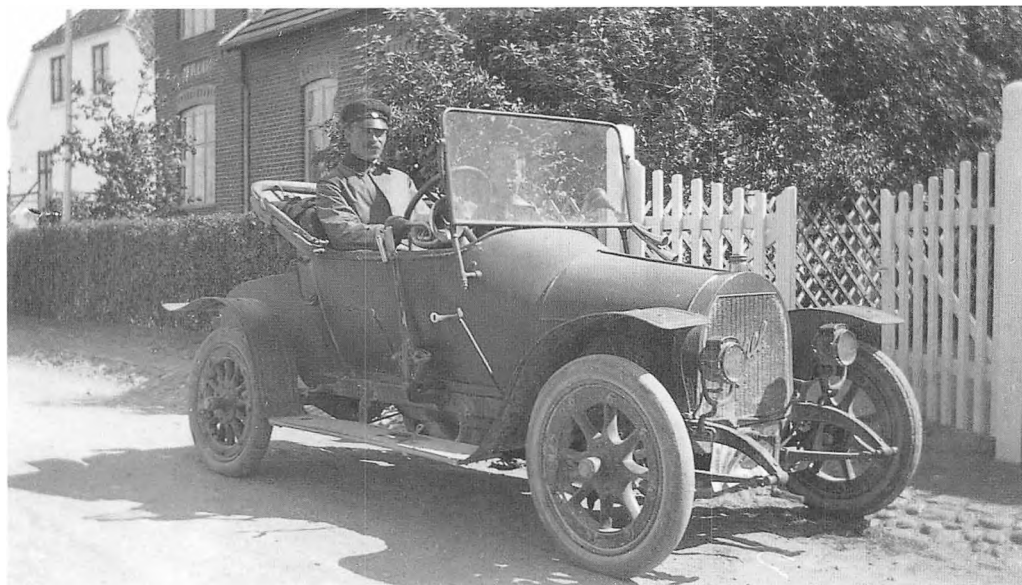
Da loven om bilkørsel i byerne kom til behandling i Rigsdagen 1910 og blev lov, måtte man køre 8 km/t i byerne og 30-40 km/t på landevej, men det var også, hvad en bil kunne yde dengang.

P.H. Wendt og frue 1910.

P.H. Wendt kører med en elev, Chr. Winther, i sin franske skolevogn. Det var i 1912. Skolevognen er ifølge eksperter i Dansk Veteranbil Klub en Darracq, formentlig en to-cylindret model fra ca. 1903. Oprindeligt har den formentlig været indregistreret under nummeret U 331, som stadig kan anes på køleren, men som skolevogn bar den nummeret V244.

I 1918 fik Philip Wendt en Opel, som han her er fotograferet i. Det er formentlig en 5/14 PS model fra 1912-14. Karrosseriformen kaldtes „Puppschen“, den lille dukke, og stor var vognen jo heller ikke.

Forst i tyverne var Philip Wendt åbenbart blevet træt af de snævre pladsforhold i den lille Opel-dukkevogn. Alt tyder på, at den vogn han her ses i, er en ombygget og moderniseret udgave af den gamle fra 1918. Karrosseriet er ændret, så der nu er plads til et bagsæde, og så har vognen fået elektriske lygter.

Ved denne lov blev folketingsmand Bælum-Jensen berømt for sit forslag, der gik ud på, at en mand med et flag skulle gå foran bilen og varsko, når en sådan djævlemaskine var undervejs - det gik dog ikke igennem!!

I den første tid var folk ikke venlig stemt over for bilerne, især ikke landboerne - biler larmede forfærdeligt og røgen stod ud bag dem - det var kun de velhavende beskåret at køre bil, bilisterne var en overklasse, de blev næsten betragtet som halvforrykte, biler var legetøj og havde ikke noget at gøre på de danske landeveje! Da loven om obligatorisk køreundervisning kom i 1910, skulle dengang politimesteren afgøre, hvem der skulle ansættes som kørelærer og finde en, der havde erfaring fra daglig kørsel.

Det gik forresten meget morsomt til: politimesteren rådførte sig med den motorsagkyndige, fabrikant Hein og politiassistenten om at gå på jagt efter egnede emner. Først kom fabrikant Hein og spurgte, om jeg kunne tænke mig det job... men jeg måtte ikke snakke om det endnu, da det ikke var sikkert - nogle dage efter kom politiassistenten med det samme bud - siden kom politimesteren med samme bud og formaning - så jeg kan vist godt tillade mig at sige, at valget var enstemmigt! Min ansættelse betød ikke, at jeg blev aflønnet af det offentlige - jeg skulle selv skaffe bil og elever, og selv sørge for betaling, men ansættelsen medførte den fordel, at jeg i 10 år var den eneste kørelærer i Randers - indtil køreskolerne blev fri næring i 1920. Al skolekørsel foregik i åben vogn - sommer som vinter i de første år, jeg havde efterhånden 20-30 elever om året.

Der dukkede mange kørelærere op efter krigen 40-45. Det skyldes uden tvivl, at så mange var slået ud af deres erhverv, og at der stadig gjaldt de to betingelser som det eneste for at kunne „nedsætte“ sig som kørelærer: at man var fyldt 25 år og havde kørt motorkøretøj i eet år. I 1948 kom så loven om, at vordende kørelærere skulle autoriseres og eksamineres, så myndighederne kunne få lidt mere hånd i hanke med dette erhverv, (fra 1910-48 kunne enhver nedsætte sig som kørelærer) så jeg har da også selv været oppe til køreprøve. At bilismens historie har accelereret må man nok sige, både hvad teknik, bilen selv og krav om kørselsdygtighed angår - I 1910 kostede en bil 2-4 tusinde kr. for en 4 personers vogn, og det var faktisk dyrt, når man betænker, at en arbejders løn dengang var 17-18 kr pr. uge. Ikke mange damer vovede eksperimentet - at lære at køre bil - min første dameelev var fru sagfører Bak, og dette var ganske sensationelt.

I dag står et kørekort (førerbevis, som det hed før) på de fleste unge m/k'ers ønskeseddel til deres 18-års fødselsdag - et kørekort erhvervet af en eksamineret kørelærer i en lun og komfortabel bil.

En kørelærer skal være ikke så lidt af en pædagog. Kan han ikke komme i nærkontakt med eleven, kan han heller ikke lære eleven den viden om teori og praksis, som er en nødvendighed i dag for erhvervelse af beviset - det er i alt fald den erfaring de 50 år i faget har givet mig.

Det kan være svært at holde styr på perspektivet i den tekniske udvikling, som er sket i dette århundrede - og den accelererer stadig!

Randers data 1997-98, vigtige begivenheder i Randers

Af Randers Lokalhistoriske Arkiv

OKTOBER 1997

- 4.-5. Randers Patchworkforening fejrer sit 10-års jubilæum med udstilling af foreningens arbejde. Det sker hele weekenden i Fritidscentret i Vestergade.
4. Motorcykelklubben Broombasserne fejrer 25-års jubilæum. Klubben er en af landets ældste.
- 17.-19. Årets Randersmesse afholdes i Randershallen. Man forventede et rekordstort antal besøgende, men fik ca. 30.000 gæster.
24. Dronningborg Industries overtages helt af det amerikanske selskab Agco Corporation. Betegnes som en naturlig udvikling af det eksisterende succesfulde samarbejde.

NOVEMBER 1997

4. Dansk beklædnings- og industriforbunds 124 år gamle lokalforening indgår i SID-fabrik. Sidste generalforsamling afholdes 4. november.

4. december afholdes stort arrangement i Randers Kongreshus med bl.a. udstilling om foreningen og de involverede fags historie.

4. Ved Sct. Clemens kirke kører en bil gennem en af de mure, der omkranser kirkens atriumgård. Heldigvis kom ingen mennesker til skade.
5. Foreningen Vorup Lokalsamfund opløser sig selv. Initiativtagerne til foreningen viceskoleinspektør Niels Erik Holmegaard og fritidshjemsleder Aage Stenz trak sig efter 10 år ud af arbejdet. Den øvrige bestyrelse ville kun fortsætte, hvis andre ville træde ind i bestyrelsen. Det var der ingen der ville og foreningen måtte nedlægges. Foreningens kapital, ca. 9.000 kr bliver fordelt blandt de frivillige børne- og ungdomsorganisationer i lokalområdet.
5. Randers Malerlaug fylder 110 år. I den anledning åbnes en udstilling på håndværksmuseet Kejsergården. Ud-

stillingen omfatter eksempler på arbejder udført af elever fra Randers Malerskole og medlemmer af Randers Malerlaug. Desuden vises laugets „regalier“ så som processionsstok, skafferstok, laugslade og oldermandskæde.

10. Randers Produktionshøjskole, det gamle Brusgård Produktionshøjskole, åbner for undervisningen i de nye lokaler på Gl. Hobrovej 49.
14. Logen Arkacien fylder 75 år. Logens formål er at gøre medlemmerne til bedre mennesker og desuden yde velgørenhed overfor trængte medborgere. Det er et krav for optagelse, at man er et troende menneske. Man skal ikke tilhøre en bestemt religion, men man skal tro på en gud eller noget guddommeligt. En anden betingelse er at man er moralsk pletfri.

Man må ikke være straffet og det skal de øvrige logebrødre stå inde for.

18. Logen var den første i Randers med eget hus. Bygningen i Søren Møllersgade blev købt i 1922 og har været i logens eje uafbrudt siden. Dog var den beslaglagt af besættelsesmagten i 5 år. AMU holder indvielse af sine nye køkkenfaciliteter og får nyt kunstværk. En skulptur med to fisk med tilhørende springvand, udført af billedhuggeren Anders Geertsen fra Øer.
18. Ved kommunalvalget bliver fordelingen af mandater i byrådet: Socialdemokratiet: 12, SF 1, Konservative 3, Venstre 5, Dansk Folkeparti 2, Beboerlisten 2. Keld Hüttel fortsætter som borgmester med sine egne 12 mandater og med SF's støtte.

Borgmester Keld Hüttel indledte genåbningen af Kulturhuset den 5. december med en kort tale. Foto Lars Rasborg.

Dansere fra ID-Xpress gav opvisning ved Kulturhusets genåbning. Foto Lars Rasborg.

DECEMBER 1997

4. Dronningborg Industries er nu helt amerikansk ejet. Agco Corporation overtager samtlige aktier. Selskabets bestyrelse bliver udskiftet med en amerikansk udpeget.
- 5.-7. Efter endt ombygning og renovering holder institutionerne i Kulturhuset åbent hus.
6. Eks-landposten Karl A. Johansen præsenterer på Ulvehøj Cafeteria sin nye bog „Fra Haslund Sogn“.
12. Borgmester Keld Hüttel åbner Slotscentrets nye indgang. Centret har i stedet for den tidligere indgang med rullende fortovet fået en opvarmet trappe og en elevator.

24. Mindeankeret på Randers Havn har nu stået i 30 år. Juleaftensdag mindes repræsentanter fra Marineforeningen, Marinehjemmeværnet, Randers Skipperlaug og Randers Havn for 30. gang de søfolk, der aldrig kom hjem.

JANUAR 1998

1. Kommunens indbyggertal er 62.252. Det største sogn er Sct. Clemens med 8.840 og det mindste Lem med 242 indbyggere.
10. Randers Pigegade fylder 25 år og det markeres på dagen med reception og koncert. Desuden afholder garden en jubilæumsmarch til Rådhuset d. 16. januar. Udover Randers Pigegarde deltager Århus Pigegarde, Horsens Garden og Senior Garden. I alt regnes med ca. 250 deltagere i marchen.

Randers Pigegardes 25 års jubilæum. Foto Jens Munk.

Foran bogbussen „Bogbissen“ står bibliotekarerne Irene Villumsen og Agnes Als Hermann, Randersegnens Biblioteker. Foto Jens Munk.

19. Varmeværk i Vorup indviet. Randers Kommunale Værkers spidslastcentral på Bronzevej blev indviet af formanden for de kommunale værker Tove Bakke Laursen. Værket skal virke sammen med centralerne i Dronningborg og på Ydervangen. I belastede situationer er det meningen at centralerne ved styring fra Kraftvarmeverket på havnen skal være et supplement i varmeforsyningen.
26. Randersegnens biblioteker har fået en ny mini-bogbus. Bussen blev indviet og døbt „Bogbissen“. Første stop er Bjergby.

FEBRUAR

5. Randers Kommune får vejledningshus i Sct. Mortensgade. Her kan unge og deres forældre hente råd og vejledning om uddannelsesmuligheder, og herfra styres folkeskolens erhvervspraktik for de ældste klasser.

5. Årets foreningsledere kåres i forbindelse med byens uddeling af gaver til yngre idrætsudøvere, der har ydet en stor indsats. Hans Erik Nielsen fra Hornbæk Sportsforening og Lars Gravsholt fra KFUM-spejderne, Sct. Clemens gruppe blev valgt.

MARTS

28. Kristrup Boldklub fejrer 90 års jubilæum. I den anledning har lærer Børge Mørk skrevet klubbens jubilæumsbog i serien „Fra det gamle Kristrup“.

APRIL

1. Falcks Redningskorps i Randers fejrer 40 års jubilæum. I den periode har det nu været en privatsag med brandslukning i Randers, Nørhald, Purhus og Langå kommuner. Før 1/4-1958 var brandslukning en offentlig opgave.
23. Kristrup Skole fylder 100 år

MAJ

16. Børnegården Nyvang, Vidarsvej 32, fejrer 50 års fødselsdag.
28. Bryggeriarbejdernes fagforening for Randers og Omegn holder 100 års jubilæum. Jubilæumsreceptionen blev afholdt samme sted som stiftelsen foregik, nemlig i forsamlingsbygningen „Jylland“. Idag Randers Kongreshus. Bryggerne er i dag medlem af Restaurations- og Bryggeriarbejder Forbundet.

JUNI

12. „Mimers Brønd“ indvies. Det er den nystartede landbrugsdel af den gamle Brusgård Produktionshøjskole.
12. Lucernevejens Børnehaven, Lucernevej 61, fejrer 25 års jubilæum.
12. Tebbestrup Møllelaug indvier officielt den nye mølle mellem Tebbestrup og Haslund. Møllen er en 600 kilowatt-mølle fra NEG Micon, og den vil nu årligt producere 1,4 mio. kilowatt, svarende til til det gennemsnitlige forbrug i 400 parcelhuse. Tebbestrupmøllen har kostet 5 mio. kr. og er solgt i 1250 andele fordelt på 98 personer i alderen 19-85 år.
17. Et enigt kulturudvalg beslutter på sit møde at stoppe for midler til Krakamarken. Pr. den 1. august er der ingen ledelse af skulpturparken, og de 22 skulpturer i parken går deres endelige død i møde, uden de bliver suppleret med nye kunstværker.

JULI

3. Randers' og Gudenås nye turistbåd „Den grimme Ælling“, sejler sin første tur fra kajen ved Justesens Plæne. Den er leveret fra et værft i Hvide Sande, og kan medtage 100 passagerer.
14. Dagens voldsomme regn- og blæsevejr bidrager stærkt til, at Randers Regnskov sætter ny publikumsrekord med 3.603 besøgende.

AUGUST

- primò Fonden Harmonien stiftes. Den er en kloning af de to gamle foreninger, Randers Teaterforening og Selskabet Harmonien. Den nye forenings formål er at hjælpe de lokale musik- og teaterprojekter, der ikke forlods taler om fulde huse.
- primò 3 arkæologistuderende fra Århus Universitet har gjort et enestående fund af en keltisk ovn, der er den første af sin art i Danmark. Den er dukket op af lerlaget på Skovhulevej i Hornbæk.
- medio Et udsædvanlig flot og velbevaret sværd fra ældre vikingetid er blevet fundet på bunden af Gudenå i Randers, og befinder sig nu på Kulturhistorisk Museum.
16. Grafikeren Finn Hjernøe hædres på Værket som årets plakatkunstner i Randers. Årets vinderplakat bliver hans tryk for Nordisk Guldalder Jazz.
16. Borgmester Keld Hüttel afslører ved Randersugens afslutningsarrangement på Værket, at årets Randersborger bliver Handelsskolens direktør, Tage Andersen.

Museumsinspektør Ernst Stidsing, Kulturhistorisk Museum med det 1100 år gamle sværd, som er blevet fundet i Gudenåen. Foto Carl Erik Hesseldal.

- 23 En epoke i Randers er slut. På et bestyrelsesmøde i togfabrikken Adtranz bliver det besluttet, at fabrikken fremover skal være underleverandør til søstervirksomheder i Europa. Samtidig bliver der varslet fyringer af ialt 100 medarbejdere, hvoraf 70 er timelønnede. Tilbage på Adtranz i Randers vil være ca. 300 medarbejdere.
- 24 Der er både dystre og lyse udsigter på Dronningborg Industries. Dystre, fordi der med et svigtende marked for MF-mejetærskere i Øst-europa må fyres omkring 50 medarbejdere.

Yderligere 40 korttidsansatte fyres i forbindelse med det sæsonudsving, der normalt er ved denne tid. Forude ser det lysere ud for beskæftigelsen på Randers største industrielle arbejdsplads, der efter fyringerne fortsat har over 800 medarbejdere. Udover MF mejetærskerne skal fabrikken næste forår nemlig producere Fendtmejetærskere. I dag præsenterer man for første gang vidunderet hos Dronningborg.

Handelsskolens direktør Tage Andersen, hædret som årets Randersborger. Foto Carl Erik Hesseldahl.

Lokalhistoriske Årbøger 1997

Af Hanne Sloth

GRENAA og OMEGN før og nu 1997. Redaktion: Grenaa Egnarkiv v/Børge Kjær. Udgiver af Johnsen Offset A/S, Grenaa, 1997. 21. årgang. 95 s. ill. Bestilling: Johnsen Offset A/S, Bakkehegnet 1, 8500 Grenaa.

- Kjær, Børge:* Set og sket 1996 - 1997. (S. 5-17, ill.)
Døde i Grenaa Kommune 01.10.96 - 30.09.97. (S. 18-20).
Kjær, Børge: Flugten til Amerika endte ved Kolindsund. (S. 21-32, ill.) (Erindringer af: Jens Peter Christensen)
Nielsen, Aksel og Børge Kjær: En tidlig brugsforening i Ålsrode. (S.33-42, ill.)
Mortensen, Niels Erik: Homå bønder på vand og brød. (S.43-51, ill.). (I flere generationer har der i Homå „gået“ en historie om, at byens bønder brændte brændevin, blev opdaget og sendt i Viborg Tugthus).
Jørgensen, Viggo B.: Tumult i den lokale dagspresse 1910-1915. (S. 52-65, ill.) (Etablering af et radikalt blad ved overtagelse af Grenaa gamle højreavis).
Katholm, Niels: En ny andelsbank i Grenaa. (S.66-72, ill.) (Fra 1926-1990)
Boas, Niels Axel: Hammelev i jernalder og vikingetid. (s.73-81, ill.)

Schødt Rasmussen, Palle: M.C. Thoft - arkitekt i Grenaa. (S.82-95, ill.)

LANGÅ Lokalhistorisk årbog. Udgivet af Langå Lokalhistoriske Forening, 1997. 26. årgang, 70 s., ill. Bestilling: Karl Grandt, Kildevej 23, 8870 Langå.

- Andersen, Niels Peter:* Leg på gaden - optegnelser fra en landsby på Randers-egnen. (S.5 -11, ill.). (Landsbyen Væt i Ørum sogn).
Kjær, Henry T.: Helstrup kirketårn. (S.12).
Kjær, Henry T.: Nyt om Helstrup kirkes tårn. (S. 13-14, ill.).
Christensen, Henriette og S. Amdi: Haldsminde. (S.15-19, ill.).
Viktor Gadeberg (S. 20-23, ill.). (Fra Laugesens bog) (Viktor Gadeberg var omvandrende spillemand, han døde i 1964)
Værum Kirke. (S.24-30., ill.)
Hvam, Kirsten: Rangermester Valdemar Jensen „Høganzes“, Langå 1876-1957. (S. 31-36, ill.)

Olesen, Niels: Foreningen „Haabet“. (S. 37-42., ill.). (Torup Forsamlingshus)

Borch-Jensen, M.: Præsten i Laurbjerg der ikke kunne betale sin skat! (S.43-46.) (året 1817).

Friis-Jørgensen, Sisse: Barne- og ungdomsminder fra Øster Velling. (S. 47-51, ill.). (F. 1924 i Øster Velling, Randers).

Houbjerg Herreds Ting af Lærer Frederiksen. (S. 52-57, ill.).

Civilisationens løftestang. (S. 58-60, ill.). (Om Langå-banen- og broen i kampens hede i årene 1963-64)

Friis, Karl: Langå Sparekasse 1872- 1997. (S.61-63).

Formandens beretning ved generalforsamlingen i Langå lokalhistoriske Forening den 28.4.1997. (S. 64).

Årets gang 1996/97. (S. 66-70).

NØRRE DJURS Egnarkiv 1997: Redaktion Else Lassen, Vita Axelsen, Grethe Lykke, Karl Pold og Frits Bønnerup. Udgivet af Nørre Djurs Egnarkiv 1997. 16. årgang, 56 s., ill. Bestilling: Nørre Djurs Egnarkiv, Stokkebro 85, Gjerrild, 8500 Grenaa.

Bønnerup, Frits: Beretning. (S. 3-4).

Bønnerup, Frits: Voldbygård. (S. 5-7, ill.).

Axelsen, Vita: Fra Meilgård's køkken. (S. 7-10, ill.).

Bombolt, Lise: Den tilfældige kunst. (S. 10-12, ill.) (Kilde: Jægerbogen 1938). (Fra Emmedsbo skovdistrikt).

Lassen, Else: Katastrofen der rystede en hel egn. (S. 12-14, ill.). (Stationsforstanderfamilien på Stenvad station i 1923).

Lykke, Grethe: Holger Drachmann (1846-1908) på Gjerrild kro i 1893. (S. 15-18, ill.).

Rasmussen, Bodil: Villersø kirke. (S. 19-20, ill.).

Lassen, Else: Rise Rasmusdatter. (S. 20-21). (Født i Hevring i 1833, gift i 1853 med Niels Jensen i Lystrup).

Når graveren står tidligt op, kan sviregæster få en prop. (S. 21-22). (Fundet i et ugeblad, underskrevet Naboen i Glesborg).

Veggerslev skole gennem mere end 140 år. (S. 22-25, ill.). (artikel af Fr. Læssøe Nielsen, skrevet ca. 1959).

Lejekontrakt fra Arkivets gemmer. (S. 25-27, ill.). (Ramten hede privatskole).

Olesen, Ole: Hyrdedrengens legetøj. (S. 27-28, ill.).

Glerup, Carl: Stormflodskatastrofen på Djursland i 1921. (S. 29-31).

Lykke, Grethe: „Yggdrasil“ ved Gjerrild kirke. (S. 31-32, ill.).

Axelsen, Vita: En husmands ejendele. (S. 32-33, ill.). (Inventarliste på husfæster Ole Pedersen Balle, Rødeled ved Rimsø fra 1846).

Lassen, Else: Slagter Alfred Holm, Fannerup. (S. 34-36, ill.).

Det gamle Fiskehus. (S. 36-38, ill.). (Uddrag af Johannes Aabenhus's fortællinger om Fjellerup).

Lykke, Grethe: Himmelbrev. (S. 38-40.).

Spredte nyheder anno 1897. (S. 40-41). (Fundet i Grenå Folketidende af Else Lassen).

Pold, Carl: Køkkenmøddingen ved Meilgård. (S. 42-43, ill.).

Axelsen, Vita: Uddrag af Bivejsinspektørens protokol, om vejenes tilstand i Fjellerup - Glesborg sogn 1913. (S. 44-46, ill.).

Bestillingsmænds vilkår og forhold på et stort gods. (S. 46-47). (Uddrag af lokalhistorikeren Peder Jensens beretning).

Bilde, Johannes: Fra kaperkrigens dage - en træfning ved Stavshoved. (S. 47-49, ill.).

Billede af kogekone og hjælper til Martha og Kaj Strands solvbryllup i Bønnerup d. 12.6.1949. (S. 50).

Elefoto fra Ginnerup skole 2. klasse 1952. (S. 51).

Foto af sessionshold fra Ørum 1936 (S. 52-53).

Foto fra Stine og Chr. Bolthers bryllup i Karlby 1907. (S. 54-55).

Lokalhistorisk Forening for PURHUS Kommune. Årsskrift 1997. Udgivet af Purhus kommunes Lokalhistoriske Forening, 1997. 12. årgang. 42 s., ill. Bestilling: Jytte Nielsen, Rejstrupvej 30, Sønderbæk, 8900 Randers. Tlf: 86 45 43 69.

Nielsen, Jytte: Purhus Lokalarkiv 1997. (S. 3-5, ill.).

Holm, Poul: Erindringsglimt fra mit landboliv. (S. 6-15, ill.). (Toftøgård i Rejstrup).

Vinggård, Hans Erik: Steen Blichers Plantage. (S. 16-27, ill.).

Hjul-Mariane og Arkivet paa Fussingo - En Historie om, hvorledes gamle Dokumenter forsvinder. Ved Chr. Villads Christensen. (S. 28-35, ill.). (Om et ældre ægtepar i Bjerregrav i 1880'erne). (Artiklen stammer fra „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“, 3. række, 3. bind, 1901-03).

Andreasen, Kirstine: 13 børn fra Jennum. (S. 36-39, ill.). (Familien Anthon Marius Ulriksen)

Historisk Aarboeg for RANDERS AMT 1997. Redigeret af Palle Kirk (ansv. redaktør), J.E. Donner, Inger Marie Hyldgård, Tina Knudsen Jensen, Poul Larsen, Jytte Nielsen og Kaj Jørgensen. Udgivet af Randers Amts Historiske Samfund, 1997. 91. årgang, 110 s., ill. Bestilling: Randers Amts Historiske Samfund, Slyngborggade 21, 8900 Randers.

Kjær, Henry T.: Før jul i 1930'erne som en bonde dreng husker det. (S. 5-13, ill.).

Buksti, Soren: Råby-Havndal modtagergruppe 1944-45. (S. 14-24, ill.). (Noter.)

Høgsbro, Kirsten-Elizabeth: Amtmand Hoppes Bro - en bro på forkant med udviklingen. Monument og forskningsobjekt. (S. 25-29, ill.). (Broen er beliggende øst for Langå ved Gudenåen, den er navngivet efter Johan Christopher Hoppe, der var amtmand i Randers amt fra 1895 til 1910. Broen blev bygget i 1905 af firmaet Christiani & Nielsen.)

Larsen, Poul: Da tiden satte i spring... Forsøg på at skildre menigmands oplevelse af jernbanens ankomst - og derfor: billeder af historien omkring jernbanestrækningen Randers-Århus, der i år har eksisteret i 135 år. (S. 30-45, ill.). (Litteraturliste).

Christensen, Ib: Psykoteknisk Institut i Randers - en pionerindsats. (S. 45-49, ill.).

Ørberg, Paul G.: J.F. Willumsen på Mols. (S. 50-53, ill.). (Kilder).

Nikolajsen, Preben: „Grønne var de ikke, men grønne ville de være, - og så blev de grønne“. (S. 54-58, ill.). (Historisk oversigt over KFUM-spejderne i Randers).

Larsen, Poul: Historiens kaotiske orden - et causeri ved Historisk Samfunds 90-års fødselsdag. (S. 59-65, ill.).

Sloth, Hanne: Lokalhistoriske årbøger 1996. (S. 66-69).

Fra arkiver i det gl. Randers Amt. (S. 70-80, ill.)

Fra museer i det gl. Randers amt. (S. 81-86, ill.)

Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt. (S. 87-88, ill.)

Historisk samfund 1996-97. (S. 89-91, ill.).

Kirk, Palle: Nogle lokalhistoriske bogudgivelser. (S. 92-94, ill.).

ROUGSØ Lokalhistoriske Forening. Årsskrift. 1997. Udgivet af Rougsø Lokalhistoriske Forening. Tilrettelagt af Kirsten Arnfelt Nielsen og Villy Henriksen. 1997. 19. årgang, 32 s., ill. Bestilling: Rougsø Lokalhistoriske Forening, Langhøjskolen, Vivild, 8961 Allingåbro.

Henriksen, Villy: Årsberetning. (S. 3).

Ørsted-smeden Laurs Jensen - Rougsøvej nr. 87, Ørsted, matr. nr. 253 a. (S. 4-6, ill.) (Kilde: Artikel af Registratør Jens Aage Søndergaard. Gl. Estrup).

Ladefoged, Inga: Jonas Hellesen - manden med de mange gøremål. (S. 7-9, ill.). (Jonas Hellesen; f. 1819 i Randers, død i 1904).

Holm, Jakob: Norddjurslands Valgmenighed, 50 år. (S. 10-11, ill.).

Orkanen og Stormfloden - har anrettet en Mængde Odelæggelser indenfor vor Lasekreds. (S. 12-17, ill.). (Avisartikel fra oktober 1921).

Henriksen, Villy: Minder fra omkring 1930. (S. 18, ill.). (Om forretninger i Nørager).

Aftægtscontract. (S. 19, ill.). (Aftægtscontract imellem Peder Rasmussen og hans moder Maren Jensen, Holbek, den 20. jan. 1871).

Thomsen, Flemming: Ørsted Bibliotek. (S. 20-25, ill.).

Allingåbro Hallen - Den 4. juli 1998 kan Allingåbro Idrætshal fejre sin 50 års fødselsdag. (S. 26-27, ill.).

Mads Skipper, Hollandsbjerg. (S. 28-30, ill.).

Ladefoged, Inga: De kloge koner i Lystrup. (S. 31-32, ill.).

Lokalhistorisk Forening for SØNDERHALD Kommune. Årsskrift 1997. Redaktion. Jørgen Michaelsen, Vibeke Nielsen (ansv.), Steffen Sørensen og Hanne Byriel Sørensen. Udgiver af lokalhistorisk Forening for Sønderhald Kommune og Sønderhald Egnarkiv, 1997. 21. årgang, 32 s., ill. Bestilling: Helga Sørensen, Årslev, 8900 Randers. Tlf. 86 49 13 40.

Sonder, Thorkild Salling: Øster Alling i 1800-tallet. (S. 4-13, ill.).

Brandt Jensen, Birthe: Polakker på Gl. Estrup. (S. 14-20, ill.). (Noter)

Johansen, Ejnar Thuesen og Else Lund: Ca. 1/3 af Auning by nedbrændte i 1825. (S. 21-27, ill.).

Kirkegaard, Aage: Årsberetning 1998. (S. 29-30).

Fra museer i det gl. Randers Amt

ÅRSBERETNING FOR KULTUR- HISTORISK MUSEUM 1997

Museet arbejder efter den i 1996 udarbejdede „Plan 1996-2002 Kulturhistorisk Museum Randers“. Dynamikken og udviklingen på museet og i det omgivende samfund har forårsaget, at der allerede efter et års tid, er et vist behov for en statusopgørelse og revision af planen. En sådan udvikling er en naturlig ting. Det kan dog også konstateres at flere delmål er nået, samt at der målrettet arbejdes hen imod de mere langsigtede mål.

1. Indsamlinger og undersøgelser

1. Arkæologi

Den arkæologiske virksomhed i feltet har omfattet 15 større og mindre undersøgelser, finansieret af staten (primært Rigsantikvarens Sekretariat), amt eller Randers Kommune. I flere af undersøgelserne har museet dog også været medfinansierende i større eller mindre grad – enten i form af lønmidler eller ved fastansat personale. Enkelte af undersøgelserne omtales kort nedenfor.

Kulturmiljøprojektet Alstrup Krat

Gennem de seneste år har Skov- og Naturstyrelsen foretaget opmålinger af et forhistorisk agerkompleks i den lille skov Alstrup Krat umiddelbart øst for Mariager. Komplekset var så velbevaret, at der blev taget initiativ til at få det bevaret for eftertiden. I samme skov ligger der en del små gravhøje, og nogle få hundrede meter syd for skoven, en velbevaret boplads. Flere ting tydede på at der kunne være en tidsmæssig sammenhæng mellem de forskellige anlægstyper. Tæt ved bopladsen ligger Hohøj, der med sin højde på omkring ti meter er en af Danmarks absolut største gravhøje – måske den største. Det var stort set også alt hvad vi vidste om højen.

De mange ubesvarede spørgsmål omkring datering, sammenhæng og bevaringsgrad dannede grundlag for et storstilet projekt, hvis fornemmeste mål er at sikre de enestående, men ydmyge og sårbare, forhistoriske spor for eftertiden, samt at få den viden som undersøgelserne ville give, ud til en bredere offentlighed. Et samarbejde mellem Skov- og Naturstyrel-

sen, Kulturhistorisk Museum, Nationalmuseet og Århus Universitet blev etableret, og i 1997 blev en stor del af de feltarkæologiske undersøgelser udført.

Agersystemet optager et areal på ca. 13 ha. Det er bevaret i næsten sin oprindelige udstrækning med sine gamle afgrænsninger. I udkanten af komplekset, mellem ind- og udmark, er der et voldindkranset område, tolket som en dyrefold. Fra denne udgår hulveje, der dels har retning mod nærliggende græsgangsområder og dels, via en fægang, fører hen mod bopladsen. Snitgrøfter flere steder i terrassekanterne og agervoldene tyder på en brugstid der starter i yngre bronzealder, og som går et stykke op i ældre jernalder. Der er udtaget forskellige prøver til naturvidenskabelige undersøgelser.

Bopladsen er særdeles velbevaret, idet den ligger på et område, der ikke er nedslidt af moderne dyrkning. Ved undersøgelsen blev der, ud over anlæggelsen af et net af søgegrøfter, for at afgrænse pladsen, frilagt et mindre felt over et langhus fra tiden omkring Kr. f. Bevaringsgraden var så god at yderligere undersøgelser, og afdækning af hele gårdsanlægget blev udsat til 1998.

Af de mange småhøje ved agerkomplekset blev to udvalgt til nærmere undersøgelse, - en på ca. 4 meter i diameter og knap 1/2 meter høj og en der var ca. dobbelt så stor. Grav-anlæggene viste en brugstid fra ældre bronzealder til op i ældre jernalder, - d.v.s. sammenfaldende med såvel boplads som agerkompleks.

I Hohøj blev der lagt et fire meter bredt og 13 meter dybt snit ind i sydsiden. Herved blev der afsløret en kompliceret højkonstruktion med omhyggeligt opbyggede stenkonstruktioner og en tydelig tørveopbygning. Der blev ved undersøgelsen ikke fundet anlæg, der kunne datere højen, men der er blevet udtaget prøver til såvel pollen- som C14-analyse.

Ringboulevarden 3

I forbindelse med etableringen af en ringboulevard i Randers undersøgtes fire stenbyggede grave fra romersk jernalder. Gravene var forholdsvis rigt udstyrede med fibler, knive, spænder, hårnåle, ravperler og lerkar.

Stavnsager 2

Undersøgelserne af germanertidslandsbyen ved landsbyen Moeskjær fortsatte i 1997. Herved fremkom og undersøgtes seks langhuse, tre mindre huse, et grubehus, et hegnsforløb, fire brønde samt en jordfæstegrav.

Tjærby

Ved en udvidet prøvegravning på en lokalitet for en ødekirke og -kirkegård blev fundamentsgrøfterne til stenkirken og kirkegårdens udstrækning erkendt. Anlæggene var så truet af den almindelige dyrkning at der, over en årrække, er planlagt en totalundersøgelse af lokaliteten.

Slotspladsen

Forud for byggearbejder på lokaliteten for Randers Bys Gråbrødre kloster, senere ombygget til Dronningborg Slot, foretoges undersøgelser af det ca. 70 m² store byggefelt. Der blev herved undersøgt dele af korsgangsfundamentet samt, fra klostertiden, en vandledning af træ, og fra tiden før klostertiden, dele af et garveri- og kammagerværksted. Prøver af vandledningen og stavvæggen til værkstedet er indsendt til dendrokronologiske dateringer.

Arkeologisk forskning

Museet har i 1997 arbejdet med tre forskningsprojekter.

Vendehøj – som vedrører en gravplads og landsby fra ældre jernalder. Projektet, der primært er eksternt finansieret, vil munde ud i en publikation der forventes færdig i 1998.

Vor Frue Nonnekloster. De arkæologiske delundersøgelser af dette vil ligeledes munde ud i en publikation. Projektet er delvis eksternt finansieret, og forventes færdig i 1999.

Alstrup Krat – jvf. ovenfor. Forventes at resultere i en publikation omkring 1999. Formentlig primært eksternt finansieret.

1.2. Nyere tid

Museet fortsatte i 1997 sit industrihistoriske arbejde. Tyngdepunktet har været det projekt, som Kulturhistorisk Museum har gennemført i samarbejde med Dansk Landbrugsmuseum:

„Fra lokalt håndværk til maskinindustri“. I dette projekt er den randrusianske landbrugs-maskinproduktion blevet undersøgt og dokumenteret. Der er fra de mange virksomheder, hvoraf de fleste ikke eksisterer i dag, blevet indsamlet genstande, arkivalier og interviews, som i bearbejdet form vil indgå i en kommende, ny byhistorisk udstilling. Projektet blev gennemført med støtte fra Statens Museumsnævn og bliver i 1998 fulgt op med en særskilt undersøgelse af Dronningborg Maskinfabrik. Museet har endvidere været involveret i Langelands Museums dokumentationsprojekt vedrørende den danske tovværksindustri.

I forbindelse med lukningen af Randers Kaserne og en fuldstændig omlægning af kulhavnen i Randers har museet gennemført to dokumentationsprojekter med støtte fra Statens Museumsnævn. Det første havde som sigte at dokumentere det, som man normalt ikke kan se, nemlig forventningerne til det, der vil ske på det mentale plan, når Randers og Randersborgerne ikke længere har en garnision som en del af byens identitet. Det er tanken, at følge undersøgelsen op med endnu en undersøgelse i løbet fem år, for at dokumentere om forventningerne og forudsigelserne holder stik. Det andet projekt dokumenterede i hovedsagen den fysiske virkelighed, som blev ændret så drastisk, da de gamle kulkraner og –siloeer på havnen faldt for at give plads for blandt andet en tidssvarende kulplads for Randers Kulkompagni.

Registreringen af bevaringsværdige gravminder fortsatte med færdiggørelse af arbejdet på kirkegårdene i Svenstrup, Helstrup, Øster Velling, Grensten, Hem, Mariager, Sem, Vester Tørslev og ved Støvringgård. Dermed er gravminderne nu registreret på 59 af områdets 97 kirkegårde.

2. Registrering

Museet har videreført arbejdet med digitalisering og revision af de eksisterende genstandsregistreringer. En større ophobning af arkæologisk fundmateriale, der er indkommet for op til 15 år siden er bragt på plads.

For nyere tid fortsatte det store projekt med en total nyregistrering af tekstilsamlingen, det forventes først at være færdiggjort i 1998. En række mindre dele af samlingen er ligeledes blevet genregistreret samtidig med, at arbejdet med overførsel af gamle protokoloplysninger til edb og revision af eksisterende genstandsregistreringer er fortsat med uformindsket styrke både i museet i Kulturhuset og i håndværkssamlingen på Kejsergården.

3. Bevaring

Bevaringen har i 1997 fortsat prioriteret arbejdet med Nyere tids samling højt.

I takt med genstandsregistreringen af tekstilsamlingen er tekstilernes bevaringstilstand og bevaringsmæssige egnethed til udstilling gennemgået og tekstilsamlingen er pakket om. På samme vis er der gennemført en bevaringsgenmang og en ommagasinerings af museets omfattende samling af skilderier og et par andre, mindre delsamlinger.

Forud for museets 125 års jubilæumsudstilling er et stort antal genstande klargjort til udstilling og ompakket, bl.a. blev to af museets faner gennemrestaureret, og til fire fornemme dragter blev nye specialginer fremstillet.

I forbindelse med udstillingerne „Kvindeværktøj“ og „Stager, Lamper og Lygter“ er begge samlinger gennemgået, konserveret og pakket om. Til mange af genstandene i de forskellige af museets udstillinger er der fremstillet specialeballage til genstandenes efterfølgende magasinering.

Som følge af prioriteringen af den mere langsigtede pleje af samlingen, sker der nu en løbende registrering af bevaringstilstanden for såvel nyindkomne genstande, som for den eksisterende samling. Der er ligeledes taget store skridt i retning af nye rutiner for samlingens vedligeholdelse – en satsning museet vil forfølge de kommende år. I forbindelse med den langsigtede pleje af samlingen skal også nævnes, at alle vinduer på Kejsergården er blevet forsynet med UV-filtre.

På det arkæologiske område er der i 1997 arbejdet med nyindkomne fund fra museets undersøgelser, først og fremmest Nibakken –

en gravhøj fra enkeltgravskulturen, Stavnsager – en boplads fra germansk jernalder og Ved Ålehøj – en gravplads fra yngre romersk og ældre germansk jernalder, men også med fund fra de senere års arkæologiske byudgravninger. I forbindelse med sidstnævnte skal nævnes færdigkonservering af Vor Frue Klosters store fund af jerngenstande, som det viste sig nødvendigt at gløde.

Blandt bevaringsfunktionens rekvirerede opgaver kan fremhæves en pesticidanalyse forud for en større renovering af Ebeltoft Museums Siamesiske Samling. Renoveringen er påbegyndt sidst i 1997 og forventes afsluttet år 2001.

Udviklingsarbejdet med fosfatanalysen er fortsat. Bevaringen har i 1997 gennemført mindre fosfatanalysen i forbindelse med tre af museets udgravninger.

4. Formidling

Den anden årgang af museet årbog har set dagens lys, så der nu er tale om en serie. Årbogen afspejler med sit indhold den store bredde i museets arbejde: fra stenaldergrave til gravsten fra vort eget århundrede og fra udgravningen af middelalderens nonnekloster til undersøgelsen af selvstændige erhvervsdrivende kvinder i Randers i den tidlige industrialiseringsperiode.

På Kejsergaarden blev smedjen med en nybygget esse indviet. To helt nye værksteder blev indrettet, nemlig bøssehammer Valentins og børstenbinder Tanggårds. Børstenbinderværkstedet er som de fleste andre af husets 25 værksteder levendegjort i åbningsstiden ved hjælp af frivillige – hovedsageligt ældre – håndværkere.

På museet i Stemannsgade blev der afholdt to store særudstillinger – Fra stolpehul til Stormandsgård, hvor resultaterne af museets undersøgelser af jernalderlandsbyen Vendehøj og dens gravplads blev vist. I udstillingen kunne man også følge arbejdsprocessen fra udgravning over analyse og konservering til billedet af et østjysk stammesamfund i tiden omkring Kristi fødsel. Den anden store særudstilling var Sans for Samling der markerede museets jubilæum. Det var en collage af ud-

stillingsgenstande indsamlet gennem museets 125 år.

Af mindre særudstillinger blev der i Stemannsgade afholdt 11 hvoraf blot tre skal nævnes – Margrethe II – portræt af en dronning og Dronningebilleder, der faldt sammen med dronningens besøg på museet, samt Julekrybber hvor julekrybber, fremstillet af børn fra byens skoler, blev udstillet, til samme udstilling blev vist otte legemsstore krybbespilsfigurer fremstillet af museets bevaringsafdeling

På Kejsergaarden blev der i 1997 afholdt fire særudstillinger: Våben; Kvartererne der forsvandt; Levende træ og Randers Malerlaug 110 år. Hertil kommer en lang række arrangementer, hvoraf især sommerferieaktiviteten „Kejsergaarden for børn“ har nydt meget stor publikumsbevågenhed. Kejsergaarden har endvidere i meget stort omfang været besøgt af grupper, som har benyttet sig af tilbuddet om omvisning i samlingerne.

Også i 1997 var det med stor succes at museet, ved bevaringsafdelingen, i december måned havde åbnet Den Gamle Købmandsbutik.

I 1997 blev der på museet holdt 18 foredrag, dels ved egne og dels ved eksterne foredragsholdere, samt et arkæologikursus under folkeuniversitetet. Fem koncerter, strækkende sig fra Lucia-optog ved skolebørn fra Randers til Liederaften i De Buhlske Stuer med Ensemblet Capriccio.

Den traditionelle museumsudflugt var en kulturhistorisk rejse rundt om Randers Fjord.

På det årlige museumsfaglige møde på Fuglsø holdt konservatorerne foredrag om Bevaringsafdelingens rolle i museumsarbejdet, Nyere tid om Fra Landhåndværk til Maskinfabrik og Arkæologien om Kulturmiljøprojektet Alstrup krat.

Ernst Stidsing

DANSK LANDBRUGSMUSEUM, GAMMEL ESTRUP

Aktivt år for Dansk Landbrugsmuseum, med rekordbesøg, i 1997.

Med 105.129 besøgende i 1997 rundede vi 100.000 for første gang i museets 108 årige historie. Vi mener det er museets udbygning og de mange aktiviteter, der er årsag til det forøgede besøg. Vor synliggørelse og markedsføring skulle også gerne hjælpe på besøgstallet.

1997 blev et spændende år på mange måder.

Kulturminister Ebbe Lundgaard glædede os med besøg to gange. Først var han som ny minister på besigtigelse den 10. marts, hvor han fik gennemgået hele institutionen både inde og ude. Den 23. juni glædede han og hans kone os igen med besøg, hvor han holdt båltalen ved vort Sct. Hans arrangement.

Til Grundlovsdag åbnede sommerens store udstilling: Modeller og Landbrugslegetøj 1770 -1997. Den fyldte den ene store hal og en del af centralhallen. Udstillingen har vakt stor interesse, og en del, modelsamlingen, bliver derfor stående i Hal 3 1998 ud.

Samme dag kunne vi, for første gang, præsentere Museets Årsskrift: Gl.Estrup 1996.

14-15. juni var der igen Landbrugsmesse med mange aktiviteter, husdyr, maskiner og meget andet. Bl.a kom to af håndboldpigerne og konkurrerede om at malke en ko. Besøgstallet blev ca. 24.000, lidt højere end året før.

I august havde vi Høst- og Tærskedag, som vort Karle og Pigelaug arrangerede. Der var høst med le, aflægger og selvbinder. Tærskning med damplokomobil, gl.traktorer og motorer, samt mange andre aktiviteter.

4. oktober var der pløjemesterskab for Århus Amts Landboungdom. Samtidig demonstrerede vi pløjning med hestespand og gamle traktorer. Vor nytilkomne John Deere, model AR, fra 1949 kom her i arbejde.

Før efterårsferien var der Syltedag, hvor havens mange produkter blev konserveret. De mange smagsprøver blev et hit.

9. november holdt vi Slagtedag, en gris lod livet og der blev vist hvad en gris kan bruges til. Normalt siger man at det kun er skriget, der ikke bliver brugt. Her var der igen mange

smagsprøver, så publikum kunne smage forskel på de forskellige madvarer.

Året sluttede med det traditionelle Julemarked, 29-30. november, hvor bl.a. gamle håndværk blev demonstreret.

Samarbejdet med Slottet på Gl. Estrup er blevet udvidet. Vi har etableret en frugtplantage bagerst i Slotsparken, hvor 230 forskellige gamle frugttræsarter er blevet plantet. Om få år vil man her kunne følge de forskellige gamle æbletræer i fuldt flor, og vi er allerede nu med i det nordiske genbevaringsarbejde for frugtsorter. Dette arbejde sker i nært samarbejde med Landbohøjskolens Pomet.

Af særlige gaver bør nævnes, at Andelsfonden skænkede 50.000 kr til indkøb af „Landbrugskunst“, malerier med særlig interessante landbrugsmotiver. Her erhvervede vi bl.a. tre malerier af J.W. Zillen (1824-70), to med får på heden og et med en kvægdrift. Dette for at vise de gamle husdyrracer. Museet var også med til at arrangere et Nordisk Seminar om landskabet og bevaringen af de gamle husdyrracer, 4-6. juni på Skarrildhus.

Museets har i 1997 indsamlet interview fra folk, der har arbejdet på Gl. Estrup, mens der endnu var landbrug på godset. Vi har samlet oplysninger om de polske landarbejdere på Gl. Estrup, da vi har et formodet polakhus på vor grund, og samlet oplysninger om de polske landarbejdere på Djursland.

Sammen med Kulturhistorisk Museum i Randers har vi undersøgt landbrugsmaskinindustrien i Gl. Randers amt og Randers by, før og nu. Et led i et større undersøgelsesarbejde, der også foregår i 1998.

Museet har modtaget mange genstande som gaver, traktorer, tærskværker, mejetærskere, en sprøjte, plove, harver og meget andet. Vor magasinplads, især til større genstande er nu fyldt, og vi har derfor svært ved at huse senere landbrugsredskaber fra 1970erne og fremefter. Et område vi ellers meget gerne vil, og som landets specialmuseum for dansk landbrug også bør udbygge.

Så det har bestemt været et aktivt og spændende år i 1997.

Henrik Vensild, museumsdirektør

ÅRSBERETNING FOR DJURSLANDS MUSEUM/DANSK FISKERIMUSEUM

Arkeologi

Der blev i 1997 foretaget undersøgelser på otte lokaliteter. I Basland ved Ørum blev to egekistegrave fra ældre bronzealder færdigundersøgt. De lå i en overpløjet gravhøj på et lag af trækul.

Ved Thorsø Høje undersøgtes en overpløjet gravhøj fra ældre bronzealder. Gravene var plyndret og indeholdt blot et stenleje og nogle brændte knogler. Under højen sås ardspor.

Hovedbygningen i Hammelev Præstegård har været under restaurering. Der undersøgtes for spor af ældre byggefaser, desværre uden resultat.

På Rimsti Bakke fortsattes tidligere udgravninger. Det gav yderligere fund af bopladslag.

Ved anlægget på Dyrbakke ved Brøndstrup fandtes et stensat ovnanlæg, hvis anvendelse endnu er uvis.

Udgravningen på Askhøj ved Albøge er nu afsluttet. Gravpladsen indeholdt 125 grave, der tidsmæssigt er fra første årh. f.Kr. til tredje årh. efter Kr.

Undersøgelsen af tørvedækket boplads fra ældre del af Ertebøllekulturen ved Dybdal, Bønnerup fortsattes. Det har bl.a. givet et materiale på nær ved 600 pilespidser.

Der er foretaget afsluttende undersøgelse af vikingetidsgravpladsen ved Kumlhøj ved Søby. Ialt har denne udgravning givet et samlet antal grave på 40.

Nyere tid

Museet har fra en giver i Silkeborg modtaget en stor dukkesamling på ca. 500 numre fra mlm. 1950 og 1970.

På undersøgelsesområdet er det fortsat gravminderegistreringen, der tager tiden. Således er arbejdet på Grenaa Kirkegård tilendebragt.

Fiskeri

I samarbejde med Danmarks Fiskeriforening har der været foretaget en undersøgelse af bundgarnsfiskeriet på følgende lokaliteter: Holbæk ved Randers Fjord, Sydhavnen i København, Norsminde, Begtrup, Grenaa,

Ringkøbing, Hvide Sande, Tambohuse på Thyholm, Avernakø, Falsled, Rødby, Nr. Alslev, Skelskør og Herfølge.

Der er desuden foretaget dokumentation af bundgarnsfiskeri ved Skagen.

Fiskerimuseet har forøget sin modelsamling med en model af L 426 „Anders Nees“, bygget på Johannes Kristensens værft i Hvide Sande. Modellen indkøbtes for sponsormidler fra Thorfisk, Grenaa.

Formidling

I begyndelsen af januar åbnedes en særudstilling med legetøj fra midten af 1800-tallet til midten af 1900-tallet. Udstillingen er en præsentation af den legetøjssamling, Grenaa Kommune har indkøbt hos en privatsamler i Randers.

I februar åbnede særudstillingen „Cirkus Mille“. Bornholmeren Knud Munch har over en længere årrække bygget på denne cirkusmodel i størrelsesforholdet 1:20. Resultatet var imponerende for såvel store som små.

Sommerens udstilling hed „Mine Fund“. Her vistes oldsager fra Djursland i privateje med deltagelse af 55 udstillere.

I museets forhal vistes i juli en udstilling om baroktiden i forbindelse med et operaarangement i museumsgården.

I august vistes en udstilling af kirketekstiler, produceret af maya-indianerne i Mexico. Tekstilerne er dansk design til danske kirker.

Fem gange i juli afholdtes et arrangement under temaet „Transport i gamle dage“. Der vistes veteranbiler, motorcykler, knallerter, cykler og hestevogne.

I skolernes efterårsferie afholdtes skattejagt for små og større børn med stor succes.

Årets juleudstilling var den tidligere nævnte dukkeudstilling fra Silkeborg.

Besøgstallet for 1997 nåede op på o. 10.000. Dette er en stigning på godt 40% i forhold til året før.

Brita Mosdal, Museumschef

Ebeltoft Brandvæsens frivillige brandmænd foran byens gamle brandstation på Nørrebakke omkring 1950.

EBELTOFT MUSEUM

Vikingetiden har i det forgangne år haft en ganske fremtrædende plads i museets arbejde. Ved Stødov på Helgenæs er der således blevet påbegyndt en egentlig udgravning af en bopættelse fra vikingetiden, som blev konstateret for nogle år siden ved rekognoscering i forbindelse med etableringen af læhegn. Indtil nu er der på denne lokalitet udgravet 5 grubehuse af en tilsvarende type, som dem museet for nogle år siden udgravede ved Ellemandsbjerg - ligeledes på Helgenæs.

På det arkæologiske arbejdsområde har museet desuden i samarbejde med Institut for Middelalderarkæologi ved Århus Universitet været inddraget i en uddannelsegravning for de arkæologistuderende på en nedlagt landsby fra middelalderen ved Bregnet Kirke, hvor museet tidligere har foretaget undersøgelser. Derudover har museet udført flere mindre arkæologiske

undersøgelser bl.a. i forbindelse med opførelsen af en ny sognegård ved Ebeltoft Kirke, hvor der blev fundet enkelte stolpehuller og nedrammede pæle, som antages at datere sig til byens opståen omkring 12-1300. Desuden er arbejdet med rekognosceringer i forbindelse med plantning af læhegn blevet fortsat af museet i 1997 som et musealt fællesprojekt i hele amtet med støtte fra Århus Amts Museumsråd.

Vikingetiden har desuden haft en fremtrædende plads på formidlingssiden. I weekenden 19.-20. juli 1997 var Helgenæs Præstegård rammen om et større, velbesøgt vikingearrangement med marked samt arbejdende „vikingehåndværkere“. Dette arrangement er et led i museets mere langsigtede bestræbelser på at få opført en rekonstruktion på Helgenæs af vikingetidslandsbyen ved Ellemandsbjerg.

På museet i Ebeltoft har der i årets løb været vist en særudstilling "Brande og brandvæsen i

Ebeltoft gennem 300 år". En udstilling der blev vist i anledning af Ebeltoft den 15.-18. maj 1997 var værtsby for et stort internationalt brandmandsstævne, „XII Internationale Feuerwehr Sternfahrt“, med deltagelse fra store dele af verden. Museet har endvidere vist en særudstilling i Den Danske Bank i Ebeltoft i anledning af 125 årsdagen, den 10. december 1998, for oprettelsen af bankens forgænger Ebeltoft Bank.

På udstillingsområdet er der tillige blevet påbegyndt en omfattende istandsættelse og konservering af den såkaldte Siamesiske Samling - en yderst særpræget museumsudstilling med et væld af spændende genstande fra Thailands rige natur- og kulturhistorie, som i perioden 1914-1934 blev indsamlet af Rasmus Havmøller. Siamesisk Samling kom til museet i 1940 og har stort set stået opstillet uændret siden da, hvorfor en istandsættelse, som kommer til at strække sig over nogle år, er stærkt tiltrængt.

På Farvergården er sommeraktiviteterne med farvning af garn og tekstiler efter de gamle metoder, som blev anvendt, da gården var en driftig håndværksvirksomhed, blevet fortsat med succes. Aktiviteterne er desuden blevet suppleret med karte-, spinde og vævedage ved Ebeltoft Vævekreds.

Museet modtager til stadighed spændende ting til samlingerne. En enkelt ting kan godt tåle en nærmere omtale i denne sammenhæng, nemlig et hovedvandsæg fremstillet af sølvsmed M.A. Wendelboe, som virkede i Ebeltoft i midten af forrige århundrede. Da der kun kendes ganske få sølvarbejder fra byen, er vi naturligvis glade for denne erhvervelse.

Som noget nyt har der i sommerperioden været forsøgt med en fællesbillet med en væsentlig rabat til museets forskellige afdelinger - Det gamle Rådhus og Siamesisk Samling, Farvergården samt Helgenæs Præstegård. Billetten er blevet godt modtaget af gæsterne og er ganske sikkert kommet for at blive. Besøgstallet i 1997 blev på 22.868, hvilket svarer nøje til niveauet de seneste år. Det tilsvarende tal for 1996 var således 22.503.

Jakob Vedsted

MARIAGER MUSEUM

Udgravningerne ved og i Hohøj, hvis resultater kunne se ud til at blive en arkæologisk sensation, da der foruden landets bedst bevarede agersystemer og hulveje, også blev opdaget en boplads få meter fra Hohøj.

Den store interesse, der lokalt har været for udgravningerne, håber vi vil komme museet til gode, idet vi fra Kulturhistorisk Museum har overtaget et righoldigt billedmateriale fra udgravningerne og enkelte jordfund.

På udstillingssiden lånte vi fra Moesgaard Bed og Arbejd, udstillingen om de østjyske klostre.

Den årlige udflugt gik til Kejsergården i Randers. Tilslutningen til disse sommerudflugter til steder af historisk interesse er desværre ret begrænset, så det overvejes om de skal fortsætte.

Kunstudstillingen i Galleri Vognporten var som sædvanligt i august måned lagt i hænderne på Amnesty International.

Som en fornyelse af attraktionerne omkring museet, fik vi i foråret anlagt en klosterhave. Dels af planter, der stadigvæk findes ved Mariager Kloster, den ægte klosterhave med de levende fortidsminder. Dels en afdeling med gammeldags roser og lægeplanter. Et initiativ der tilsyneladende har haft stor turistmæssig interesse.

Som noget helt nyt arrangerede vi også arbejdende værksteder i forgangne sommer: Pileflet, kurvebinding og ostefremstilling samt vævning på museets 1700-tals væv.

Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt

FONDEN TIL BEVARELSE AF GAMLE BYGNINGER I MARIAGER

For snart mange år siden indførtes i Mariager krav om, at de centralt placerede byhuse fremover skulle forsynes med tage af rødt vingetegl.

For at mildne de deraf følgende økonomiske konsekvenser for grundejerne, besluttede Fonden at yde et tilskud på 25,- kr. pr. kvadratmeter korrekt oplagt tegltag - et af kravene var blandt andet, at rygningstenene blev oplagt i mørtel.

Som tiden er gået, finder alle vist, at kravet om tegltage er både naturligt og selvfølgelig. Mange tage er på det seneste blevet udskiftet, uden at Fonden har modtaget tilskudsansøgning fra dette automatiske tilskud. I stedet har vi besluttet at anvende vore - beskedne - midler til at medvirke til, at vindues- og dørudskiftninger sker på optimal vis og til bevarelse af de enkelte ejendommers karakteristika, f.eks. i form af gitre, drueknæ, vindfløje etc.

For et par år siden fik Mariager sit kommuneatlas. Deri faldt en bemærkning om, at

Fruensgaard Plads manglede en arkitektonisk form, der modsvarede dens centrale placering. Fonden har taget denne tråd op, specielt efter at opførelsen af Saltcenteret har gjort Fruensgaard Plads endnu mere central og synlig. Fonden har opfordret tre arkitekter til at fremkomme med forslag til pladsens forskønnelse, og vi har modtaget et - synes vi - godt forslag. Dette forslag skal i løbet af efteråret drøftes med pladsens grundejere, så får vi se, hvad der kommer ud af vort initiativ.

Vi har også foreslået Mariager Museum, at „Himmerigs Plads“ ved Torvet og museet på en eller anden måde forskønnes og gøres mere anvendelig. Vi har tilbudt idemæssig og økonomisk bistand hertil, og vort initiativ er blevet positivt modtaget.

Skulle det lykkes, at få disse to byrum forskønnede, kunne vi derefter passende tage fat på Egepladsen, som også kunne trænge til et pift i den rigtige retning.

H.U. Bruhn

FONDEN TIL BEVARELSE AF GAMLE BYGNINGER I RANDERS KOMMUNE

Kun alt for sjældent hænder det, at nissen dukker op med julegaver i utide Men Fonden kunne efter ansøgning i 1997 modtage et kontant beløb på godt 230.000 kr, og samtidig blev et pantebrev på 125.000 kr frigivet.

Beløbet stammede fra en lykkelig „glemt“ bankbog, som byrådet havde valgt at disponere over til en passende opgave forelå. Oprindeligt var gaven på 50.000 kr. skænket af Vognfabrikken Scandia A/S i anledning af firmaets, 100 års jubilæum 1961 og indgået som bidrag til den da netop oprettede fond til bevarelse af byens gamle bygninger. Senere tilførtes yderligere 10.000 kr. fra en tilsvarende fond i Kristrup. Beløbet voksede, og blev ved en gennemgang af hensatte midler atter bragt på banen med en vedtagelse i byrådets økonomiudvalg om at overføre midlerne til Fondens virke i 1998.

Her var der god brug for pengene, idet man allerede 1997 rettede opmærksomheden mod den stærkt forsømte ejendom, Adelgade 10. Bygningen, opført 1802, var i sig selv måske ikke den mest oplagte investering, men da gademiljøet ikke tålte yderligere forringelse, og ejendommen i øvrigt står smukt i forlængelse af allerede restaurerede bygninger, vedtog Fondsstyrelsen at løfte opgaven, erhvervede ejendommen og står nu i oktober ved afslut-

ningen af en gennemgribende restaurering til o. 5 mio. kr., som sikrer husrækken et harmonisk forløb og giver plads for indretning af 6 ældreboliger.

Ved udgangen af 1997 rådede Fonden over syv ejendomme vurderet til ca. 24 mio., og regnskabet afsluttedes med et årsresultat på 835.000 kr., som tilførtes Fondens reserver. Med erhvervelsen og istandsættelsen af Adelgade 10 er der gjort alvorligt indhug i de likvide midler, mens formuestigningen er fortsat.

I indeværende år tog Fondsstyrelsen i samarbejde med Historisk Samfund for Randers Amt initiativ til fredning af Hotel Randers, Torvegade 11, der med ejerens, fru Sonja Mathisens velvillige accept er overdraget til videre behandling i Skov- og Naturstyrelsen efter indstilling fra Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur

Hotellet er opført 1856 og står i dag efter om- og tilbygning i 1924 med et bevaringsværdigt art deco-interiør suppleret af Gauguinalens værdifulde dekoration.

Til ny styrelsesformand valgtes i januar 1998, fru Karen Smed. Arkitekt Mogens Harbo, Teknisk Forvaltning er kommitteret, bevaringskonsulent Mogens Møller Nielsen, sekretær og Chresten Rasmussen kasserer, mens Historisk Samfund er repræsenteret ved nedenstående styrelsesmedlemmer

Gudrun Petersen og Henning Hall.

Historisk samfund 1997-98

FORMANDENS BERETNING

Det forløbne arbejdsår i Randers Amts Historiske Samfund har været præget af stor aktivitet på de traditionelle områder.

Der har, som vi plejer været afholdt 4 foredrag. Årets første foredrag blev holdt umiddelbart efter generalforsamlingen i Helligåndshusets sal den 12 marts 1997. Her fortalte museumsinspektør på Djurslands Museum, Niels Axel Boas om en række aktuelle arkæologiske udgravninger på Djursland. Foredraget var ledsaget af lysbilleder.

Efteråret bød på 2 foredrag. Den 8. oktober fortalte lektor Vilfred Friberg Hansen om den grundtvigske og missionske vækkelse på Djursland i forrige århundrede. Foredraget var en slags opfølgning på kristendomsugen. Vi vendte ved denne lejlighed tilbage til Kulturhusets store sal.

Onsdag den 12 november fortalte lektor Poul Larsen om, hvorledes lokalbefolkningen oplevede åbningen af Jyllands første jernbanestrækning mellem Aarhus og Randers. Der

blev vist en lang række spændende og smukke lysbilleder fra jernbanestrækningens 135 årige historie. Samfundet tog ved denne lejlighed sit nye lysbilledapparat i brug - og bestyrelsen mener bestemt, at dette har givet vore lysbilledfremvisninger et løft.

Arbejdsårets sidste arrangement den 21. januar 1998 var middelalderarkæologen Inge Marie Hyldgaards meget spændende foredrag om de nyeste arkæologiske udgravninger fra Randers middelalder. Her blev vist lysbilleder fra mange af de udgravninger, som Inge Marie Hyldgaard har foretaget gennem de senere år og publikum fik en række nye overraskende oplysninger, som bl.a. bringer byens historie helt tilbage til vikingetiden.

Der har været afholdt to vellykkede ture i det forgangne år. Først en udbytterig og krævende tur i Luthers fodspor. Derefter fulgte en tur til København i Bryggerens fodspor. Der var stor tilslutning til begge ture, som blev forestået af Bo Rasmussen og Henning Hall.

Historisk Rundskue er en populær og tilbagevendende aktivitet, som afvikles i forbin-

Godsforvalter Stig Andersson fortæller om Overgaards historie ved vort besøg lørdag den 16. maj.

delse med Randersugen. I år var der 5 arrangementer, der alle var velbesøgte: en rundvisning i Fussingø skov ved P. Holstener Jørgensen; en bustur langs Randers Fjords nordside med Gudrun Petersen som guide; der var rundvisning på Østre Kirkegård ved Bent Martinsen; et overvældende velbesøgt arrangement på Tøjhuset ved oberstløjtnant Søndergård Petersen og endelig en naturvandring gennem Doktorparken og langs Gudenåen anført af Lars Maagaard.

Der har været to bogudgivelser i år. Den 12 november udkom Historisk Samfunds årbog, nr. 91 i rækken. Det skete ved en reception i Slynborggade, hvor en del af forfatterne var til stede.

Årets største begivenhed var udgivelsen af den fjerde bog i herregårdsserien: Bogen om Overgaard, som redaktøren lektor Frits Nikolaisen kunne præsentere i Riddersalen på Overgaard den 13. december 1997. Denne udgivelse holder samme fornemme standard,

som de første tre og bestyrelsen skylder redaktøren stor tak for det veludførte arbejde. Slottet var vært ved receptionen og bestyrelsen vil gerne her udtrykke sin tak for den gæstfrie modtagelse til godset og godsforvalter Stig Andersson og frue. Jeg vil gerne på dette sted også rette en varm tak til Jens Erland Donner, som med ildhu og et stort arbejde har ført projektet med bogen for bestyrelsen, ligeledes ønsker jeg at sige tak til Bent Præstgaard, som har været vores økonomiske ankermand for bogprojektet og først og fremmest tak for den flid, hvormed du har fremskaffet så gode fondsmidler, at det blev muligt at gennemføre projektet.

Som en væsentlig del af arbejdet med at udbrede kendskabet til Historisk Samfund, har PR-udvalget deltaget ved et arrangement for byens nytillflyttede borgere, ligesom vi har haft en stand på Ulvehøjmesse. Jeg vil gerne sige tak til de bestyrelsesmedlemmer, som har påtaget sig dette arbejde.

I det hele taget vil jeg her takke bestyrelsen for er godt og behageligt samarbejde og for de mange forskellige måder hvorpå hver især yder en indsats. En helt særlig tak skal lyde til Esther Pedersen, som trækker det store læs på kontoret, med forsendelse af bøger og ekspedition af de medlemmer, som henvender sig på kontoret. Esther fører som kasserer vort regnskab og alle vil vide, hvor stort et arbejde det er, ikke mindst i perioder som i år med en meget efterspurgt bogudgivelse.

Endelig skal der her lyde en tak fra Randers Amts Historiske Samfund til de fonde, der støtter vort arbejde og til de kommuner, som yder os tilskud til arbejdet. Der er her grund til især at takke Randers kommune, som er vores gode støtte på flere måder også med et pænt økonomisk tilskud.

Jeg vil også takke medlemmerne for trofasthed og interesse, som kommer til udtryk ved jeres deltagelse i vore arrangementer. Det er mit håb, at medlemmerne vil benytte enhver lejlighed til at give os ideer til forbedring af vort virke og til at skaffe nye medlemmer.

Hvis jeg skulle pege lidt ud i fremtiden kunne jeg til sidst have lyst til at fortælle, at vi i bestyrelsen har drøftet muligheden af at arbejde med nye kanaler for „at oplive den historiske sans i Randers og omegn“. Vi har drøftet muligheden af på lidt længere sigt, at bevæge os ud med en hjemmeside på internettet, således kunne vi måske gøre noget af den tidligere trykte lokalhistoriske litteratur tilgængelig. Vi tænker her bl.a. på ungdommen, men må vel også forvente, at samfundets medlemmer i det hele taget vil tage dette for en del af os endnu nye og ukendte medium i brug. I første omgang bliver det nok ved drøftelsen, for der skal jo også penge til sådan noget.

Palle Kirk

TURBERETNING

PÅ BESØG I KULMINERNES VERDEN

Medens elevatoren i Rhohondda Heritage kulminen buldrede nedad mod de dybe minegange tænkte mange af deltagerne på Historisk Samfunds tur til Wales, hvad er det dog du har

Kulminen i Rhondda Heritage Park står næsten som for 15 år siden. Bemærk det store hjul, der sender elevatoren „dybt“ ned i jorden.

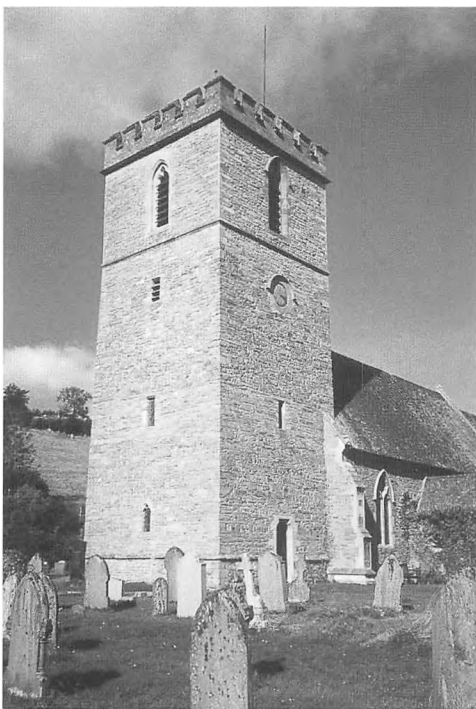
indladt dig på? Før turen under jorden var alle blev godt belært om sikkerhedsforholdene og havde fået fortalt om de mange risici, som dædtidens minearbejdere skulle tage sig i agt for.

Det gjaldt bl.a. de frygtede gasser, som kunne opstå i de dybe gange og i tidens løb har krævet masser af døde. For 15 år siden indstillede man minedriften og nu bliver de gamle minegange, på særdeles livagtig måde, brugt til at vise arbejdet dybt under jorden.

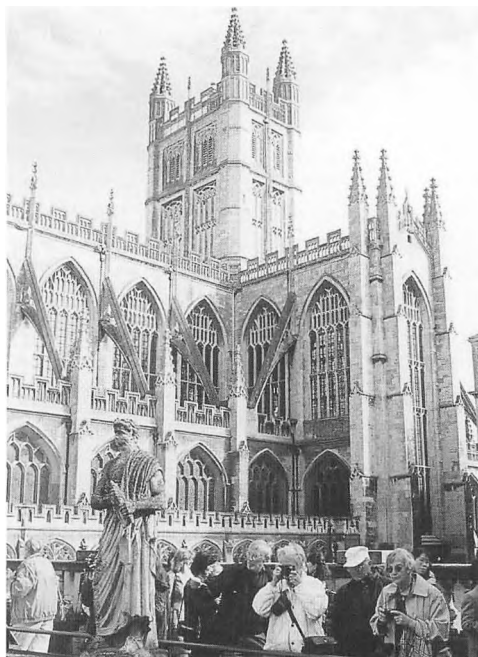
Alle deltagerne var udstyret med sikkerheds-hjelme og det var en fantastisk oplevelse, lyd-mæssigt at høre tipvognstog, der kom buldrende og stå og føle, hvordan jorden rystede under een, når der blev brugt dynamit til at løsne kullene. Og så sluttede rundgangen med et særdeles flot videoshow, hvor man i tipvogne og foran et stort lærred, helt grangiveligt følte, at man sad i et tipvognstog, der bare rædede afsted. Og for at gøre det fuldendt, så var det bare en illusion. Vi havde faktisk kun været ganske kort nede under jorden, men hvor var det bare godt og spændende. Men det var trediedagsoplevelsen.

Forud var vi startet fra Randers lørdag morgen den 12. september, hvor bussen tonsede nedigennem Tyskland og til Bruxelles, hvor der efter aftensmaden var en travetur på 1 1/2 time i denne smukke og flotte by. Søndag gik turen videre igennem Frankrig til Calais og derfra over Kanalen. Vejret havde været gråt og med en del regn, men se... Vi fik den smukkeste oplevelse ved Dover. Nøjagtig ved indsejlingen kom solen frem og skinnede og lyste på de hvide klipper ved Dover.

Videre til domkirken i Canterbury som blot var een af flere smukke kirker, som vi oplevede på turen Fantastisk flotte bygningsværker var de allesammen. Hotellet i Newport var godt og med fine værelser og 3 retters menu hver aften. Blot havde personalet et problem. Efter morgenkaffen spurgte de: „Bader alle danskere i kaffe?“. De var slet ikke klar på vor tørst efter denne danske nationaldrik.

Den beskedne kirke i Hay on Wye, hvor Francis Kilvert var kapellan.

Og en rigtig konditorkirke. Her kirken i Bath.

Efter besøget mandag i minen gik turen videre til Welsh Folk Museum, hvor der var rig lejlighed til at trave rundt på dette store fri-landsmuseum med bygninger fra hele Wales.

Dagen sluttede med besøg i de romerske bade ved Caerlon on Usk. Tirsdag var vi på turens længste dagsrejse. Helt ud til vestkysten ved valfartsstedet St. Davids, med ruinerne af The Bishops Palads fra 1340.

Sidste stop på denne dag var borgen i Pembroke, hvorfra kongehuset Tudor og Henrik den 8. og Elisabeth I stammer. Igennem den smukke havneby Tenby, der nu er kendt som et flot ferieparadis med flotte, hvide strande.

Onsdag var turen lagt igennem de smukke højdedrag, forbi Black Moutains. Ad meget smalle veje, kantet af høje hække og næsten ingen plads til bussen kom vi til Hay on Wye, hvor vor altid veloplagte guide, Henning Hall, i kirken læste højt af Kilverts berømte dagbog om ulykkelig kærlighed. Aftenen sluttede hele selskabet af på en rigtig hyggelig pub.

Torsdag morgen tog vi afsked med Newport. Kursen var sat mod Portsmouth. Men først sinuttede vi lige en tur omkring Stonehenge. Flotte, imponerende, store sten markerer dette sted. Det var en overraskelse at komme her. Det var tidsmæssigt ikke med i programmet, men alle havde under hele turen været så flinke til at overholde tidsplanen undervejs, så dette var bare dagens scoop. Videre til de romerske bade og domkirken i Salisbury med et meget smukt og lyst interiør og med verdens ældste urværk. Det blev lavet omkring 1388 og har været i brug i næsten 600 år og tikket over 500 millioner timer. Ganske flot.

I Portsmouth boede vi direkte ved strandpromenaden på et flot hotel. Resten af aftenen blev for mange brugt til en smuk og lun aftenur ud langs promenaden, med et kik til de mange fritidsfiskere, som hele natten sad nede ved stranden og håbede på den store fangst.

Fredag morgen satte vi kursen langs kysten. Næste stop var igen Dover og vi var på vej hjemad. Forbi badebyen Brighton med den berømte pier og pavillon. Forbi Hastings og så igen med færgeren til Calais. Ankom sidst på dagen til Tilburg i Holland, hvor vi sluttede aftenen med en god middag ined vin til alle.

Så var det jo næsten slut på turen, for lørdag morgen satte vi os igen i bussen og drøede hjemad mod Randers, som vi nåede præcis som aftalt i programmet, lørdag aften den 19. september kl. ca. 21. På Henning Halls og egne vegne, vil jeg gerne sige tak til alle delta-

Og se så det smukke, lyse kirkerum i domkirken i Salisbury. Den rene lise for sjælen.

gerne for en rigtig god oplevelse. Tak for jeres store tålmodighed på de lange ture. Vi har nydt at have jer med og håber vi ses en anden gang.

Bo Rasmussen

**Skaf et nyt medlem til Historisk Samfund
- og modtag en gave for ulejligheden**

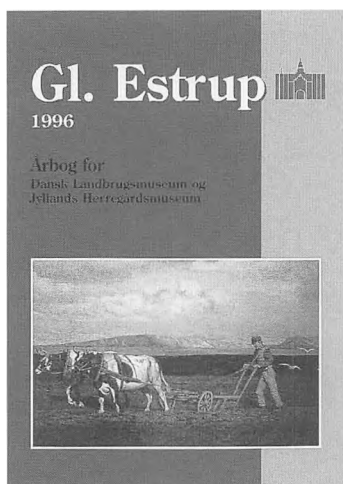
Ring til 86 43 02 11

Nogle lokalhistoriske bogudgivelser

Af Palle Kirk

Dansk Landbrugsmuseum og Jyllands Herregårdsmuseum har i 1996 udgivet en flot årbog **Gl. Estrup 1996**.

Tidligere udsendtes bladet Gl. Estrup. Men her foreligger en meget smuk og oplysende

bog, som både handler om vort lokalområde og om dansk landbrugshistorie.

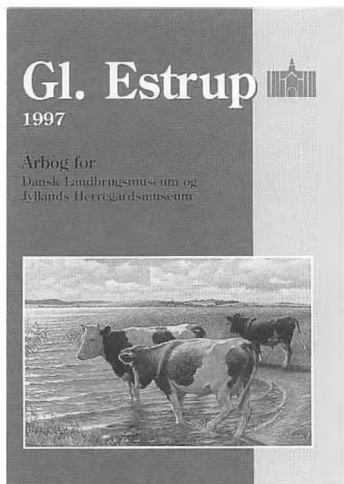
Der er en gennemgang af årets gang på Gl. Estrup rigt illustreret med gode billeder, man forbavses over, hvor meget der kan opleves her på et år. Vibeke Nielsen beretter om gobelinrestaureringen på Herregårdsmuseet; i en artikel fortæller Henrik Vensild om landbrugsmuseets indsamling af „landbrugskunst“, der er et nyt og spændende aspekt i arbejdet. For børnene og andre barnlige sjæle er der stor gevinst i artiklen Dansk landbrug i miniformat af Peter Bavnhøj og Aage Søndergaard her er der en sand vrimmel af smukke billeder af modeller og legetøj som viser landbrugsredskaber i miniformat. Billedsiden er meget flot.

I 1997 fulgte museerne på Gl. Estrup succesen fra første årbog op med endnu en smuk publikation **Gl. Estrup 1997**.

Der er virkelig meget at læse for folk med interesse for dansk landbrugshistorie. På dette område er der jo sket meget i nyere og nyeste tid. Vi har måske alle haft en fornemmelse af,

at der er fortalt, hvad der er at fortælle om Stavnsbåndets ophævelse og fæstebondens liv. Derfor er det dejligt, at der f.eks. i Christine Overgaards og Jesper Wiks artikel „Landbrug og teknik 1800-1960“ gives en grundig gennemgang af hele denne periodes udvikling af landbrugsmaskiner. Billederne er store og klare og mange vil vemodig nikke genkendende til Fergusonstraktoren. Jeg vil mene at lærere på alle niveauer kan hente megen inspiration her.

Men der er også stof fra både den lokale historie og fra den ældre tid. Præsentation af den grundige artikel „Christen Skeel Den Riges Dagbog“, som skrives af Hanne Valsø Vensild. Det er rart at få et så fyldigt kilde-materiale præsenteret. Det skulle glæde mig om elever fra ungdomsuddannelserne, som skal skrive mange opgaver kunne få øje på dette kig ind i 1600-tallets historie.

Fra allernyeste tid er erindringsartiklen „Mit eventyrlige liv som Karolinepige“ af Ruth Damsgaard Brandt Kofoed. Det er spændende at kunne følge disse ambassadører for danske mejeriprodukter. Årbogen er sprængfyldt af godt stof om polakkerne på Gl. Estrup, om nye ting på Herregårdsmuseet og om mere landbrugskunst.

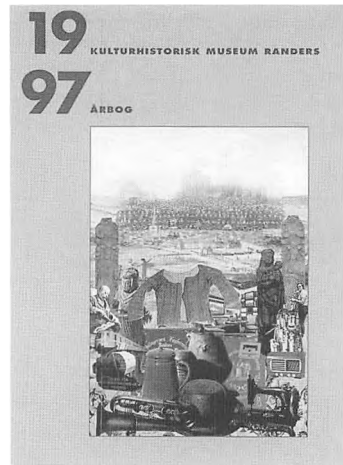

Mennesker mest. Randers Håndværker og Industriforening. Sådan hedder den bog, som Henning Hall har skrevet i anledning af Randers Håndværker og Industriforenings 150 års jubilæum. Med sin vanlige elegante pen fortæller Hall historien om de mange års foreningsliv, som den vigtige del håndværk og produktion udgør for hele byens historie. Henning Hall sætter den lokale historie i perspektiv ved at indføje den i den store verdens historie. Det gør han dels ved en række gode billeder og dels ved små manchetter hist og her i teksten, så vi ved hvad der foregår i Wien, Berlin og andre steder medens de første mestre danner forening her i Randers.

Det meget righoldige billedmateriale gør bogen til en guldgrube for alle med interesse for byens historie gennem de sidste 150 år.

Kulturhistorisk Museums Årbog 1997 foreligger som den anden i rækken af museets ny udspil til os. Der bydes på spændende og væsentlige artikler som formidler museets arbejde til os. Der lægges ud med en artikel om udgravningerne på Hohøj ved Mariager, hvor målet er at sikre dette områdes rige kulturmiljø for eftertiden. Vi læser om den gotiske altertavle i Essenbæk kirke, der er blevet bevaret takket være en pietetsfuld murer. I en

artikel om museets skillingstryk om Bodil Steens præsenteres vi for denne skrappe dame fra 1700 tallets Randershistorie. Der er en artikel om Henrik Pontoppidan og der skrives om betydningen af byens industrielle udvikling i samspil med landbruget. Også den nyeste tid hører med til museets arbejdsområde, som Carsten Paludan-Müller skriver „Museet er med andre ord både en institution, der tager vare på lokalsamfundets hukommelse – såvel den lange som den korte – og samtidigt selv en del af lokalsamfundets historie. De to nyeste emner i årbogen er om kasernelukningen og ændringen på havnen, da to kraner, kokstårn og kulsiloer forsvandt. Artiklerne er skrevet af museets medarbejdere, og vi får gennem dem et godt indblik i årets arbejde på vort kulturhistoriske museum.

Der er stadig interessant historisk stof at få til små priser...

Vi har restoplæg af adskillige af de tidligere udgivne årbøger med et bredt udvalg af læseværdige artikler. *Se oversigten side 99.*

**Ring eller skriv til Randers Amts Historiske Samfunds kontor
Slyngborggade 21, 8900 Randers**

Tlf. 86 43 02 11 svarer i åbningstiden: Tirsdag kl. 15-17.

Uden for åbningstiden kan bogbestilling m.v. indtales på telefonsvarer.

Rettelse

Ved en beklagelig fejltagelse kom noterne til Kirsten-Elizabeth Høgsbros artikel: Amtmand Hoppes bro ikke med i sidste årbog. For at råde bod på dette bringes de her. Der henvises til ord og linielafsnit.

- 1 Motto i Christiani og Niensens katalog, Jernbetonkonstruktioner fra 1908
Linie 2 spalte 1 side 25.
- 2 Illustreret Tidende 1862, 7. September, s. 396 og 398.
Linie 3 fra neden spalte 1 side 25 efter 1862.
- 3 J.P. Jensen, Amtmand Hoppes Bro over Gudenaå ved Langaa, Ingeniøren, 1905, den 23. december 1905.
Efter linie 4 spalte 1 side 26 efter anlægsarbejdet.
- 4 Chr. Ostenfeldt, Christiani og Nielsen. Jernbetonens danske pionerer., 1976, s. 71 ff.
Efter 2. Afsnit spalte 1 side 26 efter fugtighed.
- 5 Der blev også Christiani og Nielsen, der det følgende år fik overladt byggeriet af den nye Sønderbro i Randers, ligeledes en jernbetonkonstruktion, som da den stod færdig i 1907 var den længste å-bro i et fladt landskab.
Efter 3. Afsnit spalte 1 side 26 efter Jylland.
- 6 Den første buebro af jernbeton var en af Langeliniebroerne i København, nemlig den lille fodgængerbro „Gefionbroen“, der opførtes i 1894 efter et projekt udarbejdet af Asger G. Ostenfeld, jernbetonens danske pioner. – Om Asger G. Ostenfelds betydning for danske ingeniører, ikke mindst inden for brobyggeriet, se Chr. Ostenfeld, A. Ostenfeld og hans samtid 1966. Generelt om dansk brohistorie se Kirsten-Elizabeth Høgsbro. Broer i vejhistorisk belysning, Braut 1, 1996, s. 87 ff.
Efter ordet jernbeton afsnit 4 linie 3 spalte 1 side 26.
- 7 jfv. Note 3.
Linie 4 fra neden. Spalte 1 side 26 efter jernbetonkonstruktioner
- 8 Randers Amtsavis den 4. og 5. December 1905 og Randers Dagblad, den 5 december 1905.
Efter sidste linie i 2 afsnit i spalte 2 side 27 efter aviser.
- 9 Desværre har det blandt Langå kommunes papirer ikke været muligt at finde korrespondancen vedr. C&Ns istandsættelse af Amtmand Hoppes Bro.
Linie 5 spalte 2 side 28 efter kommune.
- 10 Amtmand Hoppes Bro 1905-1965, C&N Post, 21. Februar 1967 s. 21.
Efter linie 8 spalte 2 side 28 efter mindeplade.
- 11 Skrivelse fra miljøministeriet, fredningsstyrelsen til Langå kommune. 4. April 1986, - Miljøministeriet, Planstyrelsen, Fredede bygninger, 1990, s. 188. Broens opførelsesår er her fejlagtigt anført som værende 1904.
Efter 3 afsnit spalte 2 side 28 efter værdis.
- 12 Byrådsbeslutning af 4. Marts 1997.
Efter spalte 1 side 29 efter Bro.

Arkiver i det gl. Randers Amt

Da det tidligere bragte afsnit med beretninger fra arkiverne i det gamle Randers amt udgår af årbogen fra denne årgang, har bestyrelsen valgt at indsætte en adresseliste.

**Anholt Lokalhistoriske
Arkiv og Forening**
Bygaden 28,
8592 Anholt
Tlf. 86 31 90 66

Assens Samlingen
Skolegade 5, Assens
9550 Mariager
Tlf. 98 58 37 37

Ebeltoft Byhistoriske Arkiv
Juulbakke 1
8400 Ebeltoft
Tlf. 86 34 13 82

**Lokalhistorisk Forening for
Falslev og Vindblæs Sogne**
Skolegade 5
Assens
9550 Mariager
Tlf. 98 58 37 37

Grenaa Egnsarkiv
Grenaa Bibliotek
N.P. Josiassensvej 17
8500 Grenaa
Tlf. 86 32 55 77

**Hadsten Kommunes Lokalhistoriske
Arkiv og Samlinger**
Ellemosevej 40
8370 Hadsten
Tlf. 86 98 14 66

Langå Lokalhistoriske Forening
Bredgade 6
8870 Langå
Tlf. 87 73 11 88

Lokalarkivet Mariager
Teglgade 6
9550 Mariager

Nørhald Egnsarkiv

Udbyhøjvej 483
Tvede
8900 Randers
Tlf. 86 44 12 00

Nørre Djurs Egnsarkiv

Stokkebro 85
Gjerrild
8500 Grenaa
Tlf. 86 38 44 01

Purhus Lokalkiv

Rådhuset
Bakkevænget 16
8990 Fårup
Tlf. 86 45 21 11

Randers Lokalhitoriske Arkiv

Stemannsgade 2
8900 Randers
Tlf. 86 42 81 36

Rosenholm Egnsarkiv

Tinghuset
8543 Hornslet
Tlf. 86 99 61 56

Rougsø Lokalhitoriske Forening

Bakkegårdsvej 8
Vivild
8961 Allingåbro
Tlf. 86 48 69 80

Sønderhald Egnsarkiv

Nørregade 5B
8963 Auning
Tlf. 86 48 37 84

**Egnsarkivet for
Udbyneder-Kastbjerg sogne**

Vesterbro 2
8970 Havndal

Historisk Samfunds driftsregnskab 1/1-31/12 1997

INDTÆGTER:

Medlemskontingent	kr. 101.810,19
Tilskud	kr. 17.564,00
Renteindtægter	kr. 59,26
Bogsalg	<u>kr. 25.188,12</u>

kr. 144.621,57

UDGIFTER:

Kontorudgifter	kr. 19.172,16
Bestyrelsesudgifter	kr. 10.380,75
Honorar	kr. 9.000,00
Medlemsudgifter	kr. 13.954,91
Medlemsmøder	kr. 8.566,48
Årbog	kr. 60.095,70
Overskud	<u>kr. 23.451,57</u>

kr. 144.621,57

Status pr. 31.12 1997

AKTIVER:

Kassekonto	kr. 8.749,00
Girokonto	kr. 3.088,62
Checkkonto - DDB	kr. 8.755,57
Bankbog - DDB	kr. 1.798,42
Bankbog - Sydbank	kr. 214,51
Diverse debitorer	kr. 95.084,65
Boglager	<u>kr. 20.000,00</u>

kr. 137.690,77

PASSIVER:

Forudbetalt kontingent	kr. 39.436,00
Diverse kreditorer	kr. 78.780,00
Restaftr. moms	kr. 0,73
Resultatopgørelse	kr. 23.451,57
+ negativ form.	kr. 3.799,33
+ skyld. moms	kr. 178,20
= Nettoformue	<u>kr. 19.474,04</u>

kr. 137.690,77

Regnskabet er gennemgået, og stikprøver af bilag og konti er foretaget.
Bank-, giro- og kassebeholdninger er forevist.
Randers, den 17. februar 1998

E. Berg Sørensen

Hans Jørgensen

Historisk Samfunds bogsalg

Randers Amts Historiske Samfunds kontor, Slynborggade 21, 8900 Randers, har åbent hver tirsdag kl. 15.00-17.00 bortset fra skoleferier. Telefon 86 43 02 11 svarer i åbningstiden. Her modtages indmeldelser, bogbestillinger og tilmeldelser til ture.

Udenfor kontortiden kan meddelelser indtales på den automatiske telefonsvarer. Historisk Samfunds publikationer kan købes på kontoret i åbningstiden eller bestilles til levering med posten.

Til de anførte priser lægges forsendelsesomkostninger. Beløbet bedes indsat på Historisk Samfunds girokonto 5448522 senest 30 dage efter modtagelsen. Historisk Samfunds medlemmer modtager årbogen og øvrige foreningsmeddelelser; kontingentet er 130 kr. pr. år i 1999.

Historisk Aarbog fra Randers Amt er udkommet siden 1907. Den haves på lager for en række ældre årganges vedkommende.

Historisk Samfund tilbagekøber ældre, udsolgte årgange og tilbyder medlemmerne, at man kan tegne sig for ønskede ældre årbøger ved henvendelse til kontoret. Vi beregner os her et ekspeditionsgebyr.

Følgende årgange af årbogen er p.t. udsolgt:
1907 - 1908 - 1909 - 1910 - 1911 - 1912 -
1913 - 1915 - 1916 - 1917 - 1919 - 1920 -
1921 - 1922 - 1923 - 1924 - 1925 - 1926 -
1928 - 1929 - 1931 - 1933 - 1934 - 1937 -
1941 - 1942 - 1943 - 1946 - 1947 - 1948 -
1949 - 1956 - 1987

Årbogspriser pr. bind:

Årgang	Medlemmer:	Ikke medlemmer:
1907-73	30,00 kr.	40,00 kr.
1974-81	40,00 kr.	60,00 kr.
1982-87	60,00 kr.	80,00 kr.
1988-95	90,00 kr.	120,00 kr.
1996-98	100,00 kr.	130,00 kr.

Skrifter udgivet af Randers Amts Historiske Samfund, som stadigvæk er på lager:

O. Warthoe-Hansen: Skolehistorisk Billedbog for Randers Amt, 1971. Kr. 30,00 (20,00).

P. Bondesen: Skulptur i det fri i Randers, 1982. Kr. 96,00 (40,00).

Mammon og Magt. Kr. 98,00

Overgaard. kr. 260,00 (195,00)

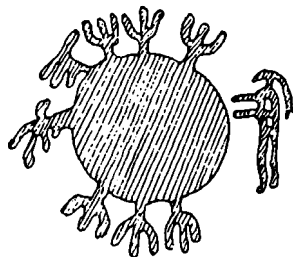
Søkbøstaden Randers. kr. 160,00 (120,00)

Indeks 1907-1982. Kr. 30,00 (20,00).

Indeks 1983-1995. Kr. 50,00 (fotokopi).

Vi henviser til det specielle udsalgstilbud til vore medlemmer.

Historisk Samfunds bestyrelse

Lektor Palle Kirk
(formand)

Karetmagervej 11, 8900 Randers
86 42 97 44

Kredslæge Jens Erland Donner

Balevej 17, Ommestrup, 8544 Mørke
86 37 71 74

Sognepræst Henning Hall

Gørtlervej 24, 8900 Randers
86 40 88 42

Cand. Phil. Inger Marie Hyldgaard

Vorup Kirkevej 13, 8900 Randers
86 41 68 40

Arkivar Tina Knudsen Jensen

Kærgade 28, 8900 Randers
86 40 85 14

Konstruktør Kaj Jørgensen

Parkboulevarden 56, 8900 Randers
86 42 76 61

Lektor Poul Larsen

Vester Boulevard 23, 8900 Randers
86 42 92 56

Lærer Jytte Nielsen

Rejstrupvej 30, Sønderbæk, 8900 Randers
86 45 43 69

Overassistent Gudrun Pedersen

Gelhøj 9, Albæk, 8900 Randers
86 44 15 72

Faktor Bo Rasmussen

(henv. ang. ture)
Boghvedevej 17, 8900 Randers
86 43 20 31

Fru Esther Skjødt

Fyrrevænger 7, 8900 Randers
86 42 17 34

Kasserer Esther Pedersen

Langgade 7, 8900 Randers
86 43 17 18

Navneindeks

Andersen, Tage	72, 73	Frederik IX	35
Axel prins	38	Fredrik V	10
Bak	67	Fuiren, Christine	5, 6, 8, 9, 10, 11, 18, 19
Bartholin, Johanne Cathrine	9	Fuiren, Didrik (1581 _ ?)	6
Bartholin, Thomas	6	Fuiren, Didrik (1621-1656)	6
Benzon, Jacob	6	Fuiren, Didrik (1656 -1686)	1
Boldsen, F.C.	48	Fuiren, Henrik	6
Borge, Victor	39	Fuiren, Thomas	6
Braem/Bram, Gerhardt	56, 59	Gad, Mette	41
Brammer, biskop	12	Gaugin, Jean	40, 41
Breidahl, Axel	48	Gaugin, Paul	40, 41
Bruun, direktør	46	Geertsen, Anders	69
Bugge, Niels	5	Gravsholt, Lars	71
Bælum-Jensen	67	Green, urmager	41
Bøggild, Mogens	40	Grunnet, Peter	19
Castenskjold, Gudrun, priorinde	18	Grünbaum, Henry	40
Christensen, Christian	61	Gyldenløve, Ulrik	8
Christensen, Jacob	59	Hagerup, adjunkt	46
Christensen, Godfred	26	Hammer, Anne Marie	61
Christian IV	6	Hammer, Birgitte	61
Christian VI	14	Hammer, Else	56
Columbus	38	Hammer, Jacob Jensen	55-61
Dahl, Nils Anderson	48	Hammer, Jens	61
Deign, Thord	24	Hammer, Jens Rasmussen	59
Dinesen	27	Hammer, Kirsten	61
Elers, (Ejlertsen) Margrethe	6, 8	Hammer, Niels	61
Elmqvist, Carl Johan	40	Hammerish, Johannes Marthias	59
Felisiak, Anton	31, 32	Hansen, Holger, forstkandidat	13
Felisiak, Dydaka	32	Hansen, Mogens	61
Felisiak, Jenny	33	Hansen, Niels Terp, skovridder	19
Felisiak, Katarin	31, 32	Harboe, Jens	8
Folsach, Hans	55, 57, 58	Hassager, mægler	51
Frederik II	6	Hee, Jørgen	62

Hein	.64, 67	Mathisen, Peter Westergaard	.41
Helveg, Rosa	.20	Mathisen, Sonja	.35, 36, 37, 38, 39, 41
Hermann, Agnes Als	.71	Mathisen, Wilhelm	.35, 36, 37, 38, 39, 40, 41
Hjernøe, Finn	.72	Mikhail	.30
Holmegaard, Niels Erik	.68	Mogensdatter, Else Marie	.61
Huld, Edith	.39	Mortensen, Christen	.61
Huld, Palle	.39	Møller, Anton	.43
Hüttel, Keld	.69, 70, 72	Møller, Marius	.43
Hækkerup, Per	.40	Møller, Peder, enke efter	.14
Høeg, Jacob	.59	Møller, Sigurd	.26
Høgh, Jacob	.12	Mørk, Børge	.71
Høst justitsråd	.12	Nielsen, Hans Erik	.71
Haarby, Christen	.60	Nielsen, Michael	.63
Isager, Paul E., amtskontorchef	.18	Nøddelund, C.A.	.45
Jacobsdatter, Birgitte	.59	Olesen, Dan, entreprenør	.19
Jensen, C.E.	.37	Obel	.63
Jensen, Værum	.47	Ochsen, I.	.60
Johansen, Henrik Tarp	.11	Paulsen, Emil	.48
Johansen, Karl A.	.70	Pedersen, Christen	.13
Jonsen, Palne	.5	Pedersen, Rasmus	.60
Julian, Kaj	.40	Poulsen, Frands	.30
Juul, Esger	.5	Poulsen, Niels	.19
Jørgensen, Rasmus	.30, 31, 32	Randrup	.63, 64
Jørgensen, Søren	.60, 61	Rasmussen, Ulrik	.39
Kaiser, Niels Jørgen	.39	Rosenkrantz, Elisabeth Bille	.6, 10
Kampmann, Hack	.53	Rosenørn, P.	.6, 10
Katrine	.30, 31	Rumohr, P.	.58
Keldsen	.41	Scavenius, Carl Christian	.38
Kjær, Henry T.	.55	Schmidt, C.G.	.35
Krag, Christian	.40	Simonsen, Ole	.40
Krag, Helle Virkner	.40	Stenz, Aage	.68
Krag, Else Nielsdatter	.61	Stidsing, Ernst	.72
Krag, Jens Otto	.40	Stouby, Peder Christensen	.61
Krag, Søsser	.40	Svane, borgmester	.46
Kromann Richard	.48	Thomsen, Christian Laurits	.45, 47
Kruppen, Stygge	.24	Tvenstrup, Alfred	.51
Kaas, Erik	.6	Tworek, Wandy	.40
Kaas, Mogens	.6	Varming Doris, priorinde	.17
Kaas, Niels til Birkelse	.6	Vester-Petersen, Kristian	.35, 41
Kaas, Niels til Starupgård	.6	Villumsen, Irene	.71
Laursen, Tove Bakke	.71	Vinstrup-Olesen	.40
Luxdorph	.62	Waladin, Jakob	.30
Madsen, Jørgen	.36	Waladin, Viktoria	.30
Madsen, Per	.36	Waldbjørn	.43
Madsen, Preben	.36, 37	Wendt, Karen	.63
Madsen, Sonja	.35, 37	Wendt, P.H.	.63-67
Margrethe II	.35	Winther, Chr.	.65
Martens, Johannes	.41	Aagaard, P.	.62

Forfatternoter

Følgende forfattere har bidraget med artikler til årbogen 1998

Vagn Andreassen
Mariager Museum
Kirkegade 4 A
9550 Mariager
Tlf. 9854 1287

Birthe Brandt Jensen
Niels Juels gade 47 II th.
8200 Århus N
Tlf. 8678 6125

Henning Hall
Gørtlervej 24
8900 Randers
Tlf. 8640 8842

Heino Wessel Hansen
Sindholtparken 14
9560 Hadsund
Tlf. 9857 2742

Henry T. Kjær
† 1997

Maria Kjær
Udbyhøjvej 22 st. th.
8900 Randers
Tlf. 8640 4272

Hanne Sloth
Lervangen 34
8900 Randers
Tlf. 8640 3446

Karen Wendt
Sjællandsgade 46
8900 Randers
Tlf. 8643 7800

Indhold

<i>Maria Kjær</i> Støvringgård Kloster	5
<i>Vagn Andreassen</i> Turist i Mariager år 1901	21
<i>Birthe Brandt Jensen</i> Polske landarbejdere på Djursland.....	27
<i>Henning Hall</i> Hvis vægge kunne tale.....	35
<i>Heino Wessel Hansen</i> Da Randers voksede oven for bakken	42
<i>Henry T. Kjær</i> Degnen Jacob Jensen Hammer i Tvede-Linde	55
<i>Karen Wendt</i> Kørelærer P.H. Wendt, den første kørelærer i Randers	63
<i>Randers lokalhistoriske Arkiv</i> Randers data 1997 – 1998, vigtige begivenheder i Randers.....	68
<i>Hanne Sloth</i> Lokalhistoriske Årbøger 1997	74
Fra museer i det gl. Randers Amt	77
Bevaringsfonde i det gl. Randers Amt	85
Historisk Samfund 1997-98	87
Nogle lokalhistoriske bogudgivelser	92
Noter til artikel om Amtmand Hoppes bro årbog 1997.....	95
Arkiver i det gl. Randers Amt.....	96
Årsregnskab	98
Historisk Samfunds bogsalg.....	99
Historisk Samfunds bestyrelse	100
Navneindeks	101
Forfatternoter.....	103
Indholdsfortegnelse	104
Annoncer	105

Kultur- historisk Museum Randers

Åbent dagligt 11.00-17.00

Mandag lukket

*Hornbækøksen -
fra 2. halvdel af 900 årene*

Randers Kunstmuseum

Kulturhuset, Stemannsgade 2, II sal, 8900 Randers

Åbningstider:

Tirsdag til søndag kl. 11-17

Mandag **lukket**

Tlf. 86 42 29 22 - Fax 86 43 29 54

Tid til nye horisonter....

FØF

Folkeligt Oplysnings Forbund

Randers

Tlf. 8642 70 11

Dag- og aftenkurser, foredrag,
musik, kreative udtryk ved

- Sprogskolen
- Randers Kunstskele
- Kunstskelele for
Udviklingshæmmede
- Fobiskolen
- Kulturdaghøjskolen ID-Xpress

WELLØV & OTTESEN A/S

RANDERS

SPAREKASSEN KRONJYLLAND

**HER SIDDER
TO KRON-
JYDER OG
TJENER
PENGE...**

**PRØV OS
-DET ER GRATIS!**

En god snak med din pengerrådgiver
kan godt ende med, at du har lidt mere
til dig selv hver måned - eller at dine
penge "yngler" lidt hurtigere.

Vore rådgivere er
uddannede til at
yde DIG den bedste
service og rådgiv-
ning.

De kan tilbyde
dig de bedste
muligheder.

Skønlitteratur · Faglitteratur · Biografier

- besøg vor spændende boghandel
og få en god bogoplevelse.

Byens Boghandel

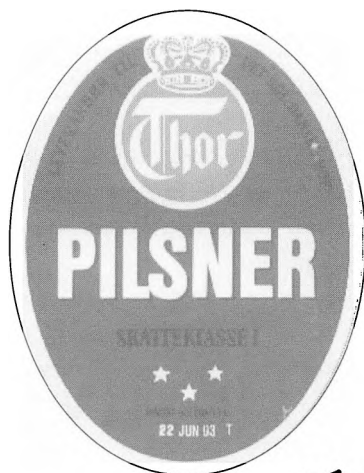
Houmedan 13 · 8900 Randers

Tlf.: 86 42 01 90 · Fax: 86 42 01 48

e-mail: bb@byens-bog.dk · www.byens-bog.dk

En tår af Jylland

Ikke så ringe

ET GODT RÅD

KAN VÆRE

GULD VÆRD

Et godt råd i tide kan gøre hele forskellen mellem overskud og underskud, mellem glæde og ærgrelse.

Og det gode råd kan du få hos os - vi har et korps af dygtige medarbejdere, der har rådgivning som deres vigtigste opgave.

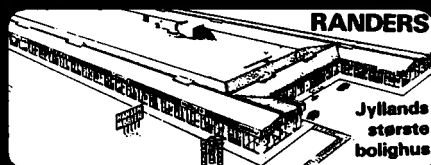
Prøv os - vi er værd at snakke med.

SYDBANK

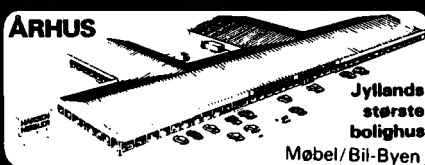
VI FORSTÅR DET MESTE

HANSEN[®] MØBLER

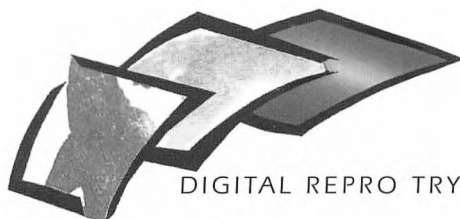
RANDERS / ÅRHUS

Randers: Århusvej 110, 86 43 00 77

Århus: Hj. Grenåvej/Hedevej, 86 17 50 77

DIGITAL REPRO TRYK

BUCH'S GRAFISKE

KERTEMINDEVEJ 15 · 8900 RANDERS · TLF. 86 42 05 99 · FAX 86 41 90 88

- Et farverigt trykkeri ...

J. M. ELMENHOFF & SØN A/S . FREJASVEJ 10 . 8900 RANDERS
BOX 2016 . TLF. 86 41 90 00 . FAX 86 41 92 30

Frihed til at handle nu og betale senere

DanskeBank MasterCard kan bruges som kontokort eller internationalt kreditkort. Kortet kan De bruge i Danmark og i udlandet. Kom ind og hør mere.

 DEN DANSKE BANK

Med en Totalkonto bli'r 5 kontoudtog let til ét stykke papir

Totalkontoen samler din økonomi på ét stykke papir. Hver måned kan du se, hvor mange penge du har til rådighed. Hvor mange du har reserveret til faste udgifter. Hvor mange du har sparet op. Og hvor mange du har lånt.

På Totalkontoen modregnes opsparing og lån, så du typisk sparer 2-4.000 kr. om året i rente.

Kom ind og lad os regne ud, hvor meget du kan spare på kontoen, der er så fornuftig, at den må være jysk.

 JYSKE BANK

Velkommen til lidt jysk fornuft

Hold da helt ferie!

Vi er måske det
"mindste"
men sælger for de
"største"

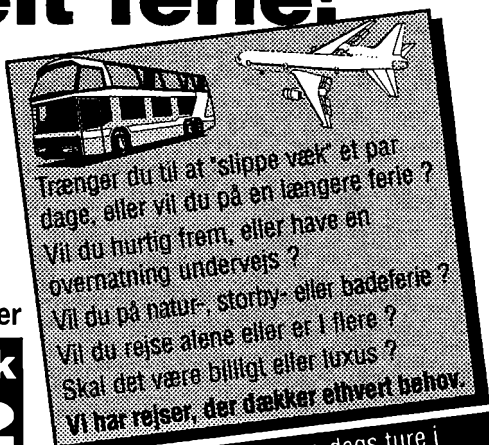
Bl.a. Gislev - Thinggaard - Tigerbus -
Papuga - Thy - Øster Lindet, Aros -
Larsen Rejser - Apollo - Risskov Rejser

Husk ét opkald er nok
86 42 33 22

**DE GRAA
BUSSER**

PUMA REJSER SNAREGADE 1 • RANDERS

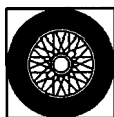

HUSK vore populære en-dags ture i Danmark - hver uge hele året.

Vi gir dig "råd" til en god ferie

**KØB OG
SALG AF
NYERE
BRUGTE
BILER**

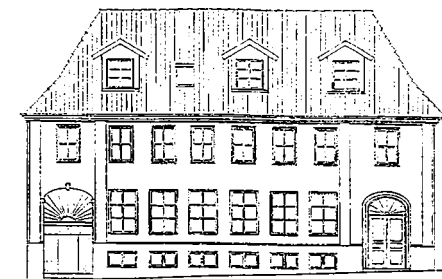

**HANS
SCHMIDT**

TINGHØJVEJ 48
VINSTRUP
TLF. 86 47 32 07

AOF

AOF-Huset
St. Voldgade 10 - 8900 Randers
Tlf. 86 43 00 00 - Fax 86 40 86 43

Kom ind og få overblik

I en travl hverdag kan det være svært at holde sig ajour med alle de ting, der på forskellig vis har betydning for økonomien.

Derfor har vi skrevet en række bøger, der beskriver de mere komplekse områder som fx bolig og pension.

De vil ikke kunne finde svar på alt, men bøgerne kan være med til at give overblik.

Det giver de bedste muligheder for - i en tæt dialog med Deres rådgiver - at vælge den løsning, der passer lige netop til Dem.

Unibank

